

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (28), 2017

Київ 2017

Внесено до Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук : наказ Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 № 241

*Схвалено до друку науковою радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 15 грудня 2017 року № 54)
Схвалено до друку Вченою радою НАВС
(протокол від 26 грудня 2017 року № 28)*

Редакційна рада:

О. А. Федотов (голова) — дир. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України, канд. юрид. наук; **В. В. Черней** — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.; **С. С. Чернявський** — проректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф.

Редакційна колегія:

головний редактор **В. В. Черней** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); заст. головного редактора **О. А. Федотов** — канд. юрид. наук. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України), **О. М. Головка** — д-р юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В. Г. Гончаренко** — акад. Нац. акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О. М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А. В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н. І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Європейський ун-т); **С. Ф. Константінов** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **В. П. Черних** — академік НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф. (Нац. фармацевт. ун-т); **С. С. Чернявський** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А. І. Швед** — канд. юрид. наук, доцент (Держ. комітет суд. експертиз Республіки Білорусь); **Г. Юодкайте-Гранскієне** — д-р філософії (Литовський центр суд. експертизи); **І. П. Красюк** — канд. юрид. наук, доцент, засл. юрист України; **В. Д. Сущенко** — канд. юрид. наук, проф., засл. юрист України (Нац. акад. внутр. справ); **Л. Г. Шарай** — канд. юрид. наук, доцент (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **Б. Б. Теплицький** — перший заст. дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В. М. Зайцев** — зав. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О. П. Воробйова** — заст. зав. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С. С. Барташук** (відп. секр.) — пров. фах. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України).

К82 Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. В. В. Черней] / ДНДЕКЦ МВС України ; НАВС. — К. : ПК «Типографія від «А» до «Я», 2017. — № 2 (28). — 160 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Антонюк П. Є.

Військова експертиза: методологічний аспект 6

Швед А. И.

Доступность судебно-экспертного обеспечения
как критерий эффективности национальной модели
судебно-экспертной деятельности 13

Семеніхін М. В., Качурін С. Г.

Недоліки кримінального процесуального законодавства щодо
регламентації відібрання зразків та проведення судової експертизи 19

Бідняк Г. С.

Нормативно-правове регулювання дактилоскопіювання осіб 24

Вакульчик М. А.

Особенности укрепления правовой основы взаимодействия
оперативных подразделений органов внутренних дел с подразделениями
Государственного комитета судебных экспертиз и Следственного
комитета Республики Беларусь. 28

Антилевская Ю. А.

О некоторых вопросах качества судебно-экспертной деятельности 32

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Волкова А. Е.

Використання інформаційно-довідкових обліків під час
розслідування майнових правопорушень 40

Ананьїн О. В., Іванов С. О.

Деякі аспекти сучасної системи захисту паспортних документів і
характерних ознак виявлених підроблених документів 44

Степанець Д. С.

Гене́за та розвиток криміналістичного забезпечення розкриття та
розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності 51

Дрижак Я. І.

До проблеми застосування понятійного апарату в
криміналістичній вибухотехніці 57

Буряк Т. М.

Проблемні питання проведення судово-економічних експертиз
щодо визначення матеріальних збитків при виявленні нестачі
від розкрадання, псування товарно-матеріальних цінностей. 61

Гарига-Грихно М. М., Дяченко А. О.

До проблеми теорії та експертної практики дослідження
об'єктів філателістичного походження 66

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Танчин О. Т.

Особливості утворення слідів на гільзах, вистріляних з пістолета Фромер,
модель 37, виробництва фірми «Femaru-Fegyver-es Gepgyar r.t.»,
м. Будапешт, Угорщина. 71

Кожакарь І. Ю.

Історіографія проблеми дактилоскопіювання невпізаного трупа 78

Мороз С. А., Кравець В. Л.

Визначення ідентифікаційних ознак підписів
за розміщенням «особливих» точок 85

Кожевніков О. А.

Прилади для зламу радіоканальних автомобільних сигналізацій
як об'єкт експертного дослідження 91

Федулова О. Ф.

Особливості експертного дослідження оплавлень короткого замикання
на провідниках, що зазнали тривалого відпалу в умовах пожежі 97

Троцюк В. М.

Проблемні питання, що виникають у процесі вилучення та
упакування слідової інформації дактилоскопічного походження 107

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Мельник О. В.

Практика використання хімічного методу виявлення
видалених заводських знаків на частинах зброї 112

Хох А. Н.

Возможности изучения анатомо-экологических параметров
годовых слоев древесины сосны обыкновенной с целью
сужения групповой принадлежности 118

Янчяускас О. М.

Некоторые особенности установления целого по частям
на примерах экспертной практики 125

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисніков В. М., Біленчук П. Д.

Доктор права С. П. Гик — автор першого україномовного
підручника «Криміналістика» (до 105-річчя з дня народження) 134

Чисников В. Н.

Ганс Гросс — основоположник науки криміналістики и кримінальної психології (к 170-летию со дня рождения) 144

РЕЦЕНЗІЇ

Клименко Н. І.

Нова праця з актуальних питань криміналістичного забезпечення 154

Іщенко А. В., Черноус Ю. М.

Новий підручник з криміналістики — сучасне видання в кращих традиціях вітчизняної науки та освіти 156

До уваги авторів! 159

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.98:343.148:355

П. Є. Антонюк, кандидат юридичних наук,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ВІЙСЬКОВА ЕКСПЕРТИЗА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

На основі загальної теорії судової експертології проведено критичний аналіз предмета, об'єктів і завдань судової військової експертизи. Докладно розглянуто питання, що виносять на вирішення військової експертизи. Визначено місце військової експертизи в сучасній загальній класифікаційній системі судових експертиз. Запропоновано порядок розроблення окремих механізмів судово-експертної діяльності в разі появи нових родів (видів) судових експертиз.

Ключові слова: предмет експертизи, об'єкт експертизи, експертні завдання, класифікація судових експертиз, судова експертологія, військова експертиза.

На основе общей теории судебной экспертологии проведен критический анализ предмета, объектов и задач судебной военной экспертизы. Детально рассмотрены вопросы, которые выносятся на решение военной экспертизы. Определено место военной экспертизы в современной общей классификационной системе судебных экспертиз. Предложен порядок разработки отдельных механизмов судебно-экспертной деятельности при появлении новых родов (видов) судебных экспертиз.

In the article, on the basis of the general theory of forensic expert science, a critical analysis of the subject, objects and tasks of the forensic military examination was carried out. The issues that are being submitted for the decision of the military expertise are considered in detail. The place of military expertise in the modern general classification system of forensic expertise is determined. The order of development of separate mechanisms of judicial-expert activity at occurrence of new kinds (kinds) of judicial examinations is offered.

Основний принцип розвитку будь-яких наукових знань — зв'язок з практичною діяльністю — викликає дискусію в аспекті врахування наукою потреб практики, вті-

лення наукових розробок у конкретній прикладній діяльності та взаємосприйняття запропонованого емпіричного та апіорного досвіду. Ігнорування наукою потреб практики призводить до втрати нею актуальності та соціальної значущості, а здійснення практичної діяльності без урахування наукових закономірностей — до непередбачуваності результатів.

Судова експертологія, пройшовши нелегкий шлях свого самостійного наукового становлення, на початку XXI сторіччя розробила власну методологію, яка є основою для класифікації судових експертиз, визначення компетенції судових експертів, розробки сучасних експертних технологій.

На думку О. Р. Росинської, предметом судової експертології на сучасному етапі є:

– теоретичні, правові та організаційні закономірності здійснення судово-експертної діяльності в цілому;

– закономірності виникнення, формування та розвитку класів, родів і видів судових експертиз та їх окремих теорій на основі єдиної методології, уніфікованого понятійного апарату та урахування постійного оновлення і видозміни судово-експертних знань;

– засноване на пізнанні цих закономірностей, єдине для всіх видів судочинства правове та організаційне забезпечення судово-експертної діяльності, єдині уніфіковані експертні технології, стандарти експертних компетенцій і сертифікованих експертних лабораторій [1, с. 26—27].

Важливість єдиного методологічного підходу до виникнення, формування та розвитку класів, родів і видів судових експертиз зумовлена встановленим в Україні організаційно-правовим порядком здійснення судово-експертної діяльності [2; 3] та процесуальним значенням висновків експертів у всіх видах судочинства. Вважається, що і формування нових видів (родів) судових експертиз має відбуватися саме на основі розробленого судовою експертологією методологічного підходу, що дозволило б їм посісти логічне місце в загальній класифікаційній системі вже існуючих класів, родів і видів судових експертиз.

На наш погляд, прикладом спірності дотримання принципу єдиного методологічного підходу до формування нового виду судових експертиз є поява самостійного класу судових експертиз — військової експертизи, запровадженої наказом Міністерства юстиції України від 27.07.2015 р. № 1350/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 29.07.2015 р. за № 915/27360.

Дослідження в галузі судової експертології демонструють, що сучасні класифікації судових експертиз відбуваються не за методами експертних досліджень, а за об'єктами дослідження в сукупності із завданнями, які вирішують. При цьому виокремлюють два магістральних напрями, за якими здійснюють генезис судових експертиз [1, с. 27]:

1) процес укрупнення (з виду (підвиду) — у рід, з роду — у клас): поява нового виду експертизи всередині вже існуючого виду за рахунок актуалізації або видозміни об'єктів, які раніше досліджували рідко, формування якісно нових експертних технологій, розширення можливостей експертизи;

2) процес розділення: з класу — на роди та види.

Крім того, необхідність вирішення комплексу якісно нових загальних експертних завдань зумовлює появу нових об'єктів дослідження, що може бути передумовою формування нового класу або роду судових експертиз, а не виокремлення їх

з уже існуючих (що, власне, й спостерігається стосовно нового класу судових експертиз в Україні — військової експертизи).

Для правильного розуміння місця військової експертизи в загальній системі судових експертиз необхідно мати чітке уявлення про зміст принаймні трьох її основних складових (як і складових будь-якого виду експертизи, що мають суттєве значення не лише для теорії судової експертизи, а й для процесуальної судово-експертної діяльності та визначають єдиний методологічний підхід до класифікації судових експертиз):

- предмет експертизи;
- об'єкти експертизи;
- основні завдання та спеціальні знання для їх вирішення.

Предмет експертизи як категорії практичної діяльності є об'єктом уваги багатьох вчених-криміналістів, серед яких Т. В. Авер'янова, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, О. О. Бондаренко, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, Ю. Г. Корухов, І. В. Гора, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, В. С. Митричев, Д. Я. Мирський, О. М. Моїсеєв, Г. М. Надгорний, Ю. К. Орлов, І. В. Пиріг, Г. В. Прохоров-Лукін, О. Р. Росинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. В. Седнев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, І. Я. Фрідман, В. М. Шерстюк, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та ін.

М. Г. Щербаковський пропонує на сучасному етапі під предметом експертизи як видом практичної діяльності розуміти інформацію про подію (злочин), отриману експертом у результаті дослідження на основі спеціальних знань окремих властивостей наданих на експертизу об'єктів [4, с. 202].

Наведене визначення наглядно демонструє логічний зв'язок між предметом експертизи та її об'єктами — носіями інформації про певні обставини. І хоча Закон України «Про судову експертизу» визначає судову експертизу як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів...», але, керуючись загальним методом пізнання, можна дійти висновку, що явища і процеси досліджують через їх матеріалізовані причини і наслідки — об'єкти матеріального світу, що містять інформацію про певні події, у вигляді їх окремих ознак і властивостей, спричинених подією, яку встановлюють (досліджують). Тобто об'єктами експертизи завжди є певні об'єкти матеріального світу [2].

Інформацію, яка виникає в об'єктах зовнішнього середовища в результаті певних дій, прийнято поділяти на три види [5, с. 22]:

- особистісна (про суб'єкт, що залишив певні сліди);
- предметна (про використані (застосовані) предмети, засоби тощо);
- операційна (про здійснені дії).

Завдання експертизи в судовій експертології розглядають як коло закономірностей, на яке спрямована пізнавальна діяльність експерта. Загальноприйнятим є поділ експертних завдань на ідентифікаційні та неідентифікаційні (діагностичні, класифікаційні, ситуаційні, реставраційні тощо) [6, с. 15—16]. Відповідно до об'єктів і завдань визначають коло спеціальних знань (сукупність певних галузевих знань), на основі яких пізнають закономірності властивостей об'єкта дослідження.

Виходячи із характеристик запропонованих структурних складових експертизи, доцільно проаналізувати суть військової експертизи.

У науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства

юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5; далі — Рекомендації) визначено лише основні завдання військової експертизи (п. 9.1 р. IX):

- встановлення обставин застосування та дій військових формувань;
- встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, працівників Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших представників міністерств і відомств, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань;
- встановлення відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків) [3].

Зазначені завдання в цілому можна розглядати як такі, що відповідають загальноприйнятій класифікації: перше завдання за формулюванням має діагностичний характер, два інших — ідентифікаційний. За своєю суттю зазначені завдання є неконкретизованими, узагальненими. Якщо розглядати військову сферу як галузь людської діяльності, то задекларовані завдання сприймаються як соціологічний аналіз однієї зі сфер людської діяльності — менеджменту у військовій галузі, а не як напрям застосування спеціальних знань.

Вирішення зазначених експертних завдань суб'єктами судово-експертної діяльності, на наш погляд, підміняє собою процес доказування: збирання, перевірки та оцінки доказів з метою встановлення конкретних обставин, що мають значення для провадження (справи). Керуючись запропонованою логікою, можна стверджувати про формування самостійних класів експертиз, виходячи зі сфери людської діяльності: освітня, господарська, громадська, політична тощо.

У п. 9.2 р. IX Рекомендацій наведено орієнтовний перелік запитань, на які може відповісти військова експертиза, що в сукупності дають уявлення стосовно предмету військової експертизи як кола фактичних даних, які може встановити експерт на основі своїх спеціальних знань, дослідивши надані об'єкти [3]. Аналіз запропонованих орієнтовних запитань дозволяє сформулювати такі сентенції:

– деякі запитання виходять за межі заявлених основних завдань експертизи. Наприклад, запитання: «Чи перебувають виявлені порушення у причинно-наслідковому зв'язку з настанням тяжких наслідків, які призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки?» належить до ситуаційних експертних завдань;

– відповіді на деякі запитання не потребують спеціальних знань, зокрема військового мистецтва, а передбачають лише аналіз відповідної організаційно-управлінської документації, наприклад: «На яких посадових осіб (командирів, начальників) було покладено підготовку підрозділів, що залучалися до виконання бойових завдань, та здійснення контролю за їх готовністю; відповідність їх покладання вимогам керівних документів?» або «Які заходи вживалися з метою запобігання оточенню та виведенню з оточення частин і підрозділів, які були задіяні до виконання бойових завдань і потрапили в оточення?»;

– надання відповіді на окремі запитання потребує не лише певної галузі знань, зокрема військового мистецтва, а й передбачає володіння економічними, політичними, правовими знаннями тощо, наприклад: «Чи мали (могли мати) негатив-

ні наслідки для обороноздатності держави та боєздатності Збройних Сил України рішення про ліквідацію (розформування, скорочення) окремих родів військ, з'єднань, військових частин та підрозділів?»;

– пошук відповідей на окремі запитання підмінє собою процес доказування за його пізнавальною суттю, наприклад: «Чи був виконаний передбачений нормативними актами порядок опрацювання, коригування та виконання бойових завдань?» або «Чи відповідали фактичні дії відповідних посадових осіб оперативній обстановці, що склалась на момент виконання бойового завдання?», а також «Дії (бездіяльність) яких посадових осіб, що здійснювали планування та проведення операції щодо розгрому незаконних збройних формувань (противника), перебувають у причинному зв'язку з настанням тяжких наслідків, що призвели до загибелі військовослужбовців (працівників) та інших осіб, втрати озброєння та військової техніки?»;

– окремі запитання мають суто правовий характер, для надання відповідей на які згідно зі ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України [7] не допускається проведення експертизи, наприклад: «Чи відповідали вимогам нормативних (керівних) документів, а також обстановці бойові документи (плани) за видами забезпечення частин та підрозділів, які залучалися до виконання бойового завдання?» або «Чи відповідають нанесені графічні зображення на робочих картах командирів усіх рівнів поставленим завданням з ведення бойових дій (виконання бойових завдань)?».

Крім того, на відміну від інших видів судових експертиз, розробник Рекомендацій не конкретизував об'єкти дослідження військової експертизи, що призводить до певних інтерпретацій. Так, В. Т. Чупрун вважає, що об'єктами судової військової експертизи можуть бути текстові та графічні документи (стандартні на паперових носіях і електронні), відео- та аудіо записи, фотознімки та інші носії інформації різної природи [8, с. 216]. У будь-якому разі об'єкти військової експертизи не є специфічними та унікальними за своєю природою.

Відсутність чітко визначених об'єктів військової експертизи та конкретизованих завдань не дозволяють сформуванню уявлення про предмет судової військової експертизи як певну інформацію про подію (фактичні дані), що можуть бути отримані експертом в результаті дослідження на основі спеціальних знань окремих властивостей наданих на експертизу об'єктів, який би відокремлював військову експертизу від інших видів (родів) судових експертиз.

З огляду на викладене вище вважаємо, що формування військової експертизи як самостійного класу судових експертиз відбулося з порушенням методологічних засад, розроблених судовою експертологією, та еволюційних шляхів генезису нових видів судових експертиз. Це могло б бути виправдано специфічністю об'єктів дослідження, але проведений аналіз засвідчив відсутність такої унікальності не лише стосовно об'єктів дослідження, а й стосовно експертних завдань. При цьому, звичайно, не можна заперечувати права на розвиток військової експертизи як такої, але її формування має відбуватися в межах методологічних засад судової експертології. У цьому аспекті вбачається логічним поява відповідних досліджень у межах виду або роду судових експертиз (наприклад, військово-лікарська експертиза), або шляхом розширення об'єктів і завдань уже існуючих класів експертиз, визначених наказом Міністерства юстиції України від 27.07.2015 р. № 1350/5 у вигляді відповідних змін до Рекомендацій [9]:

- екологічної (п. 8.2 р. VIII);
- товарознавчої (п. 3 р. IV);
- експертизи зброї та слідів і обставин її використання (гл. 4 р. I).

Крім зазначеного, існують проблеми і з науково-методичним та інформаційним забезпеченням військової експертизи. З огляду на відсутність методики проведення судової військової експертизи виникають сумніви щодо наукової обґрунтованості результатів такої експертизи та можливості їх використання в судочинстві як джерела доказів [10]. Проте нині вже 10 судових експертів атестовані з експертної спеціальності «16.1 Військові дослідження» [11]. Усі вони є працівниками державних спеціалізованих установ:

- 4 — Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України;
- 6 — Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України.

Натомість в Експертній службі Міністерства оборони України немає судових експертів з цієї спеціальності.

Зрозуміло, що часто-густо ми є свідками, коли реальні потреби практики випереджають науку (особливо помітним це явище стало у зв'язку з прискоренням темпів технологічного розвитку людства). Але проблема розвитку військової експертизи не підпадає під цю тезу, так само як і принцип «нагальної доцільності», продиктований суспільною діяльністю, не може стати єдиним принципом розвитку наукових знань. Наука має враховувати практику і певною мірою пристосовуватися до неї, в жодному випадку не поступаючись при цьому науковими законами свого розвитку.

Слушною є думка О. Р. Росинської, що в умовах сучасної теорії судової експертології для нових родів і видів судових експертиз необхідно [1, с. 28]:

- визначити предмет судової експертизи;
- конкретизувати та типізувати експертні завдання;
- сформулювати на основі типових експертних завдань перелік питань, які ставлять на вирішення експертизи;
- уособити та класифікувати об'єкти експертного дослідження;
- вибрати методи з відповідної галузевої науки та визначити їх специфіку;
- розробити експертні технології відповідно до стадій експертного дослідження;
- сформувати термінологічний апарат відповідної класифікаційної групи судової експертизи;
- розробити технологію підготовки висновку експерта.

Саме такий порядок розвитку процесів забезпечить якість оцінки висновків експертів слідчим і судом. Інакше існує ризик повернутися до часів, коли оцінка висновку експерта судом відбувалася через оцінку особи самого судового експерта.

Список рекомендованої літератури

1. *Росинская Е. Р.* Судебная экспертология как методологическая основа классификации судебных экспертиз и экспертной компетенции / *Е. Р. Росинская* // Судебная экспертиза Беларуси. — 2016. — № 2 (3), октябрь 2016. — С. 26—29.

2. Закон України «Про судову експертизу»: станом на 06. груд. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

3. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» від 08.10.98 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

4. Щербаківський М. Г. Предмет судової експертизи [Електронний ресурс] / М. Г. Щербаківський // Форум права. — 2016. — № 5. — С. 199—203. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf.

5. Криміналістика : учебник / [под ред. А. Г. Филиппова (отв. редактор) и А. В. Волынского]. — М. : Изд-во «Спарк», 1998. — 543 с.

6. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 528 с.

7. Кримінальний процесуальний Кодекс України : станом на 16 берез. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.

8. Чупрун В. Т. Щодо введення нового виду судової експертизи — «військова» [Електронний ресурс] / В. Т. Чупрун // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. — 2015. — Вип. 15. — Режим доступу : hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2015/PDF/28.pdf.

9. Наказ Міністерства юстиції від 27.07.2015 р. № 1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0915-15>.

10. Реєстр методик проведення судових експертиз [Електронний ресурс]. — Режим доступу : rmpse.minjust.gov.ua.

11. Реєстр атестованих судових експертів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : rase.minjust.gov.ua.

УДК 343.148

А. И. Швед, кандидат юридических наук, доцент,
председатель Государственного комитета судебных
экспертиз Республики Беларусь

ДОСТУПНОСТЬ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАК КРИТЕРИЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Обоснован выбор модели реализации государственной политики Республики Беларусь в сфере судебно-экспертной деятельности. Применительно к этой модели изложены показатели доступности судебно-экспертного обеспечения деятельности участников судопроизводства.

Ключевые слова: судебно-экспертная деятельность, государственная политика, судебный эксперт, судебная экспертиза.

Обґрунтовано вибір моделі реалізації державної політики Республіки Білорусь у сфері судово-експертної діяльності. Належно до цієї моделі викладено показники доступності судово-експертного забезпечення діяльності учасників судовиробництва.

The paper substantiates the choice of the model of implementation of the state policy of the Republic of Belarus in the field of forensic activity. In the context of this model it presents the degree of availability of forensic support for the activity of the parties to legal proceedings.

Одним из важных и необходимых элементов современного государства является доступное и объективное правосудие. Общеизвестно, что задачи по защите прав личности и созданию условий для постановления судом законного, обоснованного и справедливого решения не могут быть реализованы без надлежащего судебно-экспертного обеспечения. В этой связи принципиальным является вопрос выбора модели реализации государственной политики в сфере судебно-экспертной деятельности, эффективность которой, по нашему мнению, необходимо рассматривать с точки зрения ее доступности, и при этом в двух аспектах: экономическом и социальном.

Экономическая эффективность при формировании моделей судебно-экспертной деятельности вряд ли является главным критерием, однако и недооценивать ее нельзя. Современной истории известны случаи, когда исключительно доводы о неэффективности вложения материальных ресурсов легли в основу действий властей, направленных на фактическое прекращение судебно-эксперт-

ного обеспечения правосудия¹. Очевидно, что при таком подходе существенно искажается суть социального аспекта судебно-экспертной деятельности в части обеспечения судопроизводства доказательствами на основе применения специальных знаний с точки зрения требований основных принципов судопроизводства².

Доступность инструментов защиты прав и законных интересов участников процесса целесообразно рассматривать как основной показатель качества национального правосудия в целом. При этом его важнейшим параметром должно являться судебно-экспертное обеспечение, общепризнанные критерии эффективности которого до настоящего времени, к сожалению, не выработаны.

В частности, Европейская комиссия Совета Европы по эффективности правосудия в своих отчетах использовала два показателя для оценки данного параметра: количество судебных экспертов на 100 000 граждан и их количество на одного судью. При этом отмечалось, что второй параметр является более показательным. Исследование стран Европы по первому показателю привело к значительным вариациям максимального и минимального значения. Среднестатистический общеевропейский показатель количества экспертов на 100 000 граждан составляет 50, а из расчета на одного судью — 1,5 эксперта. По данным Европейской комиссии восточноевропейские государства находятся по этому критерию на более низком уровне, так как в указанных государствах количество экспертов из расчета на одного судью составляет всего 0,1—0,7 эксперта [2, с. 126]. Следует отметить, что в Республике Беларусь данный показатель выше, чем в Европе, — на одного судью приходится 2 эксперта³. При этом общее количество экспертов на 100 000 граждан оказывается ниже средневропейского значения — только 25 экспертов. Таким образом, одновременное применение указанных подходов может приводить к противоречивым результатам. Кроме того, показатель количества экспертов из расчета на одного судью не может отражать реальную ситуацию с доступностью судебно-экспертного обеспечения, так как не учитывает его объем применительно к деятельности органов уголовного преследования. В статистике проведенных экспертиз в Республике Беларусь он составляет не менее 89 процентов от их об-

¹ В связи с этим нельзя согласиться, например, с решением о закрытии Судебной научно-экспертной службы (FSS) Великобритании, в основу которого положены исключительно экономические аргументы и стремление сэкономить государственные средства. Провозглашенный при этом принцип неолиберализма оказался нарушен в силу исключения в определенной части гарантий справедливого правосудия. Экспертная помощь фактически стала менее доступной, не говоря о других очевидных негативных последствиях этого решения. Вместе с тем даже при наличии конкуренции экономических и социальных критериев эффективности очевидным в аспекте судебно-экспертной деятельности является приоритет интересов правосудия и, прежде всего, интересов судопроизводства как сферы публичных интересов.

² Безусловно, имеются отличия в организации различных видов судопроизводства. Вместе с тем следует согласиться с мнением, высказанным Н. Н. Полянским, М. С. Строговичем, В. М. Савицким, А. А. Мельниковым в 1983 году в работе «Проблемы судебного права» о единстве порядка назначения и проведения экспертизы в уголовном и гражданском процессе [1]. Далее под термином «судебная экспертиза» будет пониматься группа схожих институтов экспертизы в уголовном, гражданском, экономическом и административном процессах.

³ В расчет принято количество экспертных должностей в Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь без учета должностей руководителей подразделений, а также количество лиц, имеющих свидетельство о присвоении квалификации судебного эксперта и выполняющих экспертизы в качестве работников негосударственных судебно-экспертных учреждений или индивидуальных предпринимателей.

щого числа, в то время как по требованию судов проводится лишь 4—5 процентов таких экспертных исследований.

Таким образом, указанные подходы оказываются пригодными только в аспекте экспертной помощи судам или гражданам, да и то с большой вероятностью ошибки. Ведь в общем количестве экспертов необходимо выделить тех, которые реально выполняют экспертизы, а не просто внесены в списки экспертов, а также провести отдельный анализ по видам экспертиз.

Представляется обоснованным применение показателя, отражающего соотношение количества выполненных в досудебном порядке судебно-экспертных исследований к числу возбужденных (рассмотренных) уголовных дел. В Республике Беларусь этот показатель постоянно увеличивается и в 2016 году на одно возбужденное уголовное дело приходилось не менее 3,6 проведенных судебных экспертиз. Немаловажно, что в данном направлении выработка критериев сталкивается с высокой вариативностью, в том числе по сферам судопроизводства и по многим иным параметрам (например, относительно доступности для граждан судебной экспертизы в контексте платного характера судебно-экспертных услуг).

Плата за проведение экспертиз зачастую может являться сдерживающим фактором для их назначения, о чем свидетельствует соотношение государственного и негосударственного секторов судебно-экспертной деятельности явно в пользу первого во многих странах. Очевидно, что спрос на платные экспертизы в гражданском или хозяйственном судопроизводстве значительно ниже, чем потребность в судебных экспертизах по уголовным делам за счет налогоплательщиков, что и обуславливает параметры той или иной модели судебно-экспертной деятельности.

В связи с этим в Республике Беларусь государственные судебные эксперты составляют более 90 процентов от общего их числа и обеспечивают бесплатную экспертную помощь в производстве по уголовным делам по первому требованию органа уголовного преследования или суда независимо от того, имеются ли у соответствующего органа или административной единицы финансовые возможности на оплату экспертизы. Этот важный инструмент в достижении целей уголовного процесса также может быть критерием доступности судебно-экспертного обеспечения.

В то же время наличие института платных судебных экспертиз и негосударственных судебных экспертов является гарантией эффективности модели судебно-экспертной деятельности в части ее социального аспекта и обеспечивает дополнительную защиту прав участников судопроизводства. Поэтому государственное регулирование ценообразования в области судебной экспертизы с точки зрения обеспечения ее доступности позволяет человеку в необходимых случаях за собственные денежные средства заказать альтернативное судебно-экспертное исследование. Результаты подобного регулирования судебно-экспертной деятельности также могут быть критерием ее доступности.

Немаловажную роль в реализации принципа доступности судебной экспертизы играет ее оперативность, которая всегда служит объектом повышенного внимания как со стороны органов власти, предварительного следствия, судов, так и общественности. Европейская комиссия Совета Европы по эффективности правосудия отмечает важность законодательного установления сроков проведения

експертиз. В ее отчете в качестве негативных примеров указывается практика некоторых стран, в которых нет законодательно установленных сроков проведения экспертизы. Однако отмечается, что сроки проведения экспертиз в этих странах устанавливаются судами [2, с. 126].

В Республике Беларусь требование оперативности реализовано путем нормативного закрепления сроков проведения экспертиз в правовых актах Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь. Предусмотрен порядок согласования срока проведения экспертизы с инициатором, если в нормативно-установленный срок (30 дней) выполнить экспертизу не представляется возможным [3, п. 9, 9-1; 4, п. 12—14]. При этом орган уголовного преследования или суд вправе устанавливать срок проведения экспертизы своим постановлением.

Оперативность в судебно-экспертной деятельности также является одним из показателей ее качества, свидетельствует о доступности экспертного обеспечения для участников судопроизводства и характеризует способность модели организации судебно-экспертной деятельности справиться с объемом востребованных экспертиз. В Республике Беларусь, например, этот показатель значительно улучшился с момента образования нового государственного органа и на протяжении четырех лет лишь менее 1 процента экспертиз выполняются с превышением установленного тридцатидневного срока.

Эффективность модели судебно-экспертной деятельности невозможно качественно оценить без оценки полноты решения вопросов, требующих специальных знаний. Этот показатель определяет степень выполнения тех видов (подвидов) экспертиз, которые востребованы в судопроизводстве. В Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь осуществляется постоянный мониторинг потребностей в новых видах экспертиз, чему способствует централизация судебно-экспертной деятельности. В настоящее время выполняется более 150 типовых видов и подвидов судебных экспертиз⁴. В последние годы более 300 новых методик и рекомендаций внесены в Реестр методик, который формируется Государственным комитетом. Для нетипичных ситуаций законодательство предусматривает возможность привлечения в качестве эксперта любого специалиста, чьи знания окажутся востребованными⁵.

Свою роль в развитии направлений и видов судебной экспертизы играет профильное научно-исследовательское учреждение Республики Беларусь — государ-

⁴ В отечественной научной литературе долгое время было принято выделять классы экспертиз, однако мы полностью солидарны с Е. Р. Россинской [5], которая считает данные группировки в классификации излишними. В странах дальнего зарубежья классификация экспертиз обычно предусматривает области экспертизы, которые близки отечественному понятию рода экспертиз. Сопоставлению перечней видов экспертиз, выполняемых в Республике Беларусь с перечнями экспертиз, выполняемых в других государствах, препятствует отсутствие единообразия национальных классификаций. Вместе с тем характер решаемых экспертами других государств задач сопоставим с теми задачами, которые традиционно решаются в Республике Беларусь. В рассматриваемом аспекте более важным является ретроспективный анализ, который показывает, что с образованием Государственного комитета судебных экспертиз в Республике Беларусь количество видов экспертиз и решаемых экспертных задач не уменьшается, а, наоборот, растет. Так, в ближайшее время к перечню видов экспертиз в Республике Беларусь должны добавиться искусствоведческая и лингвистическая экспертизы. Сегодня фактически решаются задачи экспертизы ДНК животных.

⁵ Основным направлением в освоении Государственным комитетом судебных экспертиз Республики Беларусь новых видов экспертиз является обеспечение выполнения экспертиз, востребованных систематически. Однако существуют и экспертизы, которые, как справедливо отметил Р. Генслен [6, с. 1154], не позволяют эксперту претендовать на полную занятость.

ственное учреждение «Научно-практический центр Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь», которое разработало новое направление судебно-геномного исследования — исследование ДНК животных, а также ряд методических материалов по решению нетиповых экспертных задач. В Республике Беларусь функционируют межведомственный научно-методический совет, научно-технический совет и другие коллегиальные органы, которые регулярно рассматривают вопросы потребностей правоохранительных органов и судов в соответствующих экспертизах.

Роль правового и организационного обеспечения судебно-экспертной деятельности невозможно переоценить с точки зрения доступности судебно-экспертного обеспечения для участников судопроизводства. В Республике Беларусь предусмотрены различные правовые формы судебно-экспертной деятельности. Помимо процессуальных форм (проведение судебных экспертиз), законодательство предусматривает проведение экспертиз и исследований по заявлениям широкого круга лиц, в том числе граждан, организаций, контролирующих органов. Указанные правовые формы судебно-экспертной деятельности закреплены также в Законе «О Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь». Предусмотренные правовые формы судебно-экспертной деятельности основываются на стандартизированных подходах к понятию квалификации судебного эксперта, что предусматривает развитую систему институтов обучения, проверки уровня квалификации, регистрации экспертов и регулирования их деятельности.

В заключение целесообразно выделить следующие показатели доступности судебно-экспертного обеспечения деятельности участников судопроизводства, которые были рассмотрены применительно к белорусской модели судебно-экспертной деятельности:

- количество подготовленных экспертов;
- способность экспертов обеспечивать потребности участников судопроизводства в проведении экспертиз в нормативно установленный срок по всем востребованным видам экспертиз;
- государственное финансирование судебных экспертиз по уголовным делам;
- государственное регулирование ценообразования в сфере производства платных судебных экспертиз;
- наличие правовых (в том числе процессуальных) механизмов судебно-экспертного обеспечения деятельности участников судопроизводства;
- наличие организационных условий для анализа и реализации потребностей в судебно-экспертном обеспечении деятельности участников судопроизводства.

Список использованной литературы

1. *Проблемы судебного права* / [Полянский Н. Н., Строгович М. С., Савицкий В. М., Мельников А. А.]. — М : Наука, 1983. — 219 с.
2. *Жан Жан-Поль*. Европейская комиссия по эффективности правосудия. Организация. Деятельность. Развитие : науч. издание / Жан-Поль Жан, Рамин Афад оглы Гурбанов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. — 331 с.
3. *Инструкция о порядке производства судебных экспертиз лицами, имеющими специальные разрешения (лицензии) на осуществление судебно-экспертной деятельности*, утвержденная постановлением Государственного комитета судебных экспертиз Республи-

ки Беларусь «О некоторых вопросах осуществления судебно-экспертной деятельности» от 15.05.2014 № 7.

4. *Инструкция* о порядке проведения судебных экспертиз, экспертиз (исследований) в Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь, утв. приказом Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь от 06.12.2016 № 240.

5. *Россинская Е. Р.* Судебная экспертология как методологическая основа классификации судебных экспертиз и экспертной компетенции / Е. Р. Россинская // Судебная экспертиза Беларуси. — 2016. — № 2 (3). — С. 26—29.

6. *Gaensslen R. E.* How do I become a forensic scientist? Educational pathways to forensic science careers / R. E. Gaensslen // *Analytical Bioanalytical Chemistry*. — 2003. — № 376.

УДК 343.148:343.983

М. В. Семеніхін, директор Луганського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

С. Г. Качурін, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

НЕДОЛІКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІДІБРАННЯ ЗРАЗКІВ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Досліджено законодавчі положення стосовно регламентації відібрання зразків та проведення судової експертизи, окреслено наявні недоліки з цих питань у законодавчій базі, надано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, тактичний потенціал, відібрання зразків, судової експертизи, сторона захисту, слідчий, суд.

Исследованы законодательные положения о регламентации отобрания образцов и проведения судебной экспертизы, очерчены существующие недостатки по этим вопросам в законодательной базе, даны предложения по их устранению.

The paper provides some legislation concerning regulation on sampling and forensic examination. Outlined the existing shortcoming on these issues in legal framework and given the proposals for their elimination.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) було обумовлено проблемою забезпечення прав людини, узгодження кримінального процесуального законодавства з Конституцією України та міжнародними нормами права [1].

Оскільки центральною частиною кримінального процесу є доказування, можна констатувати, що в нормах КПК України знайшли своє відображення деякі інститути доказового права. Так, сторона захисту в межах кримінального провадження набула права формувати та представляти суду доказову базу в інтересах обвинувачуваного, у тому числі права на проведення експертизи (ст. 244 КПК України), отримання зразків для її проведення (ст. 245 КПК України), що, по суті, є революційним кроком у доктрині вітчизняної кримінальної процесуальної науки.

Однак зазначені новели, позитивні за своєю суттю і спрямовані на забезпечення принципу змагальності в кримінальному процесі, не забезпечені повною мірою законодавцем у нормах КПК України ані чіткою та зрозумілою всіма сторонами

кримінального провадження процесуальною регламентацією, ані тактичним наповненням.

Отже, метою дослідження є аналіз норм чинного КПК України щодо процесуальних і теоретичних проблем проведення слідчих дій за участю сторони захисту, зокрема, стосовно судової експертизи та відібрання зразків для її проведення.

Термін «слідчі (розшукові) дії» у назві гл. 20 чинного КПК України законодавець застосував уперше. Етимологія слова «слідчі» вказує на те, що ці дії проводять суб'єкти доказування: слідчий, прокурор, що підтверджується змістом таких норм КПК України:

– частина перша ст. 106: «Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором...»;

– п. 3 частини другої ст. 40: «Слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам»;

– гл. 20, у якій визначено перелік слідчих дій, що проводять слідчий чи прокурор, у тому числі залучення експерта для проведення експертизи (ст. 243 КПК України) та отримання зразків (ст. 245 КПК України). Суб'єктами зазначених дій згідно з нормами процесуального закону визначено також сторону захисту.

Процес доказування розглядають як діяльність зі збирання, перевірки (дослідження) та оцінки доказів. Цю практико-розумову діяльність реалізують за допомогою проведення слідчих дій, результативність й ефективність яких забезпечується насамперед тактичним потенціалом слідчого [2]. Водночас запропонована законодавцем норма щодо відібрання зразків за дорученням суду спеціалістом (частина перша ст. 245 КПК України) жодним чином не свідчить на користь цієї тези.

У правовій науці і практиці актуальним є визначення змісту поняття «слідча дія», що неодноразово використане в кримінальному процесуальному законодавстві, з'ясування сутності всіх різновидів слідчої дії як з погляду докладного наукового обґрунтування, так і з метою заповнення прогалів у законодавстві та задоволення потреб слідчої практики.

Залежно від обставин терміну «слідча дія» надають різного значення. У широкому значенні цей термін вживають для позначення всіх процесуально значущих актів слідчого. У більш вузькому значенні, для окреслення пізнавального аспекту слідчими називають лише ті дії, які є засобами дослідження обставин провадження та спрямовані на збирання доказів.

Поняття «слідча дія» широко аналізується в різних наукових працях. На думку С. А. Шейфера, слідча дія як пізнавальна діяльність слідчого є об'єктом правового регулювання та актом правозастосування слідчим чи судом кримінально-процесуального права [3, с. 104]. В. П. Бахін визначає слідчі дії як передбачені кримінально-процесуальним законом дії компетентних осіб зі збирання, оцінки та використання доказової інформації [4, с. 19]. Р. С. Белкін вважає, що слідча дія — це самостійний елемент регламентованої кримінально-процесуальним законом діяльності слідчого зі збирання, дослідження та оцінки доказів [5, с. 234]. В. Т. Нор, М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко тлумачать слідчі дії як частину процесуальної діяльності, пов'язану з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі [6, с. 210]. Отже, слідча дія є частиною процесуальної діяльності слідчого і безпосереднім способом вирішення завдань доказування щодо виявлення та закріплення доказів, тобто є самостійним кримінально-процесуальним інститутом.

Пізнавальна сторона слідчої дії полягає в одержанні фактичних даних і відомостей про обставини кримінального провадження, що мають бути доказані. Одержані та зафіксовані під час проведення слідчої дії, такі дані стають доказами. З такої позиції слідча дія є засобом збирання доказів. Крім цієї основної характерної відмітної ознаки слідчої дії, існують й додаткові характерні ознаки. Науковці мають різні думки щодо їх переліку. Так, М. Гутерман називає такі з них [7, с.15]:

- процесуальний характер;
- необхідність достатніх підстав для її проведення (фактичних, а для деяких слідчих дій і юридичних);
- проведення слідчої дії уповноваженим суб'єктом;
- тактовна обґрунтованість і вибірковість;
- внутрішня структура.

На підставі аналізу положень законодавства і результатів наукових досліджень можна виокремити такі відмітні ознаки слідчих дій, які здійснюються у процесі розслідування злочину:

- їх проведення передбачено кримінальним процесуальним законодавством;
- вони спрямовані на збирання, перевірку та оцінку доказів;
- їх можуть проводити лише після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (крім винятків, передбачених КПК України);
- їх проведення підпорядковане єдиним правилам і вимогам до таких дій (зокрема, щодо фіксації процесу проведення, закріплення одержаних результатів тощо), що забезпечує цінність складених за їх результатами протоколів (з огляду на це є певні сумніви щодо цінності протоколу, складеного спеціалістом після відібрання зразків);
- є змога об'єктивно фіксувати процес проведеної дії та її результати.

Як зрозуміло, слідчі дії, відмітні ознаки яких зазначено, стосуються слідчого, прокурора та суду як суб'єктів їх проведення, але не захисника чи спеціаліста. При цьому найбільш значущими зауваженнями є такі.

Чинним КПК України не вирішено питання відібрання експериментальних зразків. Частина перша ст. 245 КПК України містить лише посилання на суб'єкта відібрання зразків — сторону кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертизу призначено слідчим суддею. При цьому законодавець не називає акт, яким сторона провадження має зафіксувати процес та результати відібрання експериментальних зразків для експертизи.

Частинами другою та третьою ст. 245 КПК України врегульовано лише питання відібрання зразків з речей і документів (вільних зразків) та біологічних зразків відповідно, хоча інститутом судової експертизи передбачено значно більше коло різновидів зразків для експертного дослідження (експериментальних, умовно-вільних, вільних).

Як свідчить аналіз положення частини першої ст. 104 КПК України, згідно з якою у випадках, передбачених цим Кодексом, процес і результати проведення процесуальної дії фіксують у протоколі, а також положення ст. 245 КПК України, в якій нічого не зазначено про складення протоколу під час відібрання експериментальних зразків, можна дійти висновку, що на законодавчому рівні не врегульовано таке важливе питання, як регламентація процесуального оформлення відібрання експериментальних зразків для експертного дослідження.

І якщо слідчий чи прокурор можуть використовувати положення ст. 104—106, 110 КПК України, то сторона захисту чи спеціаліст не можуть застосовувати ці норми, ураховуючи положення ст. 85, 86 КПК України про належність і допустимість доказів.

Крім того, положення ст. 245 КПК України про отримання зразків для експертизи стосовно сторони захисту суперечать положенням частини третьої ст. 93 цього Кодексу, у якій стороні захисту дозволено отримати докази (документи, речі, відомості, висновки експертизи, висновки ревізії тощо) лише шляхом витребування їх від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій.

Отже, зміст ст. 243, 245 КПК України повною мірою не відповідає назві гл. 20 цього Кодексу «Слідчі (розшукові) дії», зокрема стосовно сторони захисту та спеціаліста як суб'єктів проведення цих слідчих дій.

Законодавець не врахував, що для ефективного проведення судової експертизи, якісного відібрання зразків для експертного дослідження потрібно не лише володіти доказовою інформацією, а також тією, що орієнтує в кримінальному провадженні, а й активно використовувати організаційний і тактичний потенціал слідчого. Такий потенціал повинна мати і сторона захисту, проте, на жаль, у повному обсязі його процесуально не врегульовано.

Підсумовуючи зазначене вище, можна дійти таких висновків.

Призначення судової експертизи та відібрання експериментальних зразків є слідчими діями, самостійними елементами кримінальної процесуальної діяльності слідчого, прокурора, суду, оскільки основною їх ознакою є одержання фактичних даних у провадженні (доказів) шляхом застосування спеціальних знань.

Зміст ст. 243, 245 КПК України повною мірою не відповідає назві гл. 20 Кодексу «Слідчі (розшукові) дії», зокрема стосовно сторони захисту та спеціаліста як суб'єктів проведення цих слідчих дій.

Отже, положення ст. 245 КПК України потребує доопрацювання. Цю статтю пропонується викласти у такій редакції.

1. У разі потреби отримати зразки для проведення експертизи їх вилучає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею.

2. Порядок вилучення зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160—166 цього Кодексу).

3. У разі якщо проведення експертизи доручено судом або стороною обвинувачення, відібрання зразків для її проведення здійснюється *слідчим або судом із залученням спеціаліста*.

За дорученням сторони обвинувачення чи суду отримання зразків експерт здійснює від наданих йому об'єктів у межах провадження експертизи.

Відібрання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 цього Кодексу. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160—166 цього Кодексу, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Про відібрання зразків складається протокол.

Список використаної літератури

1. *Кримінальний* процесуальний кодекс України : станом на 16 берез. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.
2. *Качурін С. Г.* Системи тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів / С. Г. Качурін // *Право України*. — 2007. — № 7. — С.82—86.
3. *Шейфер С. А.* Собиране доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы / С. А. Шейфер. — Саратов : Изд. Саратов. ун-та, 1986. — 211 с.
4. *Бахин В. П.* Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики (лекция для студентов и слушателей юридических вузов) / В. П. Бахин. — К., 1999. — 22 с.
5. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3-х т. / Р. С. Белкин. — Т. 2. — М. : Юристъ, 1997. — 464 с.
6. *Михеєнко М. М.* Кримінальний процес України : підруч. для юр. вузів / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. — К. : Либідь, 1992. — 536 с.
7. *Гутерман М. П.* Организационные мероприятия следователя в процессе расследования преступлений : автореф. дис. на соискание учен. степени. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / М. П. Гутерман. — М., 1980. — 20 с.

УДК 343.98

Г. С. Бідняк, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДАКТИЛОСКОПІЮВАННЯ ОСІБ

Досліджено питання нормативно-правового регулювання дактилоскопіювання живих осіб, проаналізовано думки провідних науковців з цього приводу, надано пропозиції щодо законодавчого забезпечення дактилоскопіювання живих осіб з метою забезпечення їх прав і свобод.

Ключові слова: дактилоскопіювання, дактилокартка, працівники Національної поліції, підстави дактилоскопіювання.

Исследованы вопросы, касающиеся нормативно-правового регулирования дактилоскопирования живых лиц, проанализированы позиции ведущих ученых по этому поводу, даны предложения по законодательному обеспечению дактилоскопирования живых лиц с соблюдением их прав и свобод.

The issues of legal regulations of living persons fingerprinting were investigated, opinions of leading scientists on this matter were analyzed. An attempt has been made to provide suggestions for legislative provision of fingerprinting of living persons in order to secure their rights and freedoms.

Як відомо, велике значення для встановлення обставин вчинення злочину, доведення вини або невинуватості особи мають результати експертних досліджень (висновки судових експертиз), а також результати перевірки осіб за різними обліками. Кожна зі сторін кримінального провадження намагається використати результати експертного дослідження на свою користь, звертаючи прискіпливу увагу не лише на висновок експерта, а й на дотримання процесуального порядку виявлення та надходження об'єктів для проведення експертизи, зокрема, тих зразків, належність яких до об'єкта, що ідентифікують, є безсумнівною.

Чітка та зрозуміла регламентація кожної процесуальної дії дає змогу учасникам кримінального провадження правильно розуміти закон і належно його застосовувати. І навпаки, розмитість, неконкретність положень норми закону створює передумови трактування її на власний розсуд, з урахуванням власних інтересів. Непорозуміння саме такого характеру виникають під час дактилоскопіювання живих осіб.

Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили: Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, В. С. Кузьмичов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, О. Р. Росин-

ська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та інші. Попри вагомий досягнення цих вчених докладнішого висвітлення потребують питання правових підстав дактилоскопіювання осіб, що пояснюється змінами в процесуальному законодавстві та сучасними потребами практики розслідування злочинів.

Метою цієї роботи є дослідження нормативно-правового регулювання дактилоскопіювання осіб.

У науковій літературі доволі повно розкрито питання щодо сталих і сучасних способів виявлення та вилучення слідів пальців рук (долоней), а також техніка дактилоскопіювання як живих осіб, так і трупів. Так, Е. А. Разумов наголошує на традиційній процедурі отримання зразків відбитків пальців рук за допомогою скла, гумового валика та друкарської фарби, який використовують у практичних підрозділах і донині [1, с. 26]. Інші науковці вважають цю методику застарілою з різних причин, серед яких, зокрема, й необхідність використання сучасних досягнень науки задля захисту гідності особи під час дактилоскопіювання. Йдеться насамперед про технології так званого безкольорового дактилоскопіювання або сканування, які застосовують у більшості зарубіжних країн для отримання відбитків високої якості без використання фарби. Ці відбитки, відібрані в підозрюваних чи обвинувачених осіб, без додаткової обробки вводять до масиву автоматизованих баз даних і звіряють зі слідами, вилученими з місць вчинених правопорушень [2, с. 112].

Проте впровадження новітніх технологій потребує відповідного матеріально-технічного забезпечення. У разі ситуативної неможливості придбання потрібних сучасних пристроїв більше уваги слід приділяти підвищенню якості застосування сталих технологій і методів.

Не менш важливою проблемою, вирішення якої не потребує великих витрат, є вдосконалення нормативно-правового регулювання питань, пов'язаних з дактилоскопіюванням осіб, з метою дотримання прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами.

Як наголошує О. В. Мельник, вищим критерієм діяльності всіх юридичних інститутів держави є надійний захист прав людини. Це стосується і процесу дактилоскопіювання. Автор наголошує на необхідності дотримання принципу безпечного збору та зберігання даних про приватне життя людей, їх здоров'я, релігійні та політичні уподобання, коло спілкування тощо [3, с. 201].

На практиці трапляються випадки невизначеності в питанні стосовно підстав дактилоскопіювання осіб, у тому числі примусового, правомірності дій суб'єкта, який це робитиме, тощо.

Стаття 245 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) регламентує порядок отримання зразків для призначення та проведення експертизи [4]. Зокрема, у разі потреби отримати зразки для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У разі якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом. Проте потреба в дактилоскопіюванні особи (осіб) виникає не лише у зв'язку з проведенням експертизи. Розслідування майже кожного правопорушення потребує перевірки певних осіб за обліками.

Формування інформаційних ресурсів згідно зі ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» покладено на поліцію: «Поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України стосовно... осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт)...» [5]. Під час наповнення баз (банків) даних поліція забезпечує збирання, накопичення мультимедійної інформації (фото, відео-, звукозапис) та біометричних даних (дактилокарти, зразки ДНК).

Проте, як свідчить аналіз, чинні норми відомчих нормативних актів МВС України стосовно дактилоскопічної реєстрації, які визначають її сутність, принципи, завдання, регламентують діяльність суб'єктів дактилоскопічної реєстрації та окреслюють об'єкти реєстрації, не скореговані як з відповідними законодавчими актами, так і одна з одною.

Згідно з наказом від 11.09.2001 № 785 «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України» працівники ОВС проводять дактилоскопіювання осіб, які [6]:

- затримані за підозрою у вчиненні злочину;
- взяті під варту;
- звинувачуються у вчиненні злочину;
- піддані адміністративному арешту.

Водночас Інструкцією про порядок формування, ведення та використання оперативного-довідкового і дактилоскопічного обліків в органах внутрішніх справ і органах (установах) кримінально-виправної системи України, затвердженою наказом МВС України від 23.08.2002 № 823/188, встановлено такий перелік об'єктів оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліку: особи, які на території України обвинувачуються у вчиненні злочинів або засуджені, розшукуються, затримані за підозрою в занятті бродяжництвом, а також громадяни України, що вчинили злочини за її межами і відомості про яких надійшли офіційними каналами згідно з міжнародними договорами у сфері обміну інформацією, які набрали чинності в установленому порядку [7].

Немає в Україні і законодавчо закріплених норм щодо правової основи дактилоскопічної реєстрації, умов і підстав дактилоскопіювання, переліку осіб, які підлягають обов'язковому та добровільному дактилоскопіюванню із забезпеченням їх прав і свобод, меж застосування дактилоскопічної інформації, прав доступу до неї, умов зберігання та редагування дактилокарт тощо.

Отже, діюча нормативно-правова база не регламентує повною мірою і односторонньо всі питання дактилоскопіювання живих осіб в Україні. Має місце й неузгодженість положень відомчих і законодавчих актів. Вихід із ситуації вбачається у прийнятті окремого закону про дактилоскопіювання живих осіб і трупів, який би чітко окреслив усі аспекти процесу дактилоскопіювання в Україні.

Список використаної літератури

1. Разумов Э. А. Практическое руководство по криминалистике : учеб.-практ. пособ. / Э. А. Разумов ; под ред. И. П. Красюка. — К. : ООО «Элит Принт», 2011. — 465 с. : ил.

2. *Криміналістика* : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В. та ін.]. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. — 380 с.

3. Мельник О. В. Дактилоскопіювання населення сьогодні: варто чи ні? [Електронний ресурс] / О. В. Мельник. — Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/krise_2013_58%282%29__40.pdf.

4. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : станом на 16 берез. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.

5. *Закон України «Про національну поліцію»* : станом на 06 квіт. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

6. *Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України»* від 11.09.2001 р. № 785 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01>.

7. *Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліків в органах внутрішніх справ і органах (установах) кримінально-виправної системи України»* від 23.08.2002 р. № 823/188 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0738-02>.

УДК 351.74

М. А. Вакульчик, *старший преподаватель*
кафедры расследования преступлений учреждения образования
«Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь»

ОСОБЕННОСТИ УКРЕПЛЕНИЯ ПРАВОВОЙ ОСНОВЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ С ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОМИТЕТА СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ И СЛЕДСТВЕННОГО КОМИТЕТА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Рассмотрены кардинальные изменения в сущности и содержании взаимодействия оперативных подразделений органов внутренних дел с экспертными учреждениями Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь с учетом специфики функций и задач криминальной милиции Министерства внутренних дел и Государственного комитета судебных экспертиз, требований наращивания совместных усилий в противодействии преступности.

Ключевые слова: взаимодействие, оперативные подразделения органов внутренних дел, криминальная милиция, подразделения Государственного комитета судебных экспертиз, функции и задачи субъектов взаимодействия.

Розглянуто кардинальні зміни в сутті та змісті взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ з експертними установами Державного комітету судових експертиз Республіки Білорусь з урахуванням специфіки функцій і завдань кримінальної міліції Міністерства внутрішніх справ і Державного комітету судових експертиз, вимог нарощування спільних зусиль у протидії злочинності.

Fundamental changes in the essence and content of interaction between the operational divisions of the internal affairs bodies and the expert institutions of the State Committee of Forensic Expertise of the Republic of Belarus (SCFE) are considered, taking into account the specifics of the functions and tasks of the criminal militia of the Ministry of Internal Affairs and SCFE and the requirements for building up joint efforts in countering crime.

Быстрое и полное раскрытие многих преступлений, а также решение иных задач расследования, как показывает опыт, обычно невозможны без четко согласованных совместных действий следователей, оперативно-разыскных работников органов дознания, судебных экспертов, сотрудников других подразделений. Более того, тактически и методически правильно налаженное их сотрудничество может играть решающую роль при раскрытии преступлений, особенно совершенных организованными преступными группами, что и определяет актуальность прове-

дения исследований по его совершенствованию, развитию его правовой основы.

Совместная деятельность следственных органов, оперативно-разыскных подразделений органов дознания, экспертных и других подразделений при расследовании преступлений получила в криминалистике и следственной практике название «взаимодействие». Совокупность приемов и способов такого взаимодействия составляет один из важных элементов тактического и методического арсенала расследования преступлений.

Целью статьи является анализ кардинальных изменений в сущности и содержании взаимодействия оперативных подразделений органов внутренних дел с экспертными учреждениями Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь с учетом специфики их функций и задач.

Краткий аналитический обзор литературы по исследуемой теме свидетельствует о том, что теоретическая база для исследований в указанном направлении создана в советский и первые десятилетия постсоветского периодов, задолго до коренных преобразований в системе предварительного следствия и судебной экспертизы.

В 70-е гг. XX в. результаты своих исследований публиковали в основном российские исследователи [1, с. 66]. Они рассматривали теоретико-правовые и организационно-тактические проблемы взаимодействия подразделений на уровне горрайлиноотделов внутренних дел при организующей роли руководителей органов внутренних дел (далее — ОВД) и конкретных оперативных и следственных подразделений. Отмечалась и роль экспертов-криминалистов.

В 1979 году свою монографию по результатам исследования данной проблемы опубликовал А. Н. Балашев [2, с. 110]. В историческом ракурсе автор показал процесс становления и развития традиционных и новых форм взаимодействия указанных подразделений, впервые в СССР предложил рассмотреть вопрос о проверке возможности создания следственных и экспертных подразделений, независимых от руководства ОВД [2, с. 71—84].

В 1981 году вышло в свет учебное пособие украинских ученых [3, с. 111].

Не остались в стороне и белорусские ученые. Завершив исследование основ взаимодействия следователей и органов дознания при расследовании преступлений, они опубликовали монографию, вызвавшую значительный интерес ученых и практиков [4, с. 104].

Н. Н. Гапанович и И. И. Мартинович достаточно подробно и полно рассмотрели правовые основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании уголовных дел, понятие, формы, пределы, условия и особенности их взаимодействия на разных стадиях расследования, в том числе по приостановленным производством уголовным делам, а также в работе по предупреждению преступлений; уделили внимание субъектам взаимодействия и их взаимоотношениям при производстве предварительного следствия, соотношению процессуальной и оперативно-разыскной деятельности в процессе взаимодействия следователя и органа дознания, процессуальному оформлению взаимодействия [4, с. 103—104].

После распада СССР белорусские исследователи не оставили без внимания проблему взаимодействия органов дознания и следствия, уделив значительное внимание их теоретической и правовой основе, вопросам организации и практического осуществления [5, с. 309—310; 6].

В 2003 году по результатам исследования проблемы взаимодействия следователя ОВД с милицией при производстве предварительного следствия успешно защитил кандидатскую диссертацию М. Ю. Бекетов, настойчиво и последовательно отстаивавший предложения о выделении следствия и экспертизы из структуры МВД в самостоятельные комитеты [7, с. 110]. В работе он рассмотрел теоретические, правовые и организационные основы взаимодействия следователя органов внутренних дел с милицией в ходе предварительного следствия, а также проблемы взаимодействия следователя органов внутренних дел с милицией [7]. Однако в этой, несомненно, полезной работе эксперт-криминалист рассматривался им лишь как участник следственно-оперативных групп при осмотре места происшествия.

Ситуация относительно роли экспертов-криминалистов в процессе расследования преступлений и его взаимодействию с оперативными и следственными подразделениями кардинальным образом изменилась после образования в 2011 году Следственного комитета Республики Беларусь, а в 2013 году — Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь (далее — ГКСЭ).

ГКСЭ был образован Указом Президента Республики Беларусь от 22.04.2013 г. № 202 для совершенствования государственной судебно-экспертной деятельности, усиления защиты прав и законных интересов граждан, организаций в уголовном, административном, гражданском и хозяйственном процессе.

15 июля 2015 года был принят Закон Республики Беларусь № 293 «О Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь», который определил правовые основы его деятельности, основные задачи и полномочия, а также правовой статус, гарантии правовой и социальной защиты его сотрудников, имеющих специальные звания, и лиц гражданского персонала.

В гл. 7 Закона отражены особенности организации судебно-экспертной деятельности в ГКСЭ, а в гл. 8—10 закреплены основные направления, порядок выполнения функций и решения задач ГКСЭ.

В ст. 5 данного Закона «Взаимодействие Государственного комитета судебных экспертиз с другими государственными органами, иными организациями и гражданами» определены направления и характер взаимодействия указанных субъектов.

Таким образом, на законодательном уровне было конкретизировано нормативно-правовое регулирование взаимодействия ГКСЭ с другими органами, организациями и гражданами в борьбе с преступностью.

А 5 января 2016 года МВД, Генеральная прокуратура, Следственный комитет, Комитет государственной безопасности и ГКСЭ совместным постановлением одобрили Инструкцию о порядке взаимодействия органов и подразделений указанных правоохранительных органов Республики Беларусь при осуществлении розыска (поиска) лиц и о порядке ведения розыскных дел органами внутренних дел Республики Беларусь. В конце 2016 года, 26 декабря, постановлением указанных и других органов была утверждена Инструкция о порядке взаимодействия органов прокуратуры, предварительного следствия, дознания и Государственного комитета судебных экспертиз в ходе досудебного производства.

Нормами прямого действия в различных вариациях взаимодействия служб и подразделений ясно и четко определены:

– порядок и особенности взаимодействия органов дознания (в том числе вооруженных сил и других воинских формирований), ГКСЭ, органов финансовых расследований, органов государственного пожарного надзора, органов пограничной службы, таможенных органов и подразделений Следственного комитета при проведении расследований, а также при рассмотрении заявлений и сообщений о преступлениях, пожарах;

– порядок взаимодействия органов внутренних дел и подразделений Следственного комитета при организации дежурств следователей и несении ими службы в составе следственно-оперативной группы (далее — СОГ);

– особенности организации дежурства специалистов ГКСЭ, их взаимодействие с органами дознания и предварительного следствия и др.

Примером налаживания взаимодействия может служить Инструкция о порядке проведения судебных экспертиз, экспертиз (исследований) в ГКСЭ, утвержденная приказом ГКСЭ от 06.12.2016 г. № 240.

Таким образом, анализ коллективных усилий правоохранителей свидетельствует о реальной возможности применения совместных действий правоохранительных органов для противодействия преступности во всем ее разнообразии.

Список использованной литературы

1. *Органы дознания и предварительного следствия системы МВД и их взаимодействие* : учеб. пособ. / [Белозеров Ю. Н., Гуткин И. М., Чувилов А. А., Чугунов В. Е.]. — М. : Юрид. л-ра, 1973. — 120 с.

2. *Балашев А. Н. Взаимодействие следователей и органов дознания при расследовании преступлений* : монография / А. Н. Балашев. — М. : Юрид. лит., 1979. — 110 с.

3. *Дубинский А. Я. Организация и деятельность следственно-оперативной группы* : учеб. пособ. / А. Я. Дубинский, Ю. И. Шосток. — К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Держинского, 1981. — 111 с.

4. *Гапанович Н. Н. Основы взаимодействия следователя и органа дознания при расследовании преступлений* : учеб. пособ. для вузов / Н. Н. Гапанович, И. И. Мартинович. — Мн. : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1983. — 104 с.

5. *Басецкий И. И. Дознание в уголовном процессе* : монография / Басецкий И. И., Василевский С. И., Довгун С. И. — Мн. : НО ООО «БИП-С», 2002. — 309 с.

6. *Басецкий И. И. Предварительное следствие* : монография / И. И. Басецкий. — Мн. : НО ООО «БИП-С», 2002. — 310 с.

7. *Бекетов М. Ю. Взаимодействие следователя органов внутренних дел с милицией при производстве предварительного следствия* : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Бекетов Михаил Юрьевич. — М., 2003. — 219 с.

УДК 343.983.22

Ю. А. Антилевская, *государственный судебный эксперт Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь*

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ КАЧЕСТВА СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассмотрены вопросы качества судебной экспертизы, определены отдельные критерии повышения качества судебно-экспертной деятельности, проанализировано законодательство в данной области и определены пути его совершенствования.

Ключевые слова: аккредитация, менеджмент качества, стандартизация, судебно-экспертная деятельность, судебная экспертиза, система обеспечения качества, экспертное учреждение.

Розглянуто питання якості судової експертизи, визначено окремі критерії підвищення якості судово-експертної діяльності, проаналізовано законодавство у цій галузі і визначено шляхи його вдосконалення.

This article examines the provisions related to the improvement of the quality of forensic examination, determines the criteria for the quality assurance system for forensic expert activity, analyzes legislation in this area and ways to improve it.

Содержание и выводы, изложенные в заключении судебного эксперта, основываясь на специальных знаниях в области науки, техники, искусства, ремесла и иных сфер деятельности, удостоверяют факт и ход исследования и, соответственно, обуславливают значимость этого заключения как процессуального документа, основанного на научности, полноте, последовательности и, как следствие, объективности.

Особая значимость судебной экспертизы определена тем, что в результате ее проведения в материалах дела появляется письменный процессуальный документ, удостоверяющий факт и ход проведенного исследования по представленным материалам и содержащий выводы по поставленным перед экспертом вопросам, основанные на специальных знаниях. И если раньше экспертиза выполняла хотя и значимую, но все же вспомогательную функцию в расследовании преступлений, то в настоящее время по совокупности всех доказательств, собранных по делам, заключение эксперта присутствует в 99 процентах случаев среди иных материалов дела и является одним из наиболее весомых доказательств в суде.

С начала 90-х годов XX века остро стоял вопрос общего уровня качества судебно-экспертной науки и деятельности, что послужило толчком к кооперации судебных экспертов всего мира. По мнению, сложившемуся в экспертном сообществе, не одни только выводы эксперта, изложенные в его заключении, обуславливают результативность борьбы с преступностью. На первый план выходит вся

судебно-экспертная деятельность (далее — СЭД) как целостный самостоятельный комплекс (явление) и отдельное направление деятельности государства и его правоохранительной системы.

Особую значимость в рассматриваемом процессе стали играть управленческие науки в области общих представлений о качестве и системах менеджмента качества. Существенный вклад в развитие мировой истории менеджмента качества, в теоретическое осмысление и практическую организацию управления качеством внесли такие ученые и практики, как Фредерик Уинслоу Тейлор, Александр Александрович Богданов, Александр Белл Уолтер Шухарт, Эдвард Деминг, Джозеф Мозес Джуран и др.

При изучении данной проблематики ученые и практики пришли к выводам, что понятие качества дистанцируется от позиций производителей продукции к позициям потребителей, их нуждам. Эта тенденция наблюдалась и в сфере СЭД.

Определяя методы контроля качества в сфере СЭД, американские ученые в 1950-е годы предложили концепцию тотального (комплексного) контроля качества, которая предполагала документирование отдельных процедур и системы качества в целом. Впервые был сделан акцент на организационной структуре предприятия и матрице ответственности сотрудников и руководства. Начиная с 1970—80-х годов этот процесс становится массовым, процедура стандартизации внедряется как на национальном, так и на международном уровне.

Как известно, процессы стандартизации связаны с образованием и деятельностью Международной организации по стандартизации (International Organization for Standardization — ISO), которая занимается разработкой и публикацией международных стандартов. С момента разработки международных стандартов качества серии ISO 9000 пришло единообразное понимание термина «качество», а система менеджмента качества, основанная на международных стандартах ISO серии 9000 получила распространение не только в промышленности, но и в других областях, в том числе и в таких, как туризм, образование, государственное управление, СЭД.

В то время как в Европе и Америке основной моделью обеспечения качества судебно-экспертных учреждений (лабораторий) была избрана стандартизация и аккредитация с применением специальных норм соответственно специфике деятельности судебных экспертов, СССР придерживался модели так называемой научной организации труда.

Сегодня зарубежные экспертные лаборатории с целью обеспечения качества экспертной деятельности внедряют стандарты качества и технической компетентности, то есть идут по пути внедрения систем качества и аккредитации.

Аккредитация (от лат. *accrēdere* — доверять) является эффективным способом демонстрации уровня технической компетентности любой лаборатории, в том числе экспертной, и выступает своеобразным средством повышения качества выполнения работ, оказания услуг, а также продукции.

В рамках процедуры аккредитации осуществляется формализация процесса стандартизации по определенному алгоритму. Аккредитация экспертных лабораторий является надежным отражением их технической компетентности, признаваемой, в том числе, на международном уровне.

Аккредитация, как правило, осуществляется органом по аккредитации в рамках единой системы. Главная ее цель — способствовать обеспечению доверия к

организациям путем подтверждения их компетентности, а значит, создания условий для взаимного признания результатов их деятельности в различных странах и регионах мира.

Сегодня ввиду широкого и повсеместного распространения процесса аккредитации такие термины, как «менеджмент качества», «валидация», «верификация», «оценка неопределенности измерений», «стандартные операционные процедуры», медленно, но верно входят в обиход судебных экспертов во многих странах мира, в том числе и в Республике Беларусь.

Проведенная в Республике Беларусь уникальная судебно-экспертная реформа, связанная с образованием в 2013 году Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь (далее — Государственный комитет судебных экспертиз), позволила не только выявить негативные тенденции в работе различных экспертных учреждений (ведомств), но и решить много проблем, накопившихся за долгие годы их работы.

Сегодня Государственный комитет судебных экспертиз представляет собой централизованную систему государственных органов, осуществляющих в соответствии с законодательными актами полномочия в сфере СЭД. Созданный государственный орган уполномочен главой государства на реализацию единой государственной политики в сфере СЭД, определение и реализацию основных направлений ее совершенствования. Таким образом, в стране с недавнего времени как в теории, так и в практической деятельности СЭД стала рассматриваться как отдельное комплексное направление государственной политики, что влечет объективную необходимость в проведении соответствующих изменений, в том числе и в законодательстве.

В настоящее время правовые и организационные основы деятельности Государственного комитета судебных экспертиз, его основные задачи и полномочия по осуществлению СЭД регулируются различными нормативными правовыми актами: Уголовно-процессуальным кодексом, Процессуально-исполнительным кодексом об административных правонарушениях, Гражданским процессуальным кодексом, Хозяйственным процессуальным кодексом, Законом Республики Беларусь от 15.07.2013 г. «О Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь» [1], указами Президента Республики Беларусь от 14.09.2003 г. № 407 «О некоторых мерах по совершенствованию судебно-экспертной деятельности» [2], от 22.04.2013 г. № 202 «Об образовании Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь» [3], от 01.07.2013 г. № 292 «Вопросы Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь» [4] и др.

Определение понятия СЭД законодательно закреплено в абзаце третьем п. 422-4 Положения о лицензировании отдельных видов деятельности, утвержденного Указом Президента Республики Беларусь от 01.09.2010 г. № 450, и сформулировано как возмездное оказание услуг судам (судьям), органам дознания, следователям, прокурорам, иным участникам процесса в установлении фактических обстоятельств дела, подлежащих доказыванию по делам, рассматриваемым в суде, делам об административных правонарушениях, посредством разрешения вопросов, требующих специальных знаний в области науки, техники, искусства или ремесла и иных сферах деятельности [5].

Приведенное определение является достаточно узким и не охватывает все на-

правления СЭД. Более того, неверно сводит функцию СЭД к «обслуживающим операциям».

Ученые несколько расходятся во мнениях в определении СЭД и предлагают рассматривать ее как систему действий, направленных на назначение и производство экспертизы с целью установления фактических данных по конкретному уголовному делу (Р. С. Белкин) [6]; как систему мировоззренческих и праксеологических принципов теории и ее объекта — экспертной деятельности, частных теоретических построений, методов развития теории и осуществления экспертных исследований, процессов и отношений — комплексное научное отображение судебно-экспертной деятельности как единого целого (Т. В. Аверьянова) [7]; как основанную на конституционных началах деятельность органов государственной власти, юридических и физических лиц для обеспечения правосудия независимой, объективной, квалифицированной, опирающейся на достижение науки и техники, судебной экспертизой (М. Я. Сегай) [8].

Но, несмотря на некоторые расхождения во мнениях ученых, все они едины в том, что СЭД представляет собой определенный структурированный комплекс действий, систему, явление.

Очевидно, что СЭД как отдельная самостоятельная система характеризуется общими и частными элементами, их структурами и связями между ними. Таким образом, СЭД — это система действий и решений, направленных на осуществление функций по организации и проведению в соответствии с требованиями законодательства судебных экспертиз (исследований) посредством компетентной и качественной работы судебно-экспертного учреждения.

Белорусские ученые и практики в качестве перспективного направления развития Государственного комитета судебных экспертиз и белорусской судебной экспертизы в целом предложили внедрение системы обеспечения качества СЭД. Однако по объективным причинам эта идея не была реализована на практике по нескольким причинам.

Ученые-криминалисты рассматривали лишь отдельные аспекты повышения качества СЭД, вырабатывали частные теории и некоторые критерии обеспечения качества, частично пересматривали понятийный аппарат и подходы в оценке качества. Зачастую авторы в своих работах анализировали лишь критерии определения качества самого заключения эксперта (итогового документа), не уделяя должного внимания значимости самого процесса получения фактических данных.

Более того, в теории судебной экспертизы до настоящего времени нет единого подхода к системе обеспечения качества СЭД, неоднозначно развивается и сама концепция качества в практической судебной деятельности. Помимо пробелов в теоретических наработках отсутствует также законодательное закрепление конкретных критериев качества СЭД, нет специалистов-менеджеров, компетентных и ответственных за рассматриваемое направление, не ясна организационно-правовая форма системы обеспечения качества СЭД. Кроме того, постоянное развитие СЭД как целостного комплекса, направленного на удовлетворение потребностей органов уголовного преследования, суда (судьи), требует и тесной международной интеграции. Все вышеперечисленное в совокупности обуславливает актуальность и принципиальную важность рассматриваемого вопроса на современном этапе развития судебной экспертизы.

В связи с этим представляется обоснованным предложение российского ученого С. А. Кузьмина, акцентирующего внимание на необходимости внедрения достижений науки об управлении в области формирования концепции качества в науку о судебной экспертизе, аккредитации судебно-экспертных организаций, внедрении системы менеджмента качества [9, с. 101].

Основным стандартом, по которому работает мировое экспертное сообщество и требованиям которого должны соответствовать экспертные лаборатории, является ISO/IEC 17025 «Общие требования к компетентности испытательных и калибровочных лабораторий». Данный стандарт определяет универсальные требования к руководству работой и организационной структуре организации, системе менеджмента качества, включающей в себя управление документацией, требования к персоналу, поиску и устранению несоответствий и др.

Единая государственная политика в области внедрения системы управления качеством, безусловно, должна охватывать и частную экспертную деятельность, конечно же, на принципах добровольности. При этом реализация политики обеспечения качества СЭД должна основываться на должной законодательной базе.

В настоящее время вопросы осуществления СЭД, в том числе организации и деятельности Государственного комитета судебных экспертиз, как уже отмечалось, регулируются различными нормативными правовыми актами. Отдельными нормативными правовыми актами регулируются в Республике Беларусь и общественные отношения в сфере технического нормирования, стандартизации и оценки соответствия.

Государственное регулирование и управление в области оценки соответствия осуществляются Президентом Республики Беларусь, Советом Министров Республики Беларусь, Государственным комитетом по стандартизации Республики Беларусь (далее — Госстандарт), который в соответствии с Указом Президента Республики Беларусь от 05.05.2006 г. № 289 «О структуре Правительства Республики Беларусь» входит в систему республиканских органов государственного управления, подчиненных Правительству Республики Беларусь [10], другими государственными органами в соответствии с законодательством страны. Государственный комитет судебных экспертиз не уполномочен осуществлять вышеуказанные функции.

Таким образом, СЭД находится вне сферы законодательного регулирования о техническом нормировании и стандартизации, а также оценки соответствия. Не регламентирована и процедура аккредитации судебно-экспертных лабораторий. Кроме того, различное правовое положение Госстандарта и Государственного комитета судебных экспертиз не позволяет на государственном уровне осуществлять единую политику в области оценки соответствия СЭД.

В целом государственная политика в области оценки соответствия реализуется в следующих законодательно определенных системах:

- Национальная система аккредитации Республики Беларусь;
- Национальная система подтверждения соответствия Республики Беларусь;
- система технического нормирования и стандартизации;
- система обеспечения единства измерений Республики Беларусь.

При этом функции по ведению трех систем *de jure* и *de facto* делегированы Госстандартом отдельным государственным организациям: Республиканскому унитарному предприятию «Белорусский государственный институт метрологии»

(РУП «БелГИМ»), Республиканскому унитарному предприятию «Белорусский государственный институт стандартизации и сертификации» (РУП «БелГИСС»), Республиканскому унитарному предприятию «Белорусский государственный центр аккредитации» (РУП «БГЦА»), которые не имеют какого-либо влияния друг на друга и в равной степени подчинены Госстандарту, осуществляющему общее руководство их деятельностью.

Как видно, полномочия по аккредитации и деятельности по подтверждению соответствия распределены между разными органами на основании законодательно закрепленного принципа аккредитации, согласно которому не допускается совмещение деятельности по аккредитации с деятельностью по подтверждению соответствия.

Следует также отметить, что в рамках международного и национального законодательства в Республике Беларусь предусмотрено создание единого Национального органа по аккредитации, которым является РУП «БГЦА». Вместе с тем создание правовых и организационных основ оценки соответствия СЭД на сегодняшний день не является одним из направлений государственной политики в сфере подтверждения соответствия, а без должного законодательного закрепления это направление не может быть реализовано.

Не разрешили проблемную ситуацию в сфере СЭД и вступившие в силу 30 июля 2017 года изменения в законодательство об оценке соответствия. Вопросы, связанные с применением Закона Республики Беларусь от 24.10.2016 г. № 437-3 «Об оценке соответствия техническим требованиям и аккредитации органов по оценке соответствия» [11], новой редакции Закона Республики Беларусь от 24.10.2016 г. № 436-3 «О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О техническом нормировании и стандартизации» [12], в указанной сфере остались до настоящего времени неразрешенными, в частности и по той причине, что перечисленными нормативно-правовыми актами не регламентированы:

- рассмотрение экспертной деятельности в качестве объекта оценки соответствия;
- возможность создания обособленного органа по аккредитации СЭД в рамках уникальной белорусской модели обеспечения качества;
- необходимость принятия отдельных технических нормативных правовых актов для оценки соответствия в сфере СЭД;
- возможность «прямого» применения международных руководств (например, ИСО 19:2014 «Модули в судебно-экспертной деятельности») в СЭД без принятия внутригосударственного (межгосударственного) технического нормативного правового акта и т. д.

В то же время нельзя не отметить, что в соответствии с Национальной системой аккредитации Республики Беларусь, а также положениями международных норм в указанной сфере, в частности, Регламента (ЕС) № 765/2008 Европейского Парламента и Совета, в Республике Беларусь создан единый национальный орган по аккредитации, который уже успешно функционирует.

В заключение необходимо отметить, что повышение качества судебных экспертиз тесным образом взаимосвязано с реально подтвержденной технической компетентностью конкретной экспертной лаборатории. Внедрение в Республике Беларусь системы обеспечения качества СЭД следует осуществлять, опираясь на

международный опыт, законодательно закрепить процедуру аккредитации СЭД в стране, внести соответствующие изменения и дополнения в законодательные акты, в том числе и с целью расширения полномочий Государственного комитета судебных экспертиз в этой сфере, разработать локальные нормативные правовые акты, регулирующие процедуру аккредитации СЭД.

Наиболее приемлемым путем решения указанных задач является принятие Закона Республики Беларусь «О судебно-экспертной деятельности», в положениях которого будут определены организационные основы, структурирован и сформулирован понятийный аппарат, унифицированы соответствующие нормы экспертной деятельности, учтен весь комплекс вопросов обеспечения качества, включая аккредитацию СЭД в Республике Беларусь. Реализация этих положений позволит устранить существующие пробелы в правовом поле и вывести СЭД в Республике Беларусь на международный уровень в части взаимного признания результатов (выводов) экспертизы.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. О Государственном комитете судебных экспертиз Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 15.07.2015 г. № 293-3 : в ред. Закона Республики Беларусь от 19.07.2016 г. № 408-3 : по состоянию на 19 июля 2016 г. [Электронный ресурс]. — Офиц. изд. — Режим доступа : <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H11500293>.

2. Указ Президента Республики Беларусь от 12.12.2005 г. № 407 «О некоторых мерах по совершенствованию судебно-экспертной деятельности» в ред. Указа Президента Республики Беларусь от 01.07.2013 г. № 292 «Вопросы Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://pravo.newsby.org/belarus/ukaz3/uk064.htm>.

3. Указ Президента Республики Беларусь от 22.04.2013 г. № 202 «Об образовании Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь» в ред. Указа Президента Республики Беларусь от 08.02.2016 г. № 35 «О внесении изменений и дополнений в указы Президента Республики Беларусь» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=P31300202>.

4. Указ Президента Республики Беларусь от 01.07.2013 г. № 292 «Вопросы Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь» в ред. Указа Президента Республики Беларусь от 08.02.2016 г. № 35 «О внесении изменений и дополнений в указы Президента Республики Беларусь» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://kodeksy-by.com/norm_akt/source-%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%20%D0%A0%D0%91/type-%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7/35-08.02.2016.htm.

5. Указ Президента Республики Беларусь от 01.09.2010 г. № 450 «О лицензировании отдельных видов деятельности» : в ред. Указа Президента Республики Беларусь от 20.10.2016 г. № 379 «О внесении изменений в Указ Президента Республики Беларусь» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=P31000450>.

6. *Криминалистика* : учеб. для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росийская Е. Р.] ; под ред. Р. С. Белкина. — М. : НОРМА, 2000. — 990 с.

7. *Аверьянова Т. В.* Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. — М. : Норма, 2007. — 480 с.

8. *Сегай М. Я.* Судова експертологія — наука про судово-експертну діяльність / М. Я. Сегай // Вісник Академії правових наук. — 2003. — № 2-3. — С. 740—762.

9. *Кузьмин С. А.* Организационно-правовое обеспечение менеджмента качества судебно-экспертной деятельности : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.12 / Кузьмин Сергей Анатольевич. — М., 2016. — 240 с.

10. Указ Президента Республики Беларусь от 05.05.2006 г. № 289 «О структуре Правительства Республики Беларусь» в ред. Указа Президента Республики Беларусь от 03.06.2016 г. № 188 «Об органах антимонопольного регулирования и торговли» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=p30600289>.

11. *Об оценке* соответствия техническим требованиям и аккредитации органов по оценке соответствия : Закон Республики Беларусь от 24.10.2016 г. № 437-3 : по состоянию на 24 окт. 2016 г. [Электронный ресурс]. — Офиц. изд. — Режим доступа : http://www.pravo.by/upload/docs/op/H11600437_1477688400.pdf.

12. *О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О техническом нормировании и стандартизации»* : Закон Республики Беларусь от 24.10.2016 г. № 436-3 : по состоянию на 24 окт. 2016 г. [Электронный ресурс]. — Офиц. изд. — Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=90143.

13. *Об оценке* соответствия требованиям технических нормативных правовых актов в области технического нормирования и стандартизации : Закон Республики Беларусь от 05.01.2004 г. № 269-3 в ред. Закона Республики Беларусь от 31.12.2010 г. № 228-3 : по состоянию на 31 дек. 2010 г. [Электронный ресурс]. — Офиц. изд. — Режим доступа : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=5549.

14. *О нормативно-правовых актах* Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 10.01.2000 г. № 361-3 : в ред. Закона Республики Беларусь от 02.07.2009 г. № 31-3 : по состоянию на 2 июля 2010 г. [Электронный ресурс]. — Офиц. изд. — Режим доступа : <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=h10000361>.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.3

А. Е. Волкова, кандидат юридичних наук,
головний судовий експерт Сумського науково-
дослідного експертно-криміналістичного центру
МВС України

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИХ ОБЛІКІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ МАЙНОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розглянуто актуальні питання використання інформаційно-довідкових обліків під час розслідування майнових правопорушень, окреслено напрями використання криміналістичних картотек і колекцій довідкового призначення підрозділами Експертної служби МВС України.

Ключові слова: Експертна служба, інформаційно-довідкові обліки, криміналістичні колекції, майнові злочини, слідча дія.

Рассмотрены актуальные вопросы использования информационно-справочных учетов при расследовании имущественных правонарушений, определены направления использования криминалистических картотек и коллекций справочного назначения подразделениями Экспертной службы МВД Украины.

The article discusses topical issues aimed at the use of information and reference accounts in the investigation of property crimes, examines the use of forensic files and reference collections in the activities of the units of the Expert service of MIA of Ukraine.

Вирішення одного з найважливіших завдань правоохоронних органів — якнайшвидшого розслідування та розкриття правопорушень і встановлення осіб, причетних до їх вчинення, неможливе без належного інформаційного забезпечення процесу розслідування, тобто отримання та використання якомога більшого обсягу криміналістично значущої інформації. Інформацію, яку отримують у межах розслідування правопорушень, накопичують у криміналістичних обліках, важливе місце серед яких належить картотекам і колекціям.

У науковій літературі проблемам інформаційного забезпечення розслідування правопорушень приділено велику увагу [1; 2; 3].

Окремі питання створення та функціонування криміналістичних обліків досліджували О. О. Беляков, Л. Я. Драпкін, М. М. Єгоров, С. М. Кленов, М. О. Корнієнко, Є. Б. Кузін, Е. О. Разумов, Р. А. Усманов, В. Ю. Шепітько, С. І. Яночкін та ін. Вчені доволі ґрунтовно дослідили зазначений предмет дослідження, проте з урахуванням нинішнього складу злочинності в Україні, у структурі якої майнові правопорушення є чи не найпоширенішими, а їх розкриття не таке, як мало б бути, питання інформаційного забезпечення процесу розслідування цього виду правопорушень на всіх його етапах, зокрема використання інформаційно-довідкових обліків, є дуже важливим і потребує додаткового дослідження, що і становить мету цієї статті.

Історія створення колекцій для боротьби зі злочинністю бере свій початок з давніх часів. Відомо, що ще у XII ст. до н. е. існували колекції підроблених монет (наприклад, у Лідії). Проте виникнення колекцій традиційно пов'язують з діяльністю фундатора криміналістичної науки Є. Ф. Буринського, який збирав фотографічні копії рукописних текстів, висновки експертів з поясненнями, документи з різними способами підробок.

Процес формування криміналістичних обліків в органах внутрішніх справ постійно розвивається, удосконалюються методи і засоби їх ведення та використання. У цьому процесі можна виокремити дві важливі складові:

1) розширення кола об'єктів колекціонування, що відбувається за двома напрямками:

– розширення власне кола об'єктів наявної колекції з даними про її об'єкти (наприклад, ще в 1920—1922 роках у США Чарльз Уейт започаткував колекцію вогнепальної зброї, яку зазвичай використовували під час вчинення злочинів, та документів про неї; нині правоохоронні органи низки держав накопичують дані про всю вогнепальну зброю, яка є в населення);

– створення колекцій об'єктів, які раніше не обліковували.

2) удосконалення системи виявлення, фіксації, вилучення, реєстрації, накопичення, систематизації та використання отриманої інформації (з урахуванням підготовки кадрів, удосконалення правового регулювання, відповідного технічного оснащення, організаційного забезпечення).

Нині накопичено колосальні обсяги інформації (у тому числі тієї, що зосереджена в експертно-криміналістичних обліках), яку успішно використовують під час розслідування та розкриття правопорушень.

Досліджуючи питання інформаційного забезпечення розслідування майнових правопорушень, зокрема використання інформаційно-довідкових обліків (картотек і колекцій), які функціонують у підрозділах Експертної служби МВС України, доцільно докладніше зупинитися на напрямках використання цих картотек і колекцій [4].

Так, як свідчить практика, доволі ефективно під час розслідування майнових правопорушень, особливо за гарячими слідами, використовують *інформаційно-довідкові колекції зовнішнього виду взуття*, коли за виявленими на місці події слідами вдається встановити вид взуття, отримати зображення його зовнішнього вигляду та відразу організувати роботу з розшуку правопорушника.

Важливу розшукову інформацію про зовнішній вигляд використаного правопорушником знаряддя зламу, його технічні характеристики, а також деякі дані про

його особистість (професійні навички, фігура тощо) можна отримати в результаті перевірки слідів зламу, вилучених з місць вчинення правопорушень за *інформаційно-довідковими колекціями знарядь та інструментів зламу*.

Доволі інформативними та корисними під час розслідування майнових правопорушень є *інформаційно-довідкові колекції способів вчинення крадіжок*, а саме кримінальні прийоми та технічні засоби, які використовують для подолання перешкод. Якщо в експертному підрозділі ведуть такий облік за нерозкритими злочинами, то аналіз цієї інформації дозволить вирахувати серійний характер певних правопорушень.

У деяких випадках під час розслідування крадіжок (особливо коли викрадено багато матеріальних цінностей) можуть використовувати дані, отримані за допомогою *інформаційно-довідкових колекцій видів і моделей використаних автотранспортних засобів*. Сліди транспортних засобів у цьому випадку нерідко є єдиними речовими доказами в справі.

Найрезультативнішими під час розслідування майнових правопорушень є дактилоскопічні картотеки (як слідів рук, так і дактилокарт).

Останнім часом з'явилося багато наукових робіт з дерматогліфіки, що заснована на вивченні папілярних узорів і яку використовують для генетичного аналізу та отримання діагностичної інформації про особу людини [5].

Також під час розслідування зазначеної категорії правопорушень достатньо ефективно можна використовувати і такі види інформаційно-довідкового обліку, як *колекція зразків вузлів і петель, картотека татуювань, колекції текстильних волокон, зразків тканин і волокнистих матеріалів, каталоги ювелірних виробів* тощо.

Об'єкти інформаційно-довідкових колекцій доволі ефективно можна використовувати також під час огляду місця події для проведення попередніх досліджень з метою оперативного одержання орієнтувальної інформації для висунення слідчих і пошукових версій про особу злочинця (належність до певного соціального чи злочинного середовища, ознаки зовнішності, наявність професійних навичок, місце проживання тощо), об'єкти, сліди яких залишені на місці події (одяг, взуття, знаряддя, транспортні засоби тощо), механізм та обставини вчиненого правопорушення, а також для проведення невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів за гарячими слідами.

Під час підготовки до обшуку колекції можна використовувати для отримання орієнтувальної інформації про:

- об'єкти, якими залишено сліди на місці події;
- об'єкти та сліди, які до місця обшуку приніс правопорушник з місця події.

Результати попередніх досліджень на місці події, а також дані про об'єкти, знайдені під час обшуку, оформляють у вигляді формалізованої інформаційно-довідкової картки.

Під час допиту свідків і потерпілих для з'ясування виду застосованого знаряддя правопорушення, предметів, які були на правопорушнику, транспортного засобу, викрадених речей тощо доцільно демонструвати відповідні колекційні об'єкти.

У межах вирішення ідентифікаційних завдань за допомогою колекцій можуть встановлюватися конкретні джерела походження об'єктів: природні чи техногенні матеріальні комплекси, цілісність яких зумовлена системою сформованих в обставинах розслідуваної події інтегративних зв'язків.

Під час діагностичних досліджень колекційні об'єкти можуть виступати як стандарти, що відображають незмінний, «нормальний» стан об'єктів.

Наведений перелік напрямів використання інформаційно-довідкових обліків (картотек і колекцій) аж ніяк не є вичерпним, проте навіть зазначене коло завдань, які можна вирішити за їх допомогою, свідчить про ефективність їх застосування і необхідність подальшого вдосконалення та розвитку їх формування та ведення.

Список використаної літератури

1. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Є. Д. Лук'янчиков. — К., 2005. — 36 с.

2. Лукашевич В. Г. До визначення поняття «інформація», що вживається в сучасному юридичному обігу / В. Г. Лукашевич // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 1998. — № 2. — С. 3—12.

3. Журавель В. А. Информационное обеспечение процесса расследования: пути и средства / В. А. Журавель // Вестник Академии правовых наук. — 2004. — № 2 (37). — С. 175—179.

4. Волкова А. Е. Використання інформаційно-довідкових обліків при проведенні слідчих дій [Електронний ресурс] / А. Е. Волкова // Форум права. — 2008. — № 1. — С. 71—76. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08vaepsd.pdf>.

5. Мухин Г. Н. Некоторые направления использования методов дерматоглифики в раскрытии и расследовании преступлений / Мухин Г. Н., Каразей О. Г., Исютин-Федотков Д. В. // Криміналістичний вісник. — 2007. — Вип. 1 (7). — С. 110—114.

УДК 343.982.4

О. В. Ананьїн, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник, старший офіцер
відділення методичного забезпечення та
планування Головного експертно-криміналістичного
центру Державної прикордонної служби України

С. О. Іванов, старший офіцер відділення
моніторингу та інформаційного забезпечення
Головного експертно-криміналістичного центру
Державної прикордонної служби України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПАСПОРТНИХ ДОКУМЕНТІВ І ХАРАКТЕРНИХ ОЗНАК ВИЯВЛЕНИХ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ

Розглянуто складові елементи сучасної системи захисту паспортних та інших документів, які надають громадянам України, іноземцям та особам без громадянства право на перетинання державного кордону, а також характерні ознаки виявлених підроблених документів. Визначено шляхи збільшення ефективності виконання завдань у сфері судової експертизи та експертних досліджень паспортних та інших документів.

Ключові слова: система захисту документів, підробка документів, ознаки підробки паспортних документів, новітні технології.

Рассмотрены составные элементы современной системы защиты паспортных и других документов, которые дают гражданам Украины, иностранцам и лицам без гражданства право на пересечение государственной границы, а также характерные признаки выявленных поддельных документов. Определены пути повышения эффективности выполнения задач в сфере судебной экспертизы и экспертных исследований паспортных и других документов.

The components of the modern system for the protection of passport and other documents that allow the citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons to cross the state border, as well as the characteristic signs of identified forged documents, are considered. The ways of increasing the effectiveness of tasks in the field of forensic examination and expert studies of passport and other documents have been determined.

Розвиток сучасних соціальних відносин, пов'язаних з процесом євроінтеграції України, призвів до зростання кількості осіб, які перетинають державний кордон України та зовнішні кордони ЄС. Так, за даними Державної прикордонної служби України щодо пропускних операцій на державному кордоні в попередньому 2016 році пройшли прикордонний контроль 89,2 млн осіб, що на 12 % більше ніж у 2015 році

[1, с. 88—89]. Це, відповідно, призвело до зростання кількості випадків використання міжнародними злочинними організаціями та поодинокими порушниками законодавства підроблених документів з метою незаконного виїзду до певної країни. З огляду на це впродовж останніх років держави світу впроваджують у дію нові паспортні документи із сучасними елементами захисту, які складно підробити або імітувати. Водночас набувають актуальності дослідження різних нормативно-правових механізмів протидії загрозам національній безпеці, пов'язаним зі спробами незаконного перетинання державного кордону громадянами України, іноземцями та особами без громадянства з використанням підроблених паспортних та інших документів.

Проблеми, пов'язані із захистом різних документів від підробок, а також зі способами їх виявлення, у різний час досліджували Г. Р. Богапов, Б. С. Болотський, О. В. Воробей, О. Ф. Дьяченко, А. В. Іщенко, О. Л. Кобилянський, В. П. Колонюк, О. А. Леві, В. Є. Ляпичев, С. М. Науменко, В. А. Орловський, С. Д. Павленко, Л. Л. Пантик, Н. В. Тутецька, Д. К. Чередніченко, Ю. Б. Форіс та інші. Але питанням, пов'язаним із захистом іноземних паспортних документів від підробок, у сучасній науковій літературі приділено недостатньо уваги. Водночас стрімкий розвиток поліграфічних засобів, виникнення нових способів і методів підробки документів потребують постійного аналізу характерних ознак виявлених підробок з метою вдосконалення елементів захисту в паспортних документах.

Метою цієї статті є викладення результатів дослідження складових елементів сучасної системи захисту паспортних документів, які використовують іноземці, особи без громадянства та громадяни України для перетинання державного кордону, а також характерних ознак виявлених у них підробок.

Про стійку тенденцію до збільшення фактів виявлення підробок паспортних та інших документів, які використовують громадяни різних країн для незаконного перетинання кордону України, свідчать результати аналізу судово-експертної діяльності Головного експертно-криміналістичного центру Державної прикордонної служби України (далі — ДПС України) у 2016 році на I півріччі 2017 року, наведені в таблицях 1, 2.

Таблиця 1

**Результати судово-експертної діяльності
Головного експертно-криміналістичного центру
Державної прикордонної служби України у 2016 році**

Найменування робіт	Кількість документів, шт.
Отримано постанов (надіслано) на проведення експертиз (експертних досліджень) від органів досудового розслідування:	343
Національної поліції	309
СБУ	
оперативно-розшукових підрозділів ДПС України (доручення слідчих) згідно зі ст. 40 КПК	4
органів охорони державного кордону	29
прокуратури	1

Найменування робіт	Кількість документів, шт.
Виконано постанов (експертиз документів)	343
Надійшло об'єктів на експертизу (дослідження) усього, у тому числі:	1214
бланків документів	108
печаток, штампів	981
посвідок на проживання	4
інших об'єктів	121
Установлено підроблених об'єктів за результатами експертизи, у тому числі:	885
бланків документів	43
печаток, штампів	842
До криміналістичних обліків внесено об'єктів усього, з них:	349
до інформаційно-довідкової колекції	236
до оперативно-пошукової колекції	113

Таблиця 2

**Результати судово-експертної діяльності
Головного експертно-криміналістичного центру
Державної прикордонної служби України в I півріччі 2017 року**

Найменування робіт	Кількість документів у I півріччі 2017 року, шт.	Кількість документів у I півріччі 2016 року, шт.
Виконано:		
доручень (постанов) слідчих органів	135	137
експертних досліджень	12	5
технічних описів бланків документів	21	16
застережень про підроблені документи	23	4
Досліджено:		
паспортів	23	24
службових відміток ДПС України	457	357
інших об'єктів	13	33

Збільшення кількості судових експертиз та експертних досліджень у 2006 році порівняно з 2015 роком (343 проти 256) свідчить про актуальність проблеми протидії кримінальним правопорушенням щодо використання підроблених паспортних документів на державному кордоні, які вчиняють громадяни України, іноземці та особи без громадянства, та необхідність постійного аналізу як нових елементів захисту паспортних документів, так і характерних ознак виявлених підроблених документів.

Як відомо, усі паспортні документи забезпечуються комбінованим захистом від підробок — певним поєднанням різних елементів технологічного, поліграфічного

та фізико-хімічного захисту [2]. Набір захисних елементів визначають, виходячи з необхідності забезпечення відповідного рівня захисту паспортних документів, економічної доцільності застосування таких елементів, а також з урахуванням дизайну документів.

Як свідчить аналіз сучасних технічних елементів захисту паспортних документів, їх ефективність залежить від успішного вирішення таких основних завдань:

- можливість візуальної оцінки дійсності та цілісності документа;
- об'єктивна та однозначна ідентифікація документа за допомогою спеціальних приладів.

До традиційних захисних елементів паспортних документів належать водяні знаки, захисні волокна, захисні стрічки, зображення, виконані глибоким друком, які мають характерний насичений колір і виражену рельєфність, що легко розпізнається на дотик (зазвичай глибоким способом друкують основний графічний елемент, нанесений на паспорт).

До зазначеної категорії захисних елементів належать:

- зображення, виконані ірисовим та орловським способом друку;
- елементи, виконані фарбами, що змінюють колір;
- різні види прихованих зображень (ці зображення стають видимими під час зміни кута зору відповідно до поверхні документа).

Упродовж останніх років до зазначених елементів захисту додалася низка нових елементів, які стали застосовувати для захисту паспортних документів, а саме: металізовані плівки з райдужними переливаннями кольорів зі зміною графічних сюжетів — голограми. Ще кілька років тому виготовлення голограм вважалося доволі трудомістким процесом. Проте нині вони стали доступними широкому колу виробників, а отже, захисні властивості цього елемента поступово знижуються.

Слід також зазначити, що здебільшого в паспортних документах нових зразків наявна сторінка даних, виготовлена з полікарбонатного матеріалу (термопластичний полімер з чудовими характеристиками міцності). Завдяки цьому є змога сформувати кілька шарів, які надалі під впливом високої температури спаюються в один пласт.

До новітніх елементів захисту документів належать:

- лазерна мікроперфорація;
- двомірний ірисовий друк;
- технологія мікролінз, нанесених із мікрозображення.

Захисний ефект лазерної мікроперфорації ґрунтується на тому, що спроба імітувати її шляхом механічних проколів призводить до появи нерівностей у місцях проколів.

Для двомірного ірисового друку характерним є поєднання різкого та поступового переходу кольорів. На відміну від традиційного ірисового друку, плавні кольорові переходи можуть проходити не лише в одному напрямі, а й поширюватися в будь-який бік (використовують під час виготовлення фоновий рисунок в паспортних документах).

Під час використання технології мікролінз, нанесених із мікрозображенням, зображення, що знаходиться під лінзою, візуально збільшується в кілька разів, а при нахилі створюється ефект руху: зображення наче пливе по поверхні. Зображення рухаються перпендикулярно напрямку нахилу, і їх неважко розглянути як у відбито-

му світлі, так і в наскрізному світлі. Перевагою такого захисту є те, що зображення добре помітне при поганому освітленні, тобто в умовах, найбільш сприятливих для реалізації підробки. На основі мікрооптичних технологій розроблено й інші захисні ознаки, що мають подібний ефект.

На сьогодні значного поширення набуває використання паспортів у форматі пластикових ID-карток з безконтактним електронним носієм, тому доцільно розглянути основні сучасні елементи захисту, які використовують у пластикових картках, виготовлених із синтетичних матеріалів.

Персоналізація паспортів у форматі пластикових ID-карток здійснюється методом лазерного гравіювання шляхом нанесення на внутрішньому шарі матеріалу персональних даних про пред'явника, його зображення, машинозчитувальної зони та іншої інформації. Також може здійснюватись процес деметалізації на голографічній смужці. Номер документа або інші дані (дата народження тощо) наносять більш потужним лазером, у результаті чого внутрішній і зовнішній шари матеріалу розплавлюються та спікаються, тому номер набуває об'ємності та відчутний на дотик. Так створюється ефект об'ємного лазерного гравіювання. Обов'язковим елементом захисту паспортів у форматі пластикових ID-карток є оптично-змінні зображення, які видимі під протилежними кутами зору, та мікротекст (друкований текст розміром менше 0,25 мм). Ці захисні елементи злочинці намагаються імітувати лазерним друком, лаком, шляхом перенесення оптично-змінного зображення з іншої ID-картки тощо.

Під час підроблення паспортних документів традиційно використовують як повну, так і часткову підробки. За результатами експертиз та експертних досліджень паспортних документів, проведених Головним експертно-криміналістичним центром Державної прикордонної служби України упродовж I півріччя 2017 року, було встановлено, що сьогодні найбільше підробляють паспорти Туреччини (у тому числі спеціальні), спеціальний Ізраїлю, Франції. Також спостерігаються поодинокі випадки підроблення паспортів Словенії, Литви, Іспанії, Молдови, Узбекистану, Румунії, а також візових етикеток країн — членів ЄС та Канади.

Основними способами підробки іноземних паспортних документів нині є:

- заміна цифрового інтегрованого зображення;
- внесення змін до сторінки даних;
- заміна аркушів документа;
- підробка службових відміток, печаток та штампів ДПС України (прикордонних служб інших країн) та інших компетентних органів.

Проте, одним із найпоширеніших способів підробки паспортних документів є заміна цифрового інтегрованого зображення (далі — фотозображення), основними ознаками якого є:

- невідповідність способу друку фотозображення та способу персоналізації в оригінальному документі;
- імітація цифрового друку фотозображення шляхом вклеювання звичайної фотографії;
- зміни в текстурі фотозображення (коли друге фотозображення надруковане по поверхні першого).

Як свідчить аналіз проведених досліджень підробок паспортних документів, більшість їх стосувалися сторінки даних. При цьому перевіряли дату та місце на-

родження, стать, дату видачі паспорта, дату закінчення строку дії паспорта, прізвище та ім'я власника, дані, зазначені в машинозчитувальній зоні; фотозображення пред'явника документа.

Основними ознаками внесення змін до паспортних документів є:

- пошкодження поверхні сторінки даних;
- пошкодження (розшарування) поверхні паперу;
- пошкодження та зміни текстури фонового зображення;
- наявність на сторінці з даними хаотично розташованих фігур та чорнильних крапок;

– нерозпізнавання системою зчитування даних машинозчитувальних зон та невідповідність даних пред'явника паспорта інформації, яку зазначено в машинозчитувальній зоні (ознака того, що паспорт могли виготовити кустарним способом);

- невідповідність шрифту на сторінці з даними, у тому числі в машинозчитувальній зоні, та шрифту в зразках дійсних паспортних документів тієї самої серії;
- наявність пошкодження ламінувального покриття сторінок документа.

Основними ознаками заміни аркушів паспортних документів є:

- наявність пустих (невикористаних) отворів на ділянках зшивання аркушів;
- скріплення аркушів паспорта новими скобами без слідів корозії в документі, який достатньо давно використовують;

- незбіг швів, якими скріплено аркуші, з отворами;
- неохайний вигляд отворів швів на аркушах (ознака повторного зшивання);
- різний розмір аркушів (окремі аркуші явно більшого або меншого розміру ніж інші);

– наявність різниці у формі та чіткості отворів від голки та перфоратора при відбитті номера на аркушах одного документа;

- не пробиття до кінця отворів у перфорованому номері документа, які видимі при наскрізному освітленні;

- розбіжність отворів у перфорованому номері на аркушах документа;
- різна товщина аркушів документа;

– друк номера документа на сторінці даних методом офсетного друку або з використанням лазерного чи струминного друку (друк номера паспорта в більшості країн світу здійснюють методами високого друку або лазерного гравіювання);

- невідповідність перфорованого номера документа та номера на сторінці даних;

– наявність ліній надрізу вздовж шва, що є прилеглим до книжкового блоку паспорта (внутрішнього боку аркуша) [3].

У цій статті викладено відомості лише про окремі елементи захисту, які застосовують під час виготовлення паспортних та інших документів за допомогою новітніх технологій. Не вичерпує зміст статті і всієї інформації про існуючі способи підробки документів та ознаки їх виявлення. Проте навіть такий обсяг викладеної інформації свідчить про те, що для досягнення подібності підроблених документів до оригіналів потрібне застосування багатьох спеціальних матеріалів і засобів: шрифтів, спеціального паперу, складного друкарського обладнання тощо, а також, значних коштів і великих витрат часу.

Таким чином, з метою підвищення ефективності виконання завдань у сфері судової експертизи та експертних досліджень паспортних й інших документів, які на-

дають громадянам України, іноземцям та особам без громадянства право на перетинання державного кордону, потрібне постійне вивчення нових елементів захисту, які використовують під час виготовлення паспортних документів; ретельний аналіз інформації щодо способів підробки паспортних та інших документів; створення та постійне поповнення відповідних баз даних з актуальною інформацією щодо зразків паспортних документів країн світу та їх підробок; розширення та розвиток міжвідомчого та міжнародного співробітництва щодо створення та апробації нових удосконалених методик з виявлення підробок; упровадження ефективного механізму обміну інформацією про виявлені підроблені паспортні документи з науково-дослідними експертними установами правоохоронних органів України та інших держав.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі доцільно визначити вирішення проблемних питань щодо пошуку оптимального набору елементів захисту від підробки паспортних документів, надання криміналістичної характеристики «уявним проїзним документам» невизнаних територій та неіснуючих країн [4].

Список використаної літератури

1. *Стратегічний бюлетень прикордонної безпеки України*. Біла книга 2016 / [укл. Баран Л. М., Махнюк А. В., Цигикал П. О. та ін.] ; за ред. Назаренка В. О., Серватюка В. М., Бляшенка О. В. — К. : Арт Економі, 2017 — 120 с.
2. *Сойко О.* Захисні елементи паспортних документів та можливі способи їх фальсифікації : навч. посіб. / О. Сойко — К. : Міжн. центр розв. мігр. політики, 2009. — 240 с.
3. *Passport examination procedure manual. «False doc» F.I.N.D. Methodologies.* — Geneva, 2007. — 174 p.
4. *Information concerning the non-exhaustive list of known fantasy and camouflage passports, as stipulated by article 6 of the decision no 1105/2011/eu* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/borders-and-visas/document-security/docs/list_of_known_fantasy_and_camouflage_passports_en.pdf.

УДК 243.98.06

Д. С. Степанець, *завідувач лабораторії*

Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Наведено загальний огляд генези та основних етапів розвитку криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності. Проаналізовано основоположні нормативно-правові акти в досліджуваній сфері на різних історичних етапах розвитку суспільства, визначено сучасні тенденції розвитку законодавства у сфері захисту права інтелектуальної власності з урахуванням євроінтеграційних процесів в Україні.

Ключові слова: інтелектуальна власність, криміналістичне забезпечення, охорона авторських прав, захист інтелектуальної власності.

Приведен общий обзор генезиса и основных этапов развития криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступных нарушений прав интеллектуальной собственности. Проанализированы основополагающие нормативно-правовые акты в исследуемой сфере на разных исторических этапах развития общества, определены современные тенденции развития законодательства в сфере защиты права интеллектуальной собственности с учетом евроинтеграционных процессов в Украине.

Article provides a general overview of the genesis and the main stages of the development of forensic provision of disclosure and investigation of criminal violations of intellectual property rights; analyzes the basic normative legal acts in the field of study of different historical stages, on the basis of which the current trends of legislation on the protection of intellectual property rights are determined, taking into the account the European integration processes in Ukraine.

Згідно зі ст. 54 Конституції України всім громадянам країни гарантовано свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом [1].

Євроінтеграційний курс України покладає на неї додаткові зобов'язання щодо захисту прав інтелектуальної власності і наближення до європейських стандартів у цій сфері суспільних відносин.

Здійснивши свій вибір на користь асоціації з країнами Європейського Союзу, Україна взяла на себе зобов'язання вдосконалити кримінально-процесуальне законодавство в контексті європейських стандартів, оптимізувати діяльність правоохоронних органів щодо розкриття та розслідування злочинів, у тому числі у сфері інтелектуальної власності. Сьогодні саме добре налагоджена система суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності є невід'ємною складовою частиною досягнення високого економічного й соціального рівня життя суспільства. Відповідно, успішне розкриття та розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності нині, як ніколи, є актуальним і важливим завданням правоохоронних органів. Зрозуміло, що розкриття та розслідування таких правопорушень неможливе без належного техніко-криміналістичного забезпечення.

Науково-теоретичним підґрунтям написання статті стали праці вчених-криміналістів: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. І. Галана, В. Г. Коломацького, В. В. Матвієнка, В. О. Образцова, В. Ю. Шепітька та інших. Окремі історико-правові аспекти розвитку цієї сфери досліджували В. Д. Гулкевич, Г. В. Жидков, О. А. Підпригора, О. Д. Святоцький, П. М. Цибульов та інші.

Проте, незважаючи на вагомий науковий досягнення вчених, питання становлення та розвитку криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності не досліджено повною мірою. Дослідження цих питань, а також аналіз законодавства в досліджуваній сфері і становить мету цієї статті.

Без сумніву, ефективно забезпечення захисту інтелектуальної власності від злочинних посягань у будь-якій країні сприяє активному розвитку науки, техніки, літератури, мистецтва та інших видів творчої діяльності. В Україні, зокрема, від вирішення цієї проблеми залежить збереження та примноження інтелектуального потенціалу, культурної спадщини, міжнародного авторитету, покращення загальної криміногенної ситуації [2, с. 9].

Дослідження питання розвитку системи правової охорони результатів інтелектуальної власності доцільно починати зі з'ясування змісту дефініції «інтелектуальна власність».

Відповідно до ст. 418 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) право інтелектуальної власності — це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншими законами. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається ЦК України та іншими законами. Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом [3].

Згідно з цивільно-правовою доктриною право інтелектуальної власності може мати об'єктивне та суб'єктивне значення. Незважаючи на значну кількість авторських визначень права інтелектуальної власності, узагальнюючим, на нашу думку, є сприйняття інтелектуальної власності як сукупності виключних прав особистого і майнового характеру на результати інтелектуальної діяльності.

Дослідники гносеологічних аспектів становлення системи правової охорони результатів інтелектуальної власності називають чотири історичних етапи її формування.

Відомо, що ще в Стародавньому Римі та Стародавній Греції плагіат і літературна крадіжка каралися доволі суворо. Охорону товарних знаків застосовано було ще раніше (оскільки існували об'єкти інтелектуальної власності, то існувала і їх охорона). Дослідники римських джерел засвідчують, що автори творів науки, літератури і мистецтва вже на той час мали певний зиск з них, а отже, можна припустити, що авторське право існувало в епоху звичаєвого права, хоча й не було ще відповідно відображено у звичаєвих нормах, або просто такі норми нам невідомі. У ті далекі часи ні в кого не виникало сумніву стосовно належності створеного людиною — воно визнавалося власністю творця [4, с. 38].

Про *перший*, найдавніший, етап формування системи правового захисту права інтелектуальної власності фактично нічого невідомо; його правові засади в історичній літературі не простежуються. Можна лише припустити, що якщо існували результати творчості, то були і засоби їх охорони. Цей етап існував приблизно до XII ст.

Другий етап становлення правової охорони результатів творчої діяльності охоплює період з XII до XVIII ст. і характеризується запровадженням та існуванням привілеїв. Привілеї мали різні форми: переваги, полегшення, звільнення від зборів і податків, надання монопольного права тощо. Підставою для надання привілею могла бути будь-яка новизна, що приносила певну вигоду чи прибуток або особі, яка видає привілей, або державі. До XVIII ст. у більшості країн авторське право розглядалося як привілей. Цей погляд на авторське право був зумовлений винаходом книгодрукування. Проте привілей належав не автору твору, а видавцю, що його друкує. Суб'єктами видачі привілеїв, як правило, були парламенти, королі, князі. Привілеї видавали на певний, нетривалий термін [4, с. 38].

Третій етап розвитку системи правової охорони промислової власності характеризується її інтернаціоналізацією. Початок етапу покладено Паризькою конвенцією. Інтернаціоналізація також поширювалася і на сферу літературно-мистецької діяльності. У 1886 році було підписано Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів, якою було засновано Міжнародний союз про охорону літературних і художніх творів (Україна підтвердила своє членство у Всесвітній конвенції про авторське право у 1993 році, а Бернська конвенція набула чинності на території України 25 жовтня 1995 року). Вважається, що саме з цього періоду і донині триває *четвертий* етап розвитку правової охорони результатів інтелектуальної власності [2, с. 17].

У спеціальній літературі визначено різні дати, з якими пов'язано прийняття першого нормативно-правового акта у сфері охорони авторських прав. Так, О. Д. Святоцький називає першим офіційним документом щодо захисту прав автора прийняте у Венеціанській Республіці у 1474 році положення про привілеї «Парте Венеціана» [5, с. 39]. Інші дослідники першим законом, що охороняє авторські права, називають Англійський закон 1709 року [6, с. 31].

Першою спробою захисту інтересів авторів у Росії вважають прийняття Цензурного статуту 1828 року (далі — Статут). На підставі норм зазначеного документа автори творів уперше отримали можливість захищати свої права не на основі привілею, а через винятковість кола правомочностей щодо розпорядження своїми творами [7, с. 65].

У цілому Статут регламентував широке коло правовідносин, які виникали з приводу створення і використання різних творчих творів. Заслугує на увагу факт запровадження цим Статутом нового поняття — «контрафакція», тобто самовіль-

не, без узгодження з правовласником видання твору, «друкування або передрук з наступним виданням книги без згоди автора; друкування публічно виголошеної промови без згоди автора; продаж екземплярів, виданих за кордоном, на території Росії без згоди автора та ін.» (ст. 297 Статуту) [8].

Отже, законодавством на цьому етапі розвитку суспільства було передбачено лише цивільно-правовий захист права інтелектуальної власності. Така ситуація існувала до введення в дію в 1845 році нормативного акта — Збірки про покарання кримінальні і виправні [9]. Саме положення цієї Збірки започаткували формування системи кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Росії, зокрема й на українських землях.

У 1903 році в Росії було прийнято нову Кримінальну збірку, норми якої хоча істотно і не змінили положень про порушення авторських прав, проте врахували редакційні зміни до існуючої Збірки. Санкції за такі злочини було посилено [10, с. 44].

Україна на той час власної системи охорони авторського права ще не мала, а застосовувала нормативно-правові акти Російської імперії, зокрема Положення про авторське право від 20 березня 1911 року, яке містило накопичений Європою досвід з правової охорони авторських прав. Проте, на думку фахівців, «міцність» охорони авторських прав у Росії поступалася європейській. Після революції 1917 року процес націоналізації було поширено і на інтелектуальну сферу. Авторське право того періоду містило норму про можливість примусового викупу державою авторського права. Автори позбавлялися права забороняти чи не забороняти публічне виконання їх творів, у тому числі за допомогою технічних засобів (кіно, радіо, телебачення тощо).

В Україні після входження її 30 грудня 1922 року до складу СРСР як Української РСР офіційно було поширено законодавство Російської Федерації. Зокрема, кримінально-правову охорону права інтелектуальної власності було передбачено Кримінальним кодексом РРФСР 1922 року [11].

Подальше становлення системи захисту права інтелектуальної власності пов'язане із введенням в дію КК РРФСР 1926 року та Положення про винаходи і технічні вдосконалення 1931 року. Норми Положення містили пряму вказівку про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка в заявці явно неправильно називає автора винаходу (ст. 9 Положення). Водночас було виключено як кримінально-правову норму кримінальне діяння щодо самовільного користування винаходом з порушенням правил, установлених законами про патенти на винаходи. Таким чином, відносини, які виникають у разі самовільного користування чужим продуктом інтелектуальної праці, було виведено за межі кримінально-правової охорони.

Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції 1959 року передбачало відповідальність у порядку, визначеному законодавством союзних республік: за привласнення авторства, примушення до співавторства, включення у співавтори осіб, що не брали участі у творчій роботі над відкриттям, винаходом або раціоналізаторською пропозицією, розголошення без згоди автора відкриття, винаходу або раціоналізаторської пропозиції до подання заявки (ст. 17), а також за дії посадовців, змістом яких є бюрократизм і тяганина під час розгляду та впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій, ухилення від повідомлення винахідника або раціоналізатора про використання його винаходу або раціоналізаторської пропозиції, навмисний неправильний розрахунок економії або навмисне

неправильне нарахування винагороди і затримку виплати винагороди (ст. 18) [12]. Таким чином, на території СРСР було встановлено і цивільно-правову відповідальність за окремі порушення прав авторів.

Уперше норму кримінального закону, яка захищає авторські права, було передбачено в Кримінальному кодексі УРСР (далі — КК УРСР) 1960 року в главі «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» [13]. Зокрема, ст. 136 «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» КК УРСР передбачала кримінальну відповідальність за незаконне використання об'єкта права інтелектуальної власності (літературного чи художнього твору, їх виконання, фонограми, передачі організації мовлення, комп'ютерної програми, бази даних, наукового відкриття, винаходу, корисної моделі, промислового зразка, знака для товарів і послуг, топографії інтегральної мікросхеми, раціоналізаторської пропозиції, сорту рослин тощо), привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення права на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом, якщо це завдало матеріальної шкоди у великому розмірі [13].

Аналіз законодавства радянського періоду, яке регламентувало досліджувану сферу суспільних відносин, дає підстави стверджувати про переважно цивільно-правовий механізм захисту результатів інтелектуальної діяльності. Такий висновок підтверджується значною кількістю норм цивільного законодавства того часу.

Початком нового етапу у формуванні системи правової охорони права інтелектуальної власності в Україні слід вважати прийняття Закону України від 23 грудня 1993 року «Про авторське право і суміжні права».

Нині в Україні загалом сформовано нормативно-правову базу у сфері охорони інтелектуальної власності: діють понад 30 законодавчих і понад 70 відомчих нормативно-правових актів у сфері охорони інтелектуальної власності, ратифіковано низку міжнародно-правових актів.

Загальний історико-правовий огляд аспектів становлення та розвитку системи правової охорони права інтелектуальної власності дає підстави для формулювання таких висновків.

Правова система України повністю походила від союзного законодавства і на початку ХХ ст. мала належну регламентацію авторських прав і видів їх порушення (зокрема, суб'єктам права інтелектуальної власності надавався як цивільно-правовий, так і кримінально-правовий захист своїх інтересів).

В Україні створено розвинуту систему законодавства у сфері охорони прав на інтелектуальну власність, яка, попри окремі недоліки, у цілому відповідає міжнародним стандартам і може забезпечити належну охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Таким чином, сьогодні результатом розвитку вітчизняного законодавства у сфері інтелектуальної власності, який розпочався у 90-х роках минулого століття, стала сформована нормативно-правова база щодо правового захисту права інтелектуальної власності, що цілком відповідає світовим вимогам. Водночас докладнішого вивчення та аналізу потребують чинні міжнародно-правові акти в досліджуваній сфері через нетривалу практику їх застосування, що може стати предметом окремої наукової публікації.

Список використаної літератури

1. Конституція України : станом на 15 берез. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : монографія / Поджаренко К. Є., Світлак І. І., Скірський І. В. — Тернопіль : Крок, 2016. — 184 с.
3. Цивільний кодекс України : станом на 5 квіт. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Цивільне право : підручник : у 2 т. / [Борисова В. І., Баранова Л. М., Бєгова Т. І. та ін.] ; за ред. Борисової В. І., Спасибо-Фатєєвої І. В., Яроцького В. Л. — Харків : Право, 2011. — Т. 1. — 656 с.
5. Право інтелектуальної власності : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [за ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького]. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. — 623 с.
6. Цибульов П. М. Основи інтелектуальної власності : навч. посіб. / П. М. Цибульов. — К. : Інститут інтелектуальної власності і права, 2005. — 112 с.
7. Жидков Г. В. История цензуры в России XIX-XX вв. / Г. В. Жидков. — М. : Аспект Пресс, 2001. — 115 с.
8. Полное собрание законов Российской империи. — Т. III. — 1828. — № 1979. — СПб., 1829.
9. Российское законодательство X—XX веков / [под общ. ред. О. И. Чистякова]. — М. : Юрид. л-ра. — Т. 6. — 893 с.
10. Гулкевич В. Д. Історія розвитку кримінального законодавства про охорону авторського права і суміжних прав на території України / В. Д. Гулкевич // Кримінальне право. — 2006. — № 9. — С. 37—59.
11. Уголовный кодекс Российской Советской Федеративной Социалистической Республики : по состоянию на 1 апр. 1923 г. — Пг. : Гос. Трест «Петропечать», 1923. — 105 с.
12. Положение об изобретениях и технических усовершенствованиях, утв. постановлением Совета Министров СССР от 24 апреля 1959 г. № 435 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.libertarium.ru/patent>.
13. Кримінальний кодекс України : станом на 17 трав. 2001 р. (втратив чинність 01 верес. 2001 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

УДК 343.98:623.45(045)

Я. І. Дрижак, завідувач сектору
Чернігівського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ В КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ВИБУХОТЕХНІЦІ

Розглянуто питання щодо визначення понять «боєприпаси» і «вибуховий пристрій», що має важливе значення для проведення діагностичного дослідження під час виконання вибухотехнічної експертизи, обґрунтовано їх методологічне трактування.

Ключові слова: вибухотехніка, криміналістика, боєприпас, вибуховий пристрій.

Рассмотрен вопрос определения понятий «боеприпас» и «взрывное устройство», имеющий важное значение для проведения диагностического исследования при выполнении взрывотехнической экспертизы, обоснована их методологическая трактовка.

This article reveals the concept of «munitions», «explosive devices» that arise during the time of the diagnostic study during the execution of the explosion and technical expertise. Similarly, their more precise methodological significance is argued.

Як свідчить кримінальна ситуація в Україні, питання розвитку криміналістичної вибухотехніки не лише не втрачають своєї актуальності, а й потребують активних досліджень. Важливим кроком на шляху розвитку вибухотехнічних досліджень стало створення в Експертній службі МВС України вибухотехнічних підрозділів, першочерговим завданням яких була розробка науково-методичної бази з метою проведення експертиз і досліджень на належному науково-технічному рівні.

Важливість цього завдання була зумовлена тим, що на початок 1990-х років основу джерельної бази з цього напрямку становили праці Ю. М. Дільдіна, В. В. Мартинова, А. Ю. Семенова, А. А. Шмирьова. Лише у 2011 році спільними зусиллями фахівців Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України та інших експертних установ було розроблено методика комплексного дослідження вибухових пристроїв (далі — методика) [1]. Проте розробка та впровадження в експертну практику цієї методики не вирішили всіх проблемних питань. Чи не найскладнішим для експертів було завдання стосовно визначення належності наданого на дослідження об'єкта до категорії боєприпасів або вибухових пристроїв, яке вони мали вирішувати в процесі кваліфікаційних досліджень.

Зазначена проблема пов'язана з тим, що в різних науково-методичних матеріалах, коментарях до ст. 410 та 262 Кримінального кодексу України (далі — КК України), постанові Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3 [2]

наведено різні визначення поняття вибухового пристрою та боеприпасів. З огляду на зазначене визначення понятійного апарату, а саме поняття «вибуховий пристрій» та «боеприпаси», у криміналістичній вибухотехніці є доволі важливим.

Згідно з коментарем до ст. 262 КК України *бойовими припасами* — визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби у зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. Патрони та набої до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи подібними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, не є предметом злочину, передбаченим ст. 262 КК України (п. 5 зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України).

Під *вибуховими пристроями* слід розуміти саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні створювати вражаючі фактори за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) — спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду — шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин [3, с. 795].

У ст. 410 КК України *бойовими припасами* визначено патрони до зброї, артилерійські снаряди, бомби, міни, бойові частини ракет, а також інші вироби та знаряддя, споряджені вибуховою речовиною та призначені для ведення стрільби або руйнування різноманітних об'єктів. Піротехнічні, імітаційні, навчальні, холості та інші подібні засоби, що не містять вибухових речовин, не належать до бойових припасів [3].

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 3 під *бойовими припасами* розуміє патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. Патрони та набої до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, не є предметом злочинів, передбачених ст. 262, 263 КК [2, с. 2].

Зазначена постанова розкриває також поняття *вибухових пристроїв*, під якими слід розуміти саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори — спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду — шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин [2, с. 2].

Згідно з визначенням, наведеним у методиці комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху *вибуховий пристрій* — це «спеціально виготовлений промисловим або саморобним способом пристрій одноразового застосування, який за певних обставин спроможний до вибуху з утворенням уражаючих факторів за допомогою використання енергії хімічного вибуху, а бойові припаси — це патрони до зброї, артилерійські снаряди, бомби, бойові частини,

міни, гранати, а також інші вироби й снаряди, споряджені вибуховою речовиною і призначені для ураження живої цілі або руйнування різноманітних об'єктів» [1, с. 37].

Таким чином, належність об'єкта до вибухового пристрою промислового виготовлення визначають за наявністю у нього сукупності таких загальних криміналістичних ознак:

- призначення для ураження цілей факторами вибуху;
- придатність для поразки цілей шляхом здійснення вибуху.

Призначення для ураження цілей визначають за наявністю в об'єкта сукупності конструктивних ознак, характерних для певного типу, виду, зразка вибухового пристрою промислового виготовлення.

До основних конструктивних ознак вибухових пристроїв промислового виготовлення мають належати такі:

- наявність заряду вибухової речовини;
- наявність засобу підриву;
- поєднання в єдину конструкцію заряду вибухової речовини та засобу підриву.

Придатність для ураження цілей визначається:

- наявністю складових частин вибухового пристрою, що забезпечують можливість здійснення вибуху;
- здатністю під час вибуху створювати уражаючі фактори із забезпеченням їх кількісних параметрів, достатніх для ураження цілі [1, с. 38—39].

На відміну від визначень, наведених вище, Ю. М. Дильдін під *вибуховими пристроями* пропонує розуміти будь-який пристрій, спеціально підготовлений і за певних умов здатний до вибуху [4, с. 4].

Отже, як свідчить аналіз різних літературних джерел, однозначних тлумачень визначень понять вибухових пристроїв і боеприпасів немає, що зумовлює виникнення певних труднощів в експертів-вибухотехніків під час проведення класифікаційних досліджень, зокрема щодо категоризації наданого на дослідження об'єкта.

Найоптимальніше поняття вибухового пристрою розкрито в навчальному посібнику «Взрывные устройства промышленного изготовления и их криминалистическое исследование», у якому вибуховий пристрій визначено як пристрій, спеціально підготовлений та за певних умов здатний до вибуху [5].

Згідно з методикою належність того чи іншого предмета до категорії боеприпасів або вибухових пристроїв залежить від його цільового призначення. Тобто, якщо вибуховий пристрій було виготовлено для ураження живої сили або пошкодження майна, то цей вибуховий пристрій є боеприпасом, або якщо вибуховий пристрій чи заряд вибухової речовини із засобом ініціювання було виготовлено не для ураження живої сили або руйнування майна, але в подальшому було застосовано для ураження живої сили, то їх також можна віднести до боеприпасів. Наприклад, якщо вибуховий пакет було застосовано військовими для імітації вибуху ручних гранат на навчаннях особового складу, то він є вибуховим пристроєм, але якщо цей вибуховий пакет було застосовано для ураження живих цілей з метою учинення злочинних дій, то цей вибуховий пакет можна розглядати як боеприпас.

Часто предметом вибухотехнічної експертизи є корпус гранати без підривача, який, як свідчить експертна практика, визнають зарядом вибухової речовини, конструктивно оформленим у корпус гранати. Експерт у процесі порівняльного (ілюстративного, розмірного, конструктивного) дослідження такого об'єкта у висновку

зазначає, що це вибухова речовина, конструктивно оформлена в корпус гранати. Такі висновки не відповідають змісту завдання дослідження. Якщо досліджують і порівнюють об'єкт (корпус гранати), то і у висновку, і в синтизуючій частині потрібно зазначати, що це корпус гранати, який згідно з довідковою літературою або за результатами хімічного дослідження (якщо таке проводили) споряджений вибуховою речовиною.

З огляду на зазначене будь-який боєприпас з погляду криміналістичної вибухотехніки буде вибуховим пристроєм, але не кожний вибуховий пристрій буде боєприпасом.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що в криміналістичній вибухотехніці боєприпас завжди буде вибуховим пристроєм, проте санкції ст. 262, 263, 410 КК України, пов'язаних з незаконним обігом вибухових матеріалів (вибухових пристроїв, боєприпасів, вибухових речовин) не передбачають різних ступенів суворості покарання. Віднесення вибухових матеріалів, наданих на дослідження, до категорії боєприпасів або вибухових пристроїв не є принциповим, тобто віднесення об'єктів, наданих на дослідження, до категорії вибухових пристроїв є достатнім і не є помилковим без віднесення їх до категорії боєприпасів.

Якщо ставиться питання про придатність наданого на дослідження об'єкта до вибуху, то згідно з методикою його підривають за тим механізмом, який визначив виробник пристрою. Якщо ставиться питання про придатність об'єкта дослідження до використання його за цільовим призначенням, тоді потрібно проводити експертний експеримент, як зазначено в методиці [1]. Але якщо стоїть питання про придатність об'єкта лише для вибуху, достатньо визначити його придатність до вибуху, щоб здетонувала сама вибухова речовина, яка знаходиться в корпусі об'єкта, а як саме вона здетонує, немає значення. Як засіб підриву можна застосовувати електродетонатор чи інші засоби, які забезпечують вибухобезпеку під час їх застосування.

Розглянутий у цій статті понятійний апарат криміналістичної вибухотехніки не є вичерпним та в подальшому має вивчатися та узагальнюватися.

Список використаної літератури

1. *Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху* / [Прохоров-Лукін Г. В., Биков В. І., Пащенко В. І. та ін.]. — К. : ТОВ «Еліт Прінт», 2011. — 216 с.
2. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3.*
3. *Баулін Ю. В.* Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Баулін Ю. В., Борисов В. І., Гавриш С. Б. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. — 1196 с.
4. *Дильдин Ю. М.* Основы криминалистического исследования самодельных взрывных устройств / Дильдин Ю. М., Мартынов В. В., Семенов А. Ю. — М. : ВНКЦ МВД СССР, 1991. — 94 с.
5. *Дильдин Ю. М.* Взрывные устройства промышленного изготовления и их криминалистическое исследование / Дильдин Ю. М., Мартынов В. В., Семенов А. Ю. — М. : ВНКЦ МВД СССР, 1991. — 120 с.

УДК 343.983

Т. М. Буряк, *головний судовий експерт
Дніпропетровського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗБИТКІВ ПРИ ВИЯВЛЕННІ НЕСТАЧІ ВІД РОЗКРАДАННЯ, ПСУВАННЯ ТОВАРНО-МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Розглянуто вимоги законодавства щодо визначення розміру матеріальних збитків внаслідок вчинення злочинів проти власності. Обґрунтовано необхідність призначення комплексних судових економічних товарознавчих експертиз з метою достатньо точного визначення розміру матеріальних збитків, заподіяних нестачею (розкраданням, псуванням) товарно-матеріальних цінностей, що неможливо при призначенні лише судових економічних експертиз.

Ключові слова: матеріальні збитки, ринкова вартість майна, відшкодування збитків потерпілій стороні, економічна товарознавча експертиза.

Рассмотрены требования законодательства относительно определения размеров материальных убытков вследствие совершения преступлений против собственности. Обоснована необходимость назначения комплексных судебных экономических товароведческих экспертиз с целью достаточно точного определения размера материальных убытков, причиненных недостачей (хищением, порчей) товарно-материальных ценностей, что невозможно при назначении только судебных экономических экспертиз.

The article analyzed the requirements of legislation on determination of the amount of material damage in property crimes. It also shows that the forensic economic expertise and conclusions of the court experts on the documentary confirmation of the size of the shortages resulted by theft and damages to the TMC do not provide sufficient and complete evidence and data of the size of such material damage. The solution of the mentioned problem is the provision of complex judicial economic commodity examinations to determine the size of material damage.

Становлення та формування правової держави вимагає справедливого захисту інтересів громадян та юридичних осіб. Зокрема, Основний Закон України гарантує непорушність права приватної власності, повне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням проти власності.

На жаль, нині криміногенна ситуація в Україні свідчить про суттєве поширення злочинів проти власності, а отже, проблема належного судово-експертного забезпечення розкриття та розслідування таких злочинів є доволі актуальною.

З метою встановлення розміру матеріальних збитків згідно з вимогами кримі-

нального процесуального законодавства обов'язково призначають судову експертизу. При цьому важливо визначитися, яку саме експертизу потрібно призначити для встановлення реального розміру матеріальних збитків, що відповідатиме ринкової вартості майна, слугуватиме мірилом тяжкості вчиненого злочину та забезпечуватиме еквівалентний обмін порушеного права власності.

Проблеми реалізації права потерпілої особи (і фізичної, і юридичної), у тому числі й на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також ефективності процесуальних механізмів такого відшкодування були предметом дослідження вчених В. Нора, Б. Ващук, В. Жук, О. Майстренко, М. Баклан, Л. Гаврилової, І. Татарина, А. Стебелева. Проте питанням комплексного судово-експертного забезпечення розслідування таких злочинів приділено недостатньо уваги, а отже, з'ясування питання щодо виду судової експертизи, у межах якої можна достовірно визначити розмір матеріальних збитків у разі вчинення злочинів проти власності, і становить мету цієї статті.

Згідно з чинним законодавством України судову експертизу призначають у випадках, коли для вирішення певних питань, що виникають під час кримінального провадження, потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Судову експертизу проводить особа, яка відповідно до Закону України «Про судову експертизу» має на це право [1]. Їй доручають проведення досліджень об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, за результатами яких вона надає висновок з поставлених питань, що виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [2].

Згідно із Законом України «Про судову експертизу» судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження, а отже, будь-яка інформація, яку наводить судовий експерт у своєму висновку, має бути ретельно виваженою та надійною.

У межах кримінального провадження з розслідування злочинів проти власності згідно з частиною шостою ст. 242 Кримінального процесуального кодексу слідчий або прокурор зобов'язані звернутися до експерта для проведення експертизи щодо «...визначення розміру матеріальних збитків» [2]. При цьому слід враховувати, що для злочинів, про які йдеться, розмір матеріальних збитків є кваліфікаційною ознакою, відповідно до якої визначають тяжкість вчиненого злочину та призначають відповідне покарання.

Потрібно також пам'ятати, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному громадянину право на справедливість і повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України [3].

Такі вимоги законодавства зобов'язують експертів забезпечити досудові органи та суди достовірними даними про розмір матеріальних збитків, який відобразить в повному обсязі визначений еквівалент порушеного права власності та сприятиме захисту інтересів усіх учасників судового процесу.

Вирішення експертами цього завдання ускладнюється тим, що в умовах економічної ситуації, яка склалася в Україні і для якої характерними є постійна інфляція та нестабільність курсу валют, ціни на всі товарно-матеріальні цінності (далі — ТМЦ) швидко змінюються, а це може впливати на вартість та обсяг права власності.

Згідно з вимогами спільного наказу Головного контрольно-ревізійного управління України, МВС України, СБУ України та Генеральної прокуратури України від

19.10.2006 р. № 346/1025/685/53 розмір матеріальної шкоди (збитків) визначають за даними бухгалтерського обліку і фінансової звітності об'єкта контролю або в межах проведення експертної оцінки чи із застосуванням інших визначених законодавством способів.

Методикою вирішення судово-економічною експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків визначено, що встановлення шкоди від нестачі майна, псування, знищення ТМЦ належить до компетенції експертів-бухгалтерів [4].

Зазвичай між періодом придбання ТМЦ і періодом виявлення їх нестачі минає доволі багато часу, а отже, ринкова вартість ТМЦ змінюється (збільшується чи зменшується) порівняно з вартістю, відображеною в документах обліку підприємства, що звертається за захистом порушеного права власності. Мало того, ринкова вартість ТМЦ може змінитися й за час розслідування кримінальних справ.

Зрозуміло, що під час проведення судово-економічної експертизи за даними обліку підприємства та встановлення документального підтвердження розміру нестачі ТМЦ складно врахувати всі чинники, які вплинули на ринкову вартість цих ТМЦ. Тож досудові органи й суди не матимуть достатньої та повної інформації про розмір завданих матеріальних збитків, що, у свою чергу, не сприятиме еквівалентному заміщенню порушеного права власності.

Як приклад можна навести такі обставини справи: під час виявлення нестачі ТМЦ, переданих на відповідальне зберігання, з'ясувалося, що за період зберігання вартість ТМЦ (металопрокату) зросла в 1,5 рази, розмір нестачі, визначений за даними бухгалтерського обліку, не покривав втрат покладавця та не відповідав ринковим цінам, про що потерпіла сторона заявила в цивільному позові. Водночас на вирішення судово-економічної експертизи в постанові на її проведення було поставлено лише питання підтвердження нестачі ТМЦ за даними бухгалтерського обліку підприємства.

В іншому випадку було виявлено нестачу кабелю, який вкрали під час модернізації телефонних мереж. За даними обліку підприємства балансова вартість старого кабелю дорівнювала нулю у зв'язку з повним нарахуванням амортизації та зношенням старих мереж. Отже, під час визначення розміру збитків за даними бухгалтерського обліку не буде враховано навіть вартість кольорових металів, на яку могло б розраховувати підприємство в разі переведення старого кабелю в брухт.

Такі та подібні випадки визначення розміру матеріальних збитків на рівні обсягів документального підтвердження нестачі за даними бухгалтерського обліку призводять до того, що потерпіла сторона не лише не отримує належного відшкодування збитків, а й взагалі не може розраховувати на проведення кримінального провадження за фактом нестачі ТМЦ — його закривають через недостатній розмір матеріальних збитків.

Для уникнення таких ситуацій потрібно знати особливості організації експертизи на стадії досудового розслідування, змістовне наповнення різних видів експертизи, що дозволить кваліфіковано сформулювати питання на її вирішення. Важливе значення має й фахова компетентність експертів [5].

З огляду на зазначене під час розслідування розкривачів, пов'язаних з розкраданням чи псуванням ТМЦ, за наявності інформації про невідповідність цін за даними бухгалтерського обліку та ринкових цін доцільно призначати проведення комплексних судових економічних товарознавчих експертиз, у межах яких не лише буде досліджено підстави виникнення нестачі (документальна обґрунтованість, наявність

відповідного обліку надходження та вибуття ТМЦ, застосування належних облікових оцінок, забезпечення належного контролю за зберіганням ТМЦ тощо), а й встановлено ринкову вартість ТМЦ.

Питання проведення інвентаризації ТМЦ і розрахунку розміру відшкодування збитків в Україні регулюється кількома законодавчими та нормативними актами.

Так, відповідно до п. 7 р. 1 Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 р. № 879, проведення інвентаризації є обов'язковим «...у разі встановлення фактів крадіжок або зловживань, псування цінностей (на день встановлення таких фактів) в обсязі, визначеному керівником підприємства», «за судовим рішенням або на підставі належним чином оформленого документа органу, який відповідно до закону має право вимагати проведення такої інвентаризації» [6].

У межах розслідування фактів зловживань у системі обліку ТМЦ, їх нестачі, крадіжки тощо (такі зловживання, як правило, тісно пов'язані з організацією складського господарства, недотриманням норм списання матеріалів у виробництво, а також втратами, браком і псуванням ТМЦ) призначають судову економічну експертизу операцій з матеріальними цінностями [7].

Об'єктами дослідження під час проведення такої експертизи є:

- інвентаризаційні описи та акти інвентаризації ТМЦ (той, яким встановлено нестачу, та попередній акт);
- протоколи засідання інвентаризаційної комісії;
- відомості за рахунками бухгалтерського обліку матеріальних цінностей;
- первинні документи на придбання, продаж, списання у виробництво, переміщення ТМЦ за міжінвентаризаційний період;
- накази про прийняття на роботу та призначення матеріально-відповідальних осіб;
- накази на проведення інвентаризацій та призначення інвентаризаційної комісії.

Експерт-економіст досліджує операції з ТМЦ стосовно наявності зловживань, перекручень облікових даних і помилок, які могли призвести до неправильних початкових залишків, що зумовили проведення інвентаризацій.

Розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) ТМЦ визначають відповідно до п. 6 р. 4 зазначеного вище Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань. Бюджетні установи в разі встановлення нестачі або втрати ТМЦ, які виникли внаслідок зловживань, передають відповідні матеріали до правоохоронних органів упродовж 5 днів після встановлення такого факту, а на суму виявлених нестачі і втрати ТМЦ подається цивільний позов [6].

Постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.96 р. № 116 затверджено Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, яким встановлено, що розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки. У разі визначення розміру збитків, що призвели до завдання майнової шкоди державі, територіальній громаді або суб'єкту господарювання з державною (комунальною) часткою в статутному (складеному) капіталі, розмір збитків визначається відповідно до Методики оцінки майна, затвердженої Кабінетом Міністрів України [8].

Відповідно до Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна та

майнових прав» для визначення оцінки об'єктів у матеріальній формі застосовується їх ринкова вартість (інформація про вартість подібного майна, за умови ідентичності цього і досліджуваного майна, на конкретну дату оцінки тощо) [9].

Статтею 4 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність» визначено, що «діяльність судових експертів, пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених цим Законом щодо методичного регулювання оцінки цього майна» [10].

Отже, законодавством встановлено вимогу до визначення ринкової вартості збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей.

На завершення дослідження слід резюмувати, що завдяки призначенню комплексної судової економіко-товарознавчої експертизи буде надано відповіді на такі запитання.

Чи підтверджується документально за даними бухгалтерського обліку нестача товарно-матеріальних цінностей, встановлена згідно з актом інвентаризації на підприємстві?

Якою є ринкова вартість товарно-матеріальних цінностей, нестача яких підтверджується за даними бухгалтерського обліку підприємства?

У результаті органи досудового слідства та суду будуть забезпечені достовірною, повною, об'єктивною інформацією про розмір матеріальних збитків. Слід лише інформувати їх про особливості проведення таких експертиз.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про судову експертизу» : станом на 3 жовт. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 13 липня 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» : станом на 21 груд. 2012 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
4. *Методика* вирішення судово-економічної експертизою питань щодо спричинення матеріальних збитків». — К. : КНДІСЕ, 2004.
5. Білуха Т. М. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник / Т. М. Білуха. — К. : Вид. комп. «Воля». — 2004. — 656 с.
6. Наказ Міністерства фінансів України від 02.09.2014 р. № 879 «Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань».
7. Рудницький В. С. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень (опорні конспекти) : навч. посіб. / Рудницький В. С., Бруханський Р. Ф., Хомин П. Я. — К. : ВД «Професіонал», 2004. — 304 с.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.01.96 р. № 116 «Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей».
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна та майнових прав».
10. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» : станом на 26 лист. 2015 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.

УДК 656.835.91:7.072:343.9(045)

М. М. Гарига-Грихно, провідний фахівець

Чернігівського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

А. О. Дяченко, судовий експерт Київського

науково-дослідного інституту судових експертиз

ДО ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ФІЛАТЕЛІСТИЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

На основі аналізу новітньої літератури та розробок у галузі філателістичної експертизи виявлено та обґрунтовано можливість використання методів і прийомів із суміжних наукових дисциплін. Узагальнено класифікацію філателістичної продукції, сформульовано основні цілі і завдання експертного дослідження, досліджено проблему експертизи колекційних підробок.

Ключові слова: експертиза, марка, філателія, перфорація, підробка.

На основе анализа новейшей литературы и разработок в области филателистической экспертизы выявлена и обоснована возможность использования методов и приемов смежных научных дисциплин. Обобщена классификация филателистической продукции, сформулированы основные цели и задачи экспертного исследования, исследована проблема коллекционных подделок.

On the basis of analysis of modern literature and developments in the field Philatelic Examination revealed and proved Possibility practical using methods and techniques from related research disciplines. Based on research been summarized philatelic classification products formulated main objectives and task assessment, also detail the problem expertise collection of fakes.

На сучасному етапі розвитку криміналістичної науки в Україні доволі мала частка наукових досліджень присвячена мистецтвознавчій експертизі взагалі та філателії зокрема. Наразі не існує жодної затвердженої методики чи ґрунтовного роз'яснення щодо ідентифікації та експертизи об'єктів філателістичного походження. Водночас в експертній практиці почастишали випадки призначення зазначених експертиз, зокрема, з метою вирішення питання щодо їх автентичності та культурної цінності.

Метою статті є окреслення особливостей філателістичної продукції та обґрунтування методів її експертного дослідження.

Для розкриття мети статті доцільно насамперед з'ясувати зміст філателістичної експертизи та окреслити завдання, які вона вирішує.

Найповнішим і найточнішим, на нашу думку, є визначення, запропоноване Я. М. Бовиним у 1972 році. Він вважає, що філателістична експертиза — це дослі-

дження марок та інших філателістичних матеріалів фахівцями високої кваліфікації — експертами з метою верифікації автентичності марки, її гасіння, оцінки якості, виявлення косметичного ремонту, прихованих дефектів, правильності франкування, цінності тощо [1, с. 7]. У 2004 році В. Хельриглем визначив філателістичну експертизу як процес, за допомогою якого влада країни, у якій призначають експертизу, просить дипломованого експерта написати висновок щодо справжності філателістичного об'єкта, його реставраційних змін або пошкоджень будь якого іншого характеру» [2, с. 10].

Загалом предметом досліджуваної експертизи можуть бути знаки поштової оплати, докази їх появи, виробництва та застосування. У межах проведення експертизи щодо справжності наданого на дослідження об'єкта досліджують як усі його елементи (наприклад, види марок, гумірування та гасіння), так і зміни в процесі його збереження (можливі недоліки, проведення реставраційних робіт, прикрашання тощо). При цьому допомогти надати висновок і визначити класифікацію за видами і типами друку, водяними знаками може експерт, який спеціалізується на технічній експертизі документів.

Інформацію щодо способів друку та водяних знаків можна знайти в каталогах, розроблених і затверджених міжнародною асоціацією філателістів з різних країн світу [3]. Слід лише мати на увазі, що опис кольору об'єкта експертизи в таких каталогах може містити деякі відмінності у відтінку фарби. Такі розбіжності виникають, як правило, у результаті неправильного змішування друкарської фарби під час виготовлення об'єкта (марки). В основі розбіжностей можуть бути також хімічні чи фізичні чинники (наприклад, так звані коливання кольору в результаті різної насиченості друкарської фарби, що зумовлює світліший або темніший колір). Експерт зазвичай визначає колір об'єкта візуально. Використання спектрального аналізу, спектральної фотометрії, флуоресцентної мікроскопії, хімічних методів дозволяє отримати точніші висновки за певними характеристиками об'єкта, проте їх застосування, на нашу думку, не є обов'язковим та буде доцільним лише стосовно окремих унікальних, рідкісних і цінних екземплярів.

На вирішення філателістичної експертизи найчастіше перед експертами-мистецтвознавцями ставлять такі запитання.

Чи є поштова марка (конверт) справжніми (оригінальними)?

Якою є орієнтовна вартість об'єкта філателістичного походження на момент дослідження?

Чи становить наданий на дослідження об'єкт культурну, історичну цінність?

З метою формулювання об'єктивного висновку експерт має дослідити:

– стосовно конверта:

чи є сліди ремонту;

чи є відреставровані розриви;

чи є сліди відбілювання плям;

як відкрито конверт: край конверта відрізано чи розірвано під час його відкриття;

– стосовно марок:

чи правильно використані марки (наприклад з'ясувати, чи використано марку через кілька років після вилучення її з обігу);

чи були відремонтовані марки (очищені, вибілені);

чи були марки зняті з конверта і приклеєні заново;

чи були марки зняті з конверта;

чи були доклеєні марки на конверт після його проходження через поштове відділення (наприклад, наклеювання марки, яку рідко використовують, на звичайний конверт, що підвищує його цінність);

– стосовно поштових позначок на конверті:

чи справжніми є позначки поштового відділення;

чи відповідають позначки поштового відділення часу використання конверта;

чи не були додані на конверт фальшиві позначки поштового відділення для того, щоб підвищити його цінність;

– стосовно історичного значення та культурної цінності:

якою є орієнтовна вартість об'єкта філателістичного походження;

чи становить наданий на дослідження об'єкт культурну, історичну цінність.

Після проведення зазначених досліджень марку класифікують та визначають, чи не є вона підробкою. Класифікація поштових марок — одне з найскладніших питань у філателії. Існуючі класифікації поштових марок значно різняться, а часом і суперечать одна одній.

Перші поштові марки мали єдине призначення: їх застосовували для оплати листів одного типу. З появою нових поштових послуг з'явилися і нові види марок: для службових листів, доставки газет тощо. Сьогодні знаки поштової оплати та інші марки поділяють у філателістичній літературі на три групи:

– марки загального користування;

– службові марки;

– марки-віньетки та їм подібні непоштові марки.

Марки першої групи використовують на різних видах поштової кореспонденції. До них належать стандартні марки, які друкують дуже великими тиражами. Їх дидзайн дуже часто тривалий час залишається незмінним.

Марки другої групи — це службові знаки поштової оплати, які використовують установи, організації (включаючи поштові служби) та певні категорії осіб.

Марки третьої групи — не є поштовими марками; вони не призначені для оплати поштової кореспонденції, хоча і можуть поширюватися через поштові установи [4].

Для виготовлення марок нині здебільшого застосовують білий папір або майже білий: сіруватий, жовтуватий, голубуватий. Іноді трапляється тонований папір, забарвлений з одного боку, а також кольоровий, однорідного тону з обох боків.

Зворотний бік марок гумують (проклеюють). В окремих країнах з вологим тропічним кліматом для запобігання злипанню аркушів марки випускають без клею. Іноді для економії клей наносять не суцільним шаром, а у вигляді стрічок, кружалець тощо. Подекуди за допомогою спеціальних форм клей наносять у вигляді візерунків, монограм. За кольором клей здебільшого є жовтуватим, коричнюватим, проте найчастіше білим.

З метою полегшення відокремлення марок однієї від одної аркуш, на якому їх надрукували, перфорують або проколюють (перші марки не перфоровали, їх відрізали ножицями). Перфоровальну машину винайшов працівник Дублінського поштамту Генрі Аргер. Перші марки із зубцями з'явилися в Англії в 1854 році [5, с. 34].

Для того, щоб відрізнити оригінальну марку від підробленої, спеціальних знань експерта має бути достатньо, у тому числі й для вивчення колекційного матеріалу.

Насамперед слід переконатися, чи виготовлено досліджуваний зразок в офіційному порядку чи він є вигадкою фальсифікатора. Перевіряють також, чи збігається дата гасіння поштового штемпеля з часом виходу з обігу марок, чи відповідають зубці марки розміру і типу, зазначеному в каталозі (для беззубцевих марок — розмірам полів краю), чи збігається колір марки і сорт паперу з описаними у каталозі тощо.

Слід зазначити, що, як би майстерно не був виготовлений фальсифікат, він завжди відрізняється від справжньої марки, і ретельне його вивчення дозволяє виявити ті елементи, які беззаперечно свідчать про підробку. Насамперед це стосується паперу, на якому виготовлено оригінал, — його фальсифікатори не завжди можуть знайти, особливо у випадку, коли папір захищено водяним знаком. Також складно підібрати друкарську фарбу, яка повністю відповідає оригіналу за тоном та якістю. Не менш складною для фальсифікації є і зубцівка. Практично неможливо відтворити її так, щоб вона точно відповідала оригінальній. Може відрізнитися розмір перфорації або дірочки мають іншу форму, вістря зубця виглядає інакше або (що найчастіше) застосовано інший спосіб перфорації (наприклад, лінійний замість рамкового або гребінчастого).

Сьогодні найбільше підробляють наддрук на поштових марках. Під час визначення їх справжності слід ретельно зіставити досліджуваний об'єкт з оригіналом, порівнюючи і вимірюючи кожну літеру, цифру і рядок, звертаючи увагу на взаємне розташування літер нижніх і верхніх рядків. Неодмінно потрібно перевірити поліграфічний спосіб, яким надруковано досліджувану марку (з огляду на характерні особливості кожного виду друку). Як свідчить практика, більшість підробок відтискують вручну.

Загалом ручні кліше можуть бути каучукові, дерев'яні або металеві. У випадку ручного способу нанесення друку часто отримують кривий відбиток.

Зубці марок не лише слід перевіряти точним зубцеміром, а й порівнювати з оригіналом. Марки прикладають зубець до зубця, звертаючи при цьому увагу як на збіг зубців, так і на форму та розмір отворів, а також на форму самих зубців (гострий або тупий зубець).

Справжня марка без зубців повинна мати доволі широкі поля горизонтальних і вертикальних сторін [6].

Найскладнішим завданням для експертів є найважче розпізнання майстерно реставрованих марок, що видають за повноцінні зразки. Зокрема, марка може бути акуратно склеєна з двох або кількох частин; у марки можуть бути нарощені поля, підклеєні відсутні зубці, тонкі місця заповнені паперовою масою, вигорілі від часу фарби оновлено, у результаті чого марка набуває такого вигляду, начебто щойно вийшла з-під друкарського верстата [7].

Нанесення нового клею в простих випадках виявляють шляхом порівняння з оригіналом кольору, густоти поверхневого шару, характерного блиску або смуг клею.

Для виявлення підробки та проведення ґрунтовного дослідження експерт має правильно підібрати інструментарій. Основними обов'язковими приладами є пінцет, лупа, зубцемір, лінійка, мікромметр.

Найпростішим і найважливішим інструментом є пінцет, причому спеціальний, філателістичний. Категорично забороняється брати марку руками, адже волога і

жир з пальців обов'язково залишать свій слід, особливо на клейовому боці марки. Існує кілька видів пінцетів: з гострими та заокругленими кінцями, лопаткою.

Лупу застосовують насамперед у випадку, коли на марках надруковано мікро-тексти. Для дослідження достатньо лупи 4—6- та 10—15-кратного збільшення.

Як зазначалося, більшість марок нині виготовляють з перфорацією, що полегшує їх відділення. Розмір «зубцівки» визначають числом зубців (отворів) на відрізьку у 2 см. Для вимірювання зубцівки служить зубцемір — картонна або пластикова пластинка, на якій нанесено приблизно 24 рядки, що складаються з точок різного розміру, кожен з рядків на 1/2 точки менший або більший ніж попередній. Для більш точних зубцемірів цей інтервал дорівнює 1/4. Зазвичай наводять розміри від 6—8 до 18. Марку прикладають перфорованою стороною до рядку зубцеміру і переміщують по вертикалі до збігу з точками у рядку.

Для вимірювання товщини паперу застосовують мікрометр.

Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що філателістичні колекції мають насамперед духовну цінність, яку не визначено законом. Колекціонери можуть збирати свої колекції роками і передавати наступним поколінням. Колекціонування конвертів, листівок, поштових марок та інших видів поштової продукції нині є одним із найпопулярніших та наймасовіших захоплень у світі. Саме тому цей вид експертизи є доволі актуальним на сучасному етапі розвитку експертної практики. І хоча упродовж двох століть колекціонери та експерти досліджують питання приналежності, класифікації, способів підробок цієї продукції, проте ця проблематика потребує подальших досліджень і систематичних узагальнень.

Список використаної літератури

1. Бовин Я. М. Справочник по экспертизе советских почтовых марок / Я. М. Бовин. — М : ВОФ, 1972.
2. Hellrigl W. C. Philatelic Expertising: The AIEP Handbook of Philatelic Expertising / W. C. Hellrigl. — A.I.E.P. : FFE Journal, 2004.
3. Порядок проведения экспертизы Союзом филателистических экспертов (ФРГ) [Электронный ресурс]. — 2016. — Ч. 1. — Режим доступа : <https://www.bpp.de/de/pruefordnung.html>.
4. Положення про знаки поштової оплати, затверджене наказом Міністерства транспорту та зв'язку України від 24.06.2010 р. № 388.
5. Arnau F. Lexikon der Philatelie. [Briefmarkenkunde von A bis Z] / F. Arnau. — Frankfurt, 1958.
6. Качинский А. Классификация марок / А. Качинський // Филателия СССР. — 1973. — № 11. — С. 26—27.
7. Марки (почтовые) // Большой филателистический словарь / [Владинец Н. И., Ильичев Л. И., Левитас И. Я. и др.] ; под общ. ред. Н. И. Владинца, В. А. Яковса. — М. : Радио и связь, 1988. — 320 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 343.982

О. Т. Танчин, *завідувач сектору*

Івано-Франківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ СЛІДІВ НА ГІЛЬЗАХ, ВИСТРІЛЯНИХ З ПІСТОЛЕТА ФРОМЕР, МОДЕЛЬ 37, ВИРОБНИЦТВА ФІРМИ «FEMARU-FEGYVER-ES GERGYAR R.T.», М. БУДАПЕШТ, УГОРЩИНА

Розглянуто питання можливості використання накопиченої інформації стосовно об'єктів оперативно-пошукових та інформаційно-довідкових колекцій (зокрема гільз зі слідами зброї) працівниками, яких залучають до слідчо-оперативних груп, та працівниками підрозділів дослідження зброї Експертної служби МВС України з метою встановлення особи злочинця, його розшуку, затримання та розкриття злочину по гарячих слідах. Описано слідову картину та конструктивні особливості пістолета конструкції Рудольфа Фромера, модель 37.

Ключові слова: вогнепальна нарізна зброя, пістолет, дзеркало затвора, обробка металу різанням, балістичні обліки, дослідження зброї.

Рассмотрены вопросы возможности использования накопленной информации об объектах оперативно-поисковых и информационно-справочных коллекций (в частности гильз со следами оружия) работниками, привлекаемыми к следственно-оперативным группам, и работниками подразделений исследования оружия Экспертной службы МВД Украины с целью установления личности преступника, его розыска, задержания и раскрытия преступления по горячим следам. Описана следовая картина и конструктивные особенности пистолета конструкции Рудольфа Фромера, модель 37.

It is considered the possibility of using the accumulated information (the objects of operative-search and informative-reference collections-sleeves with tracer of arms) from the inquest-operative group specialists to the expert service employees of the unit of investigation of arms to check ballistic accounting in order to indentify the criminal, his search, detention an the disclosure of the crime «Hot chase». Trace pictures and design features of Rudolf Frommer's design pistol, model 37 are described in this work.

Озброєність злочинного середовища та стійка тенденція до вчинення злочинів із застосуванням вогнепальної зброї, у тому числі нарізної (насамперед через її доступність у сучасних умовах) — один із факторів погіршення криміногенної ситуації в будь-якій цивілізованій країні. Загальна кількість таких злочинів є певним індикатором, що дозволяє оцінити ступінь правопорядку в державі та, відповідно, стан і рівень безпеки громадян, який вона зобов'язана забезпечити [3].

Нині із застосуванням вогнепальної зброї правопорушники досягають на доволі широкий спектр матеріальних і нематеріальних цінностей суспільства, його надбань, що охороняються законом. Вогнепальна зброя при цьому є одним із основних засобів швидкої реалізації злочинних намірів під час замовних вбивств, розбійних нападів, терористичних актів і багатьох інших суспільно-небезпечних діянь [4].

Зрозуміло, що своєчасне та швидке розкриття злочинів із застосуванням зброї, а також повне та об'єктивне їх розслідування сьогодні неможливе без широкого використання досягнень криміналістики, особливо з дослідження вогнепальної зброї та слідів її складових деталей (зокрема, для розкриття злочинів цієї категорії велике значення мають як попередні дослідження об'єктів на місці події, так і подальша їх перевірка за масивами інформаційно-довідкових колекцій) [5].

Широкий спектр питань у галузі судової балістики досліджували у різні часи М. М. Блюм, А. С. Волнов, Д. Ю. Гамов, А. В. Жук, А. В. Кофанов В. Т. Маляренко, А. І. Устинов та ін. Положення теоретичних напрацювань названих та інших вчених в основному знаходять підтвердження у практичній діяльності експертів, проте трапляються й окремі винятки.

Метою статті є окреслення особливостей утворення слідів на гільзах, вистріляних з пістолета Фромер, визначених за результатами експертної практики.

Як свідчить багаторічний досвід практичної роботи підрозділу дослідження зброї Івано-Франківського НДЕКЦ МВС України (1999— 2016 рр.), переважна більшість вилученої з незаконного обігу зброї, яку досліджували в підрозділі, а також зброї, виявленої в місцях вчинення злочинів, є закордонного виробництва (частка вітчизняної зброї становить не більше ніж 8 %). А отже, експерти мали змогу ознайомитися з матеріальною частиною такої зброї (насамперед військової) польського, угорського, чеського, німецького, австрійського виробництва та виробництва інших країн Європи. Відповідно, експерти мали унікальну можливість на власному досвіді перевірити відомості, викладені в одному із фундаментальних джерел, яке використовують у своїй роботі — судово-балістичному довіднику «Автоматические пистолеты и следы на их пулях и гильзах» А. І. Устинова (далі — Довідник) [7]. Порівняння відомостей (у тому числі характеристик) щодо натурних об'єктів з відомостями щодо них, викладеними в цьому джерелі, засвідчило їх збіг стосовно вітчизняної зброї, проте стосовно зброї закордонного виробництва мали місце певні розбіжності. А отже, у Довіднику, імовірно, не враховано всіх особливостей виробництва такої зброї.

Так, із чотирьох пістолетів конструкції Фромера, модель 37, виробництва фірми «Femaru-Fegyver-es Gerguar R.T.», м. Будапешт, Угорщина, що виявили на місцях подій та під час обшуків слідчо-оперативні групи, у складі яких працювали працівники Івано-Франківського НДЕКЦ МВС України, описи трьох відповідали відомостям, викладеним у Довіднику [3]. На четвертий пістолет (9-мм) у Довіднику наявні лише загальні конструктивні ознаки (рис. 1, 2, 3). Результати дослідження цього пістолета наведено нижче.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 1, 2. Загальний вигляд пістолета з обох боків

Досліджуваний пістолет має такі тактико-технічні характеристики:

- загальна довжина пістолета — 172 мм;
- висота пістолета — 111,5 мм;
- довжина ствола — 100 мм;
- довжина прицільної лінії — 140 мм;
- калібр 9,00 мм;
- вага пістолета з порожнім магазином — 750 г;
- зусилля на спусковий гачок — 1,4 кг;
- кількість нарізів — 4 шт.;
- місткість магазину — 7 патронів;
- штатний боєприпас — 7,65-мм Browning.

Рис. 3. Основні частини пістолета

Конструктивно пістолет має такі основні частини та механізми (рис. 3):

- кожух-затвор;

- ствол;
- зворотна пружина з напрямною;
- рамка;
- магазин;
- защіпка магазину;
- рамковий запобіжник;
- ударно-спусковий механізм;
- затворна затримка;
- щічки рукоятки.

Попереднє дослідження пістолета засвідчило, що на його зовнішніх поверхнях немає маркувальних позначень (винятком були лише магазин з маркуванням «37М», а також контрольні та випробувальні клейма на основі спускової скоби та на спусковому гачку). Проте під час повного розбирання та вимірювання розмірів частин і механізмів пістолета було встановлено повну його відповідність порівнюваним зразкам з додаткових джерел [3, с. 4—14] та натурним зразкам, тобто пістолету конструкції Фромера, модель 37.

Усі частини пістолета мають високу чистоту поверхонь; гострі кути (там, де вони могли бути) згладжено фасками та ретельно відшліфовано; поверхня ствола ззовні має сліди полірування після чистової обробки; гребінка сухарного з'єднання виконана з особливою ретельністю. Незважаючи на «солідний вік» цього зразка, на ньому наявні лише сліди дрібних пошкоджень на торцях осей ударно-спускового механізму та відкол металу в чашці затвора поблизу отвору бойка. Слідів реставрації чи ремонту із заміною частин і деталей не виявлено.

Досліджуваний зразок відрізняється від стандартного зразка матеріалом щічок рукоятки, якістю та кольором захисного покриття зовнішніх поверхонь. Крім того, у зоні передньої перетинки затвора метал видалено на кшталт бельгійських 9-мм пістолетів Браунінг, модель НР зразка 1935 року [3]. Щічки рукоятки виготовлено з дорогого матеріалу — рогових пластинок тварини; на лівій щічці є виріз під важіль затворної затримки. Захисне покриття нанесено з особливою ретельністю, має насичений відтінок сірого кольору.

Спроба виявити знищені методом хімічного травлення маркування мала негативний результат: маркувальні позначення раніше не знищувалися, їх взагалі не наносили. Також було встановлено, що захисне покриття повторно не наносили, а первинне покриття, хоча і має незначні подряпини та потертості (що зрозуміло з огляду на термін експлуатації пістолета і, відповідно, термін нанесення первинного покриття), проте в цілому збереглося добре.

За допомогою мікроскопічного дослідження частин зброї, що беруть участь у слідоутворенні на поверхні гільзи, з використанням мікроскопа «МСП-1» при збільшенні у 12 разів (освітлення штучне, скісноспрямоване) було встановлено, що патронний упор чашки затвора має інший вигляд остаточної обробки. Водночас у Довіднику зазначено, що всі пістолети Фромера, які виробляв Завод металевих виробів і озброєння Р. Т. Гепдяра (Femaru-Fegyver-es Gepgyar R.T.) в м. Будапешт, Угорщина, мали однаковий вигляд кінцевої обробки патронного упора у вигляді паралельних концентричних кілець навколо отвору бойка (рис. 4—9).

Під час подальшого дослідження, зокрема в процесі експериментальної стрільби, було підтверджено ширину полів нарізів каналу ствола та їх кут нахилу. Проте, як

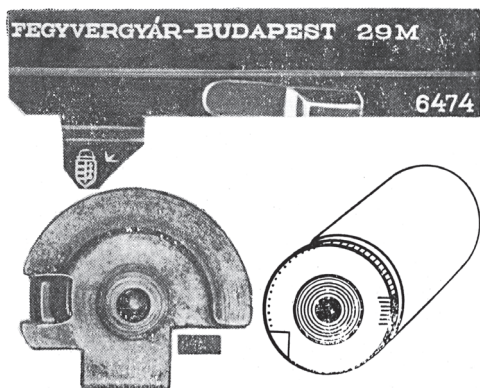

Рис. 4

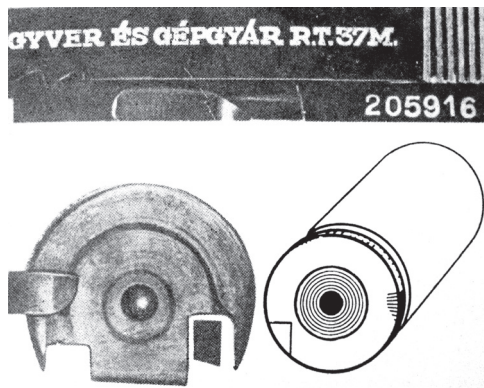

Рис. 5

Рис. 4, 5. Загальний вигляд механічної обробки патронного упора чашки затвора пістолетів Фромера, модель 29 (рис. 4) і модель 37 (рис. 5), вироблені на Заводі металевих виробів і озброєння Р. Т. Гепдяра в м. Будапешт, Угорщина, та їх схеми

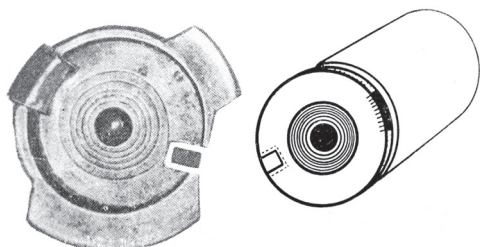

Рис. 6

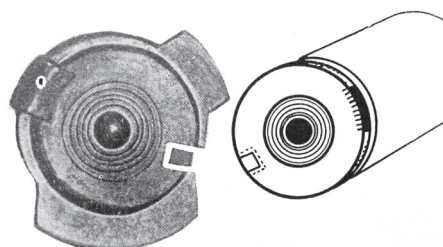

Рис. 7

Рис. 6, 7. Загальний вигляд механічної обробки патронного упора чашки затвора пістолетів Фромера, модель «Стоп» (рис. 6) і модель «Бемі» (рис. 7), вироблені на Заводі металевих виробів і озброєння Р. Т. Гепдяра в м. Будапешт, Угорщина, та їх схеми

засвідчило мікроскопічне дослідження стріляних гільз з використанням мікроскопа «МС-1», при 8—24-кратному збільшенні (освітлення штучне, скісноспрямоване), сліди на денці гільзи суттєво відрізнялися від відомостей, наведених у Довіднику [3]. Сліди обробки мають три чіткі ділянки (рис. 8). Центральна ділянка має вигляд чітко вираженої Т-подібної арки, яка на 2/3 охоплює периметр отвору для бойка та заглиблюється в тіло затвора на незначну відстань — близько 0,2 мм. Основа арки має вигляд вузьких ніжок, розташованих перпендикулярно нижньому зрізу гребеня затвора. Нижня ділянка денця гільзи, що знаходиться під отвором бойка, має вигляд витягнутої площадки розмірами 3,8 x 4,4 мм з рівною основою та аروحним верхнім зрізом і виступає вперед над центральною ділянкою. Верхня ділянка має вигляд сегмента кола, утвореного верхньою межею центральної ділянки та краєм чашки затвора. Верхня ділянка, так само як і нижня, виступає вперед над центральною ділянкою. Також слід зазначити відкол металу у вигляді трикутника з гострим

кутом, спрямованим до низу (рис. 8, указано стрілкою). З огляду на його форму та розміри, а також ділянку з корозійним пошкодженням поблизу краю отвору бойка воно утворилося в результаті експлуатації пістолета.

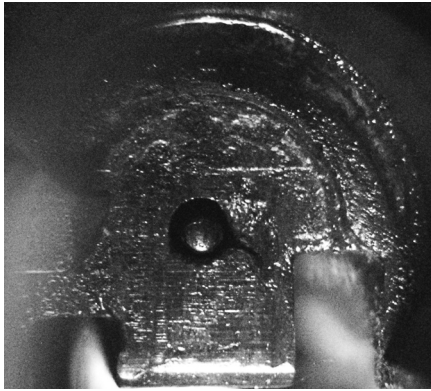

Рис. 8

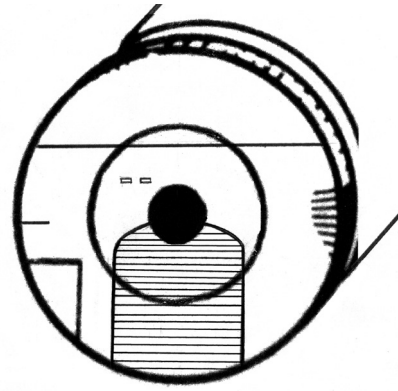

Рис. 9

Рис. 8, 9. Загальний вигляд механічної обробки патронного упора чашки затвора пістолета Фромера, модель 37, який досліджували, та його схема

Завдяки виготовленню денця гільзи з високим ступенем чистоти поверхонь верхньої та центральної його ділянок, в їх площинах не виявлено трас, які б характеризували інструмент. Натомість нижня ділянка (у вигляді площадки розмірами 3,8 x 4,4 мм) має яскраво виражені сліди металообробного інструмента у вигляді горизонтальних паралельних валиків і борозенок, які зберігають свій рельєф та чіткість на всій її довжині.

Крім того, кут між виступом відбивача і зацепом викидача становить 1950, тобто взаємне розташування зачепу викидача та відбивача не характерне для пістолетів Фромера, модель 37, під патрон 7,65 мм Браунінг, а характерне для цієї самої моделі під короткий 9-мм патрон Браунінг (9 x 17 мм) (рис. 5, 8).

Виявлені особливості пістолета було підтверджено під час експериментальної стрільби.

Детальне дослідження слідів на гільзах за допомогою порівняльного мікроскопа «МС-1» (8—60-кратне збільшення, освітлення бокове, скісноспрямоване) засвідчило, що у виявлених слідах патронного упора слідова картина, описана вище, стійко відображається від попереднього до наступного об'єкта. Зазначені особливості утворюють комплекс ознак, достатній для визнання цих слідів на гільзах придатними для ідентифікації зброї, з якої їх було відстріляно.

Для визначення кінетичної енергії вистріляних куль проведено стрільбу на вимірювальному комплексі «ИБХ-371» на відстані 1 м згідно з методикою Д. Ю. Гамова [1]. При цьому встановлено, що початкова швидкість вистріляних куль становить у середньому 280 м/с, а їх питома кінетична енергія — 3,65 Дж/мм², що також відповідає наведеному у Довіднику характеристикам [6].

Отже, досліджуваний пістолет є нарізною вогнепальною зброєю — 7,65 мм пістолетом Фромера, модель 37 [6], водночас було виявлено такі особливості його конструкції: ретельність виконання, матеріал щічок рукоятки, відсутність маркувань дозволяють припустити, що його могли виготовити на індивідуальне замовлення

(так званий кастомінг, кастом-модель) з комплекту штатних деталей, які додатково обробили. Під час виготовлення затвора було використано як заготовку не завершений у виконанні затвор від аналогічної моделі під 9 мм патрон, у якому зроблено чашку затвора під патрон калібру 7,65 мм з використанням іншого (незвичного) технологічного процесу. З доступних джерел достеменно не відомо, скільки таких зразків пістолетів та під які калібри було виготовлено (відомо лише, що певну їх кількість було виготовлено для цивільного ринку).

Ознайомлення спеціалістів підрозділів дослідження зброї експертно-криміналістичних установ з цією інформацією та її аналіз сприятимуть суттєвому обмеженню кола пошуку зброї, за допомогою якої вчинено той чи інший злочин, і швидкого встановлення особи злочинця.

Отже, залучення відповідних спеціалістів до огляду місця події із застосуванням вогнепальної зброї покликане не лише оперативно надати слідчому інформацію, необхідну для реконструкції події злочину, а й прискорити пошук зброї та розкриття злочину.

З огляду на збільшення в обігу в Україні військових пістолетів, переобладнаних для стрільби патронами не смертельної дії, а також нелегальної зброї, яку вилучають з обігу (що насамперед пов'язано з конфліктом на сході України), актуальною є розробка науково-методичного джерела (посібника, довідника, каталогу тощо) з оновленою узагальнюючою інформацією стосовно такої зброї, відомості про яку в наявній на сьогодні літературі є дещо застарілими і потребують корегування та доповнення.

Список використаної літератури

1. *Гамов Д. Ю.* Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) / Д. Ю. Гамов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. — 34 с.
2. *Патроны* ручного огнестрельного оружия и их криминалистическое исследование / [Блюм М. М., Волнов А. С., Жук А. В. и др.]. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. — 296 с. : ил.
3. *Сайт* Головного управління Національної поліції в Рівненській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://rv.npu.gov.ua/uk/publish/article/154405>.
4. *Маляренко В. Т.* Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник [Електронний ресурс] / В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2007. — Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/Sptpou/3-4/341.htm>.
5. *Устинов А. И.* Автоматические пистолеты и следы на их пулях и гильзах : суд.-бал. справ. / А. И. Устинов. — М. : Ред.-изд. отдел ВНИИ МВД СССР, 1973. — Т. 2. — 427 с. : ил.

УДК 343.982.34:343.982.325

І. Ю. Кожакарь, заступник завідувача відділу
Чернівецького науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДАКТИЛОСКОПІЮВАННЯ НЕВПІЗНАНОГО ТРУПА

Розглянуто шлях розвитку дактилоскопіювання трупів у світлі загальної історії світового розвитку дактилоскопії. Здійснено спробу аналізу наукових і документальних джерел у цій сфері.

Ключові слова: дактилоскопіювання, папілярний узор, папілярні лінії, ідентифікація, установлення особи невідомого трупа.

Рассмотрен путь развития дактилоскопирования трупов в свете общей истории мирового развития дактилоскопии. Сделана попытка анализа научных и документальных источников в этой сфере.

The way of development of corpses' fingerprinting in the light of the general history of fingerprinting is considered. An attempt to analyze scientific and documentary sources in this area was made.

Упродовж останніх років питання ідентифікації людини дедалі частіше стає об'єктом наукових досліджень у галузі криміналістики та судової медицини. Цьому насамперед сприяє зростання соціального напруження, зумовлене частими локальними війнами, масштабними катастрофами, злочинною діяльністю, активізацією терористичного руху у світі, збільшення кількості деструктивних політичних організацій, які закликають до збройних конфліктів, тощо.

Незважаючи на те, що соціальне замовлення на зручний спосіб ідентифікації людини сформувалося ще наприкінці XVIII ст., проте і досі для багатьох країн воно залишається невиконаним повною мірою. Тому сьогодні зусилля багатьох науковців спрямовані на пошук універсальних засобів ідентифікації жертв катастроф, терористичних актів, збройних сутичок, злочинних посягань.

Серед чималої кількості методів ідентифікації живих людей і трупів, розроблених науковцями і практиками, найдієвішими є такі:

– ідентифікація за ознаками зовнішності людини та супутніх предметів (габітологія) [7, с. 101];

– ідентифікація за допомогою генотипоскопічних досліджень (установлення спорідненості клітин організму на рівні дослідження структури дезоксирибонуклеїнової кислоти — ДНК (молекулярно-генетична експертиза)) [3, с. 198];

– ідентифікація за будовою зубного апарату людини (у СРСР — судова стома-

тологія, у США — одонтологія);

– ідентифікація з використанням можливостей дактилоскопії (дослідження шкірного покриву людини за його папілярними лініями та їх відображенням).

Є також відомості про проведення у США в межах програми боротьби з тероризмом експериментальних розробок з уведення в людське тіло та в зубні пломби спеціальних електронних ідентифікаторів.

Проте найдешевшим і найефективішим методом ідентифікації на сьогодні є дактилоскопіювання. Дактилоскопію використовують у світі як основну форму ідентифікації живих осіб (установлення осіб, причетних до правопорушень, осіб, які приховують свої дані, тощо), а також осіб невідомих трупів.

Для України цей метод ідентифікації має важливе значення з огляду на тенденцію до збільшення впродовж останніх років кількості виявлених невідомих трупів (як один із наслідків зникнення людей безвісти), значна частина яких так і залишається невідомими.

Головними способами встановлення невідомих трупів в Україні сьогодні є такі:

– впізнання:

за ознаками зовнішності (у цілому та за особливими прикметами);

за супутніми речами та предметами (одяг, медальйони, прикраси тощо);

– дактилоскопія:

дактилоскопіювання трупів і подальша перевірка за дактилокартотеками різних рівнів з метою винайдення можливих збігів;

дактилоскопіювання трупів і вилучення слідів рук з місця проживання чи місця роботи особи, яка зникла безвісти, та їх порівняння між собою.

У процесі стрімкого розвитку науки і техніки логічним є питання вдосконалення існуючих методів ідентифікації трупів і пошуку та розробки нових методів. Проте питання вдосконалення методів ідентифікації невідомих трупів засобами дактилоскопії неможливо вирішити без урахування багаторічного досвіду такої ідентифікації, заснованого на розвитку дактилоскопії у світі.

Проблемою історії розвитку дактилоскопії переймалися вчені України, Радянського Союзу, країн СНД і зарубіжжя: Н. Г. Бдікіна, С. С. Бистрова, А. З. Білецький, Д. А. Валетов, Г. С. Воропаєв, А. В. Втюрін, С. В. Дерій, С. П. Дідковська, Ю. П. Дубягін, О. П. Дубягіна, А. І. Законов, В. М. Караваєва, М. В. Кісін, В. О. Комаха, А. І. Коновалова, В. І. Лебедев, Г. І. Поврезнюк, С. П. Прібилова, А. М. Ратнівський, К. Ройтер (К. Reuter, Німеччина), В. Сава, А. А. Сальков, С. С. Саміщенко, Л. В. Станіславський, Ю. Торвальд, Ш. Н. Хазієв, Ч. Чепел (С. Chapel, США), А. Черіл (F. Cherill, Великобританія), М. Н. Шухнін та інші. Але вчені не акцентували увагу на історичному розвитку дактилоскопічної ідентифікації трупів. У своїх працях вони лише частково висвітлювали окремі питання та випадки дактилоскопіювання трупів у світлі розвитку дактилоскопії в цілому.

Так, Ю. Торвальд і В. І. Лебедев у своїх працях розглянули поодинокі випадки встановлення невідомих трупів.

В. О. Комаха в межах дослідження розвитку експертизи в Україні наводить документи, що закріплюють процедуру дактилоскопіювання трупів.

С. С. Саміщенко та Ш. Н. Хазієв відстежили розвиток дактилоскопії в СРСР та РФ, навівши при цьому важливі факти ідентифікації за допомогою дактилоскопії та

проаналізувавши основні праці в цій галузі, зокрема ті, що стосуються дактилоскопіювання трупів.

Генезис методів дактилоскопіювання трупів, що зазнали посмертних змін та дії руйнівних чинників, висвітлено в працях М. В. Кісіна.

Метою цієї статті є узагальнення історичних фактів встановлення невідомих трупів за допомогою дактилоскопії та аналіз розвитку вчень і розробок у галузі дактилоскопічної ідентифікації трупів, спроба систематизації наявного досвіду в цій галузі з метою закладення підґрунтя для нових практичних розробок.

Папілярні узорі людей, якими вкрита шкіра рук і підошвенної частини ніг людини, завжди цікавили людство. Історичні пам'ятки про застосування дактилоскопії дають змогу лише здогадуватися, які функції було покладено на неї в ранні періоди історії людства, але красномовним свідченням такої цікавості є печери Південної та Латинської Америки, Західної Європи, стіни яких мають малюнки рук з папілярними узорами.

Згадка про них є і в найдавнішій писемній пам'ятці людства — у Біблії: «він руку печатає кожній людині, щоб пізнали всі люди про діло його» (Старий Заповіт, Книга Іова, гл. 37, п. 7) [8, с. 534].

Загалом на шляху розвитку дактилоскопії у світі можна виокремити три основних періоди.

Перший — коли папілярні узорі цікавили людство та використовувалися ним як складова культурної творчості, магичні знаки, засоби передбачення долі (малюнки на стінах печер Південної та Латинської Америки, плити із зображенням узорів рук, знайдені в кургані на острові Гавр-Ініс у Франції), чи хіромантия [9, с. 3].

Другий період передбачає дослідження дактилоскопії в межах вивчення анатомічних особливостей людського організму, започатковане в Європі італійським професором Болонського університету Марчело Мальпігі (1628—1694 рр.), який зазначав, що, розглядаючи крайню частину пальця, спостерігає ті численні зморшки, які начебто йдуть колоподібно чи завиваючись. Досліджуючи папілярні лінії зі збільшенням, він зауважив, що добре проглядаються відкриті отвори для поту, які розташовані посередині хребтів звивистих зморшок [12].

Подібні дослідження згадуються і у творах інших учених-анатомів: Х. Я. Гінце «Анатомічні дослідження папілярних ліній шкіри, що слугують для відчуття» (1747 р.) і Ж. Е. Пуркіньє (1787—1869 рр.) «До питання про дослідження фізіології шкірного покриву людини» (1823 р.).

Саме Ж. Е. Пуркіньє став першим науковцем, який докладно описав і класифікував пальцеві папілярні узорі, поділивши їх на дев'ять типів, і висунув гіпотезу про зв'язок узорів з чутливістю шкіри.

Третій період розпочався, коли дактилоскопія почала цікавити людство як метод ідентифікації.

Писемність стародавніх держав (таких як Китай, Вавилон, Ассирія) здавна передбачала такий спосіб посвідчення документів, як узор руки. При цьому найдавніший з документів посвідчено приблизно у 2000 році до нашої ери [1, с. 3].

Цікавою історичною пам'яткою, яку засвідчено відтиском руки, є фірмане — охоронна грамота пророка Мухаммеда, яку він надав християнському монастирю Святої Катерини на Сінаї у 620 р. н. е. [12].

Китайці в VII ст. залишали відтиски руки на паперах про розірвання шлюбу, а

Японці використовували його як особисту печатку (Китай, Японія та Індія продовжували засвідчувати в такий спосіб торгові документи аж до XIX ст. включно). Деякі документи країн Європи також засвідчені відтисками папілярних узорів рук (насамперед документи таємних орденів і товариств, в окремих з яких використовували замість фарби власну кров).

Однак про ідентифікаційну значущість таких відтисків говорити тоді ще було зарано, їх застосування мало більше ритуальний ніж практичний характер.

Питанням використання узорів рук з метою встановлення особи першими зацікавилися китайці, що вже у 1880 році мали певну колекцію відбитків великих пальців найнебезпечніших злочинців [5, с. 3—4].

Офіційно дактилоскопію було введено в судову та розшукову практику світу в 1895 році завдяки англійському антропологу та лікарю Ф. Гальтону (1822—1911 рр.), який під враженням праць В. Хершеля (Гершеля) (1831—1907 рр.), поліцейського чиновника англійської колоніальної адміністрації в Індії, та Г. Фолдса (Фулдса) (1843—1930 рр.), британського лікаря в Дзукій (Японія), презентував новий метод ідентифікації в Європі.

У Південній Америці перший досвід застосування дактилоскопії під час оглядів місць події використав службовець поліцейського управління Х. Вуцетич (1858—1925 рр.), який ще в 1892 році, ознайомившись з працею Ф. Гальтона, зацікавився відбитками пальців і тривалий час займався проблемою папілярних узорів.

Першого успіху Х. Вуцетич досягнув, використавши свій метод з установлення невідомого трупа самогубця. Провівши дактилоскопіювання пальців трупа, він через п'ять хвилин установив, що ця особа мала судимість і її дактилоскопіювали кілька місяців тому у в'язниці С'єра-Чика.

Згодом за допомогою своєї картотеки Х. Вуцетич за один день ідентифікував 23 злочинці, які раніше були засудженими. На основі накопиченого досвіду Х. Вуцетич видав книгу «Загальний вступ до антропометрії та дактилоскопії», в якій доводив переваги дактилоскопії. Багато хто саме йому приписує і введення назви нового методу ідентифікації — «дактилоскопія», що в перекладі з грецької означає «daktulos» — «палець» і «skoreo» — «дивлюся» [10, с. 28].

Однак існує думка, що термін «дактилоскопія» вперше в 1893 році запропонувала аргентинський лікар-публіцист Ф. Літцина, яка не проводила розробки в цій галузі, а лише запропонувала поміняти невдалу назву «ікнофалангометрія» на «дактилоскопія» [10, с. 210].

Відтоді почалося застосування дактилоскопії в усьому світі: 1896 рік — Аргентина, 1897 рік — Британська Індія, 1902 рік — Угорщина і Австрія, 1903 рік — Німеччина, Бразилія і Чилі, 1906 рік — Росія і Болівія, 1908 рік — Перу, Парагвай, Уругвай. Найдовше чинила опір дактилоскопії Франція [12]. І коли навесні 1914 року в Монако зібрався Міжнародний поліцейський конгрес, який мав вирішити, якому методу ідентифікації злочинців надати перевагу, невіпадковою виявилася перемога дактилоскопії, яку на той час визнала і Франція.

У Російській імперії офіційного закріплення дактилоскопія набула разом зі створенням 14 січня 1908 року Центрального дактилоскопічного бюро в м. Санкт-Петербурзі (хоча ще в 1904 році в м. Києві завідуючим розшуковою частиною Київської міської поліції було організовано дактилоскопічний відділ).

Одним із перших документально оформлених випадків установлення особи не-

впізнаного трупа з використанням можливостей дактилоскопії став випадок, описаний В. І. Лебедевим у посібнику для реєстраційних бюро розшукових відділень під назвою «Дактилоскопия (пальцепечатание). Регистрация и установление личности преступников при помощи оттисков кожных линий пальцев рук» (1909 р.).

22 березня 1909 року на околиці Риму було виявлено труп невідомого чоловіка з ознаками насильницької смерті. Працівники поліцейської префектури для встановлення особи загиблого склали реєстраційну картку, яка містила фотографії, дані антропометричних вимірів і відбитки пальців рук. Копії картки було надіслано разом з розшуковим циркуляром до розшукових поліцій і реєстраційних бюро великих міст Європи. Після надходження розшукового циркуляра з копією реєстраційної картки до Варшавського розшукового відділення було вираховано дактилоскопічну формулу невідомого трупа, за якою в подальшому знайдено реєстраційну картку з фотографією грабіжника Тарантовича, зареєстрованого в розшуковому відділенні 3 жовтня 1908 року за співучасть у грабежі. Правильність збігу підтвердили під час досудового слідства [4, 5].

Документально оформляти дактилоскопіювання трупів почали після започаткування циркуляру Міністерства Юстиції Російської імперії від 9 вересня 1915 року за № 37317 «Правила про порядок присоединения к делам, сбережения и пересылку вещественных доказательств, которые направляются судебным следователям для исследования в Кабинет научно-судебной экспертизы», який було надіслано до всіх прокурорів судових палат і окружних суддів Російської імперії. Третій параграф цього документа містив рекомендації щодо порядку проведення дактилоскопіювання трупів, які зазнали трупного задубіння.

З приходом радянської влади Народний комісаріат юстиції УРСР, Народний комісаріат охорони здоров'я УРСР та Народний комісаріат внутрішній справ 20 травня 1924 року затвердили інструкцію «Про розмежування діяльності кабінетів науково-судової експертизи, судово-хімічних лабораторій при губернських відділах здоров'я та реєстраційних бюро при органах карного розшуку», якою реєстраційним бюро при органах карного розшуку було поставлено завдання встановлення осіб невіданих трупів з використанням можливостей дактилоскопії, антропометрії та судової фотографії [2, с. 181—187].

Наприкінці 1920-х років почали з'являтися й наукові статті стосовно дактилоскопічного методу ідентифікації, у яких висвітлювали і деякі аспекти дактилоскопіювання трупів. Зокрема, А. А. Сальков значну частину наукової статті на сторінках журналу «Судебно-медицинская экспертиза» присвятив питанню дактилоскопіювання трупів. А. І. Законов у своїй статті зупинився на проблемі попередньої підготовки до дактилоскопіювання пальців трупів, що мають зморшки (1928 р.), а С. М. Потапов висвітлив реєстраційний метод установлення невіданих трупів (1926 р.) [6, с. 235—242].

У 50-х роках минулого століття тема дактилоскопіювання трупів знову набула актуальності. Її досліджували в наукових працях Н. Г. Бдікіна (1955 р.), С. П. Дідковська (1957 р.), М. В. Кісін (1959 р.). Цю тему обговорювали і на Всесоюзній конференції наукового товариства судових медиків і криміналістів.

Найповніше технічний та методологічний аспекти дактилоскопіювання трупів розкрив М. В. Кісін, опублікувавши низку статей, присвячених питанням дактилоскопіювання муміфікованих і мацерованих кистей рук трупів (1960 р.), пальців

рук за відсутності епідермісу на них (1960 р.), ушкодженого чи зруйнованого епідермісу пальців (1961 р.) і трупів, які піддавалися дії високих температур (1964 р.). Отримані результати та накопичений досвід вчений у 1964 році описав у дисертаційній роботі про дактилоскопіювання трупів.

Активно розвивали тему ідентифікації трупів за допомогою можливостей дактилоскопії і зарубіжні науковці. Заслужують на увагу праці таких учених, як Ч. Чепел, Ф Черіл, К. Ройтер.

Загалом питання дактилоскопіювання трупів надійно увійшли окремими розділами до зарубіжних посібників з дактилоскопії ще в 1920-х роках.

У 60—70-х роках минулого століття тему дактилоскопіювання трупів продовжили науковці А. З. Білецький і А. М. Ратневський, які досліджували проблему дактилоскопіювання трупів, що розклалися внаслідок дії трупного гниття. Мало того, А. М. Ратневському належить винахід розчину, який отримав його назву та набув широкого застосування під час дактилоскопіювання трупів, кінцівки яких зазнали значного впливу посмертних змін.

Л. В. Станіславського цікавили питання виявлення папілярних узорів на пальцях мацерованих трупів із застосуванням методу оптичного контрастування (1965 р.).

Кілька наукових розробок з дактилоскопіювання рук трупів, які зазнали муміфікації, належать С. С. Бистрову (1977 р.), В. М. Караваєву (1977 р.), С. В. Дерію (1980 р.), С. П. Прібилову (1980 р.).

Дактилоскопіювання трупів на місці події працівниками міліції, а в морзі — спеціалістами судово-медичної служби нормативно було закріплено наказом МВС СРСР від 14.01.1986 р. № 10.

З розпадом СРСР у Російській Федерації дослідження з дактилоскопіювання трупів продовжили науковці Д. А. Валетов, Г. С. Воропаєв, А. В. Втюрін, Ю. П. Дубягін, О. П. Дубягіна, А. І. Коновалова, Г. І. Поврезнюк, М. Н. Шухнін, які у своїх дисертаційних дослідженнях і наукових статтях зосередилися на організаційних і тактичних питаннях застосування методів ідентифікації трупів, а також на супутніх проблемах, що можуть виникнути під час їх реалізації. І. В. Бруснецова запропонувала нові можливості ідентифікації невпізнаних трупів з використанням автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем.

В Україні на сьогодні наявні поодинокі розрізнені методичні рекомендації, переважна більшість з яких залишилася ще з часів Радянського Союзу. Наказом МВС України від 11.09.2001 р. № 785 затверджено Інструкцію про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України, визначено порядок оформлення дактилокарт невпізнаних трупів і покладено функцію дактилоскопіювання трупів на підрозділи карного розшуку із залученням, за потреби, фахівців Експертної служби МВС України та бюро судово-медичної експертизи [13]. Проте в цілому незадовільне нормативне визначення питань дактилоскопіювання трупів у країні, а саме відсутність порядку дій на рівні алгоритму, який би забезпечив обов'язковість і чітку послідовність проведення такої процедури, призводить до того, що більшість невпізнаних трупів так і залишаються невпізнаними.

Наукових розробок з питань удосконалення використання дактилоскопії для встановлення невпізнаних трупів нині не проводять, а у звітності правоохоронних органів «гнилісні зміни» стають найпоширенішою причиною відсутності дактилокарт невпізнаних трупів [14]. А отже, доволі актуальною сьогодні є систематизація

наявного досвіду в цій галузі та підкріплення його методично доцільною та нормативно закріпленою процедурою використання дактилоскопії для встановлення невідізнаних трупів.

Узагальнюючи викладене вище, можна резюмувати, що в межах цієї статті:

- проаналізовано наукові та документальні джерела з досліджуваної проблеми;
- узагальнено історичні факти встановлення невідізнаних трупів за допомогою дактилоскопії;
- розглянуто шлях поетапного розвитку дактилоскопії у світі з виокремленням напряму встановлення невідізнаних трупів за допомогою засобів дактилоскопії;
- звернуто увагу на генезис практичних рекомендацій у цій галузі з дослідженням передових розробок вчених різних країн;
- закладено підґрунтя для подальших практичних розробок.

Список використаної літератури

1. *Криміналістичне дослідження слідів рук* / [Дубовий О. П., Лукашенко В. Я., Рибалко Я. В. та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. — К. : АТІКА, 2000. — 150 с.
2. *Комаха В. О.* Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на півдні України / В. О. Комаха. — Одеса : Юрид. л-ра, 2002. — 510 с.
3. *Експертизи у судовій практиці* / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка]. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 386 с.
4. *Чисніков В. М.* Перші дактилоскопічні дослідження (експертизи) в Російській імперії (1907—1910 рр.) / В. М. Чисніков // *Криміналістичний вісник*. — 2007. — № 2 (8). — С. 182—190.
5. *Трегубов С. Н.* Основы уголовной тактики / С. Н. Трегубов. — М., 2002. — 281 с.
6. *Самищенко С. С., Хазиев Ш. Н.* // Уголовный процесс и криминалистика на рубеже веков : сбор. науч. тр. — М. : Академия управления МВД РФ, 2000. — С. 235—242.
7. *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / М. В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
8. *Біблія* або Книги святого письма Старого та Нового заповіту. — К. : Республіканська рада ЕХБ України, 1990. — 1256 с.
9. *Sava V.* Dactiloscopia on serviciul Justiuei / V. Sava. — Bbucuresti : Imprimeria penitenciarului corectional «Vacaresti», 1930. — 13 с.
10. *Торвальд Ю.* Сто лет криминалистики / Ю. Торвальд. — М. : Прогресс, 1974. — 440 с.
11. *Поврезнюк Г. И.* Криминалистические методы и средства установления личности в процессе расследования преступлений / Г. И. Поврезнюк. — М. : Юрлитинформ, 2005. — 366 с.
12. *Дактилоскопия* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Дактилоскопия>.
13. *Наказ МВС України від 11.09.2001 р. № 785 «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України».*
14. *Інструкція Департаменту карного розшуку МВС України від 03.02.2010 р. № 7/10-638 «Про незадовільну організацію розшукової роботи».* — К., 2010. — 2 с.

УДК 343.982.43

С. А. Мороз, заступник завідувача відділу
криміналістичних видів досліджень
Тернопільського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

В. Л. Кравець, судовий експерт відділу
криміналістичних видів досліджень
Тернопільського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ВИЗНАЧЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ОЗНАК ПІДПИСІВ ЗА РОЗМІЩЕННЯМ «ОСОБЛИВИХ» ТОЧОК

Розглянуто питання визначення деяких ідентифікаційних ознак підписів за «особливи-ми» точками, розміщеними на траєкторії почеркових об'єктів у певній системі координат.

Ключові слова: НДЕКЦ МВС України, почеркознавча експертиза, підпис, ідентифікаційні ознаки, лінія підпису, «особливі» точки.

Рассмотрены вопросы определения некоторых идентификационных признаков подписей по точкам, расположенным на траектории почерковых объектов в определенной системе координат.

The article deals with identification of special features of the signatures with the use of «particular» points located on the track of handwritten objects in the corresponding coordinate system.

Сьогодні Україна переживає період розвитку ринкових відносин в економіці, що супроводжується значним зростанням кількості документів, які складаються фізичними та юридичними особами.

Водночас значного поширення набули кримінальні правопорушення, під час розслідування яких дослідження підпису як одного з найважливіших реквізитів документа відіграє дуже важливу роль (іноді чи не найголовнішу). Такі дослідження відповідають потребам практики і, зрозуміло, не втрачають своєї актуальності.

Дослідження підписів має певні особливості з огляду на те, що до їх складу переважно входять безбуквені штрихи та обмежена кількість буквених знаків. У таких випадках можливість вибору ідентифікаційних ознак зменшується, оскільки більшість елементів підписів неможливо оцінити на відповідність нормам пропису. Розширення спектра ідентифікаційних ознак можливе за рахунок «особливих» точок на траєкторії почеркових об'єктів (далі — точок підпису). Підпис при цьому розглядають як носій структурно-геометричної інформації, що відображає динамічну систему рухів на площині у вигляді множини точок.

Отже, метою дослідження є визначення ідентифікаційних ознак підписів за розміщенням «особливих» точок, що сприяє забезпеченню розширення спектра ідентифікаційних ознак, які використовують під час дослідження підписів, а об'єктом дослідження — індивідуальні ознаки підпису у вигляді «особливих» точок.

Дослідження базується та аналізі літературних джерел, експертних проваджень, виконаних експертами з метою виявлення та вдосконалення системи індивідуальних ознак підписів.

Над проблемою систематизації ознак почерку працювало чимало видатних криміналістів, які намагалися створити злагоджену єдину систему, що відображала б внутрішні закономірності рухів при письмі та водночас була б зручною для практичного використання. Формування зазначеної системи відбувалося впродовж кількох сторіч. Серед найвідоміших вчених, які займалися цією проблематикою: А. Бертільон, А. Вінберг, Т. Журавльова, Є. Зіцер, А. Єлісеєв, П. Макаренко, Л. Макарова, А. Манцветова, М. Матвєєв, З. Меленєвська, Е. Мельникова, О. Оттоленгі, В. Орлова, С. Павленко, С. Потапов, Т. Стрибуль, Н. Терзієв, С. Тихенко, В. Федосєєва, Б. Шевченко, О. Шляхов та інші.

Однак існуюча система ознак почерку не є сталою — вона передбачає подальше вдосконалення, яке залежить від розвитку загальної методики судово-почеркознавчої експертизи, упровадження в експертну практику нових методів дослідження та розробки відповідних окремих методик.

У цій статті пропонується визначити ідентифікаційні ознаки підпису за розміщенням «особливих» точок у відповідній системі координат, що є певною науковою новацією при проведенні почеркознавчої експертизи підписів.

До найбільш вживаних у почеркознавстві належать такі «особливі» точки: початку, закінчення, з'єднання, перетину рухів та екстремальні точки (екстремуми¹) [1].

Розміщення будь-якої точки підпису відносно інших об'єктів порівняння є неповторним, а тому вважається індивідуальною ознакою. Проте порядок визначення положення точок (у тому числі й особливих) у сучасному почеркознавстві регламентовано недостатньо чітко. У зв'язку з цим виявлені за ними ідентифікаційні ознаки не завжди переконливі, що може дати підставу для їх неоднозначного трактування і призвести до необґрунтованого або навіть хибного висновку щодо виконавця спірного підпису. Це пояснюється значним впливом суб'єктивного фактору, адже дослідження проводять візуально-оптичним методом — «на око», без чіткої прив'язки до системи координат, здебільшого без застосування інструментальних методів і підтвердження переконливим ілюстративним матеріалом належної якості.

Як відомо, під час визначення положення точок в елементарній геометрії застосовують різні системи координат (наприклад, положення точки на площині визначають за прямокутною системою як відстані від двох координатних осей, що перетинаються під прямим кутом одна до одної).

Оскільки підпис належить до об'єктів двовимірного простору, положення його точок можна визначати за своєю системою координат. При цьому горизонтальною віссю зазвичай вважають лінію підпису — пряму, що є результатом з'єднання нижніх екстремумів першого та останнього рядкових елементів букв та (або) штрихів [2]. Якщо в такий спосіб лінію підпису визначити неможливо, нею вважають

¹ Екстремум — крайня (екстремальна) точка на траєкторії почеркових об'єктів (— верхня; — нижня; — права; — ліва).

пряму, проведену через найнижчу (екстремальну) точку підпису паралельно до лінії розграфлення або нижнього зрізу матеріалу письма. Вертикальною віссю буде один з перпендикулярів, опущений на лінію підпису.

Положення лінії підпису відносно лінії розграфлення або відносно нижнього зрізу матеріалу письма вказує на її напрямок (горизонтальний, вгору, вниз).

Приклади визначення лінії підпису показано на рис. 1.

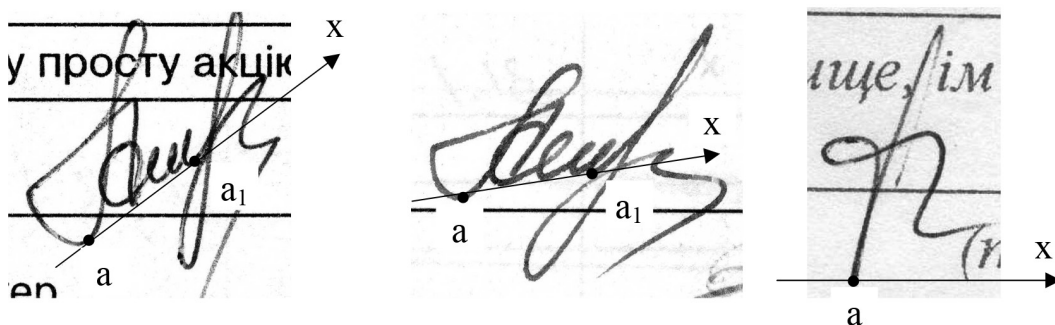

Рис. 1. Визначення лінії підпису:
a, a₁ — нижні екстремальні точки; x — лінія підпису

За ідентифікаційну ознаку окремої точки підпису приймають її розміщення відносно інших об'єктів порівняння:

- по вертикалі та горизонталі — відносно інших точок, елементів підпису або їх частин (найвище, значно вище, вище, нижче, значно нижче, найнижче, на одному рівні);

- по вертикалі — відносно середньої лінії букв або штрихів та відносно лінії підпису (вище, нижче, на одному рівні);

- по горизонталі — відносно повздовжньої осі овалу або петлі (справа, зліва, на повздовжній осі) [3, с. 130].

Розташування точок по горизонталі у вибраній системі координат розглядається лише за лініями, паралельними до лінії підпису, а по вертикалі — за перпендикулярами опущеними на лінію підпису.

Протяжність рухів по вертикалі або у висоту (велика, більша, значно більша, збільшується, мала, менша, значно менша, зменшується, однакова) визначають за розміром перпендикуляра, опущеного від верхньої екстремальної точки графічного елемента до лінії його основи² (рис. 2).

Протяжність рухів по горизонталі (велика, більша, значно більша, збільшується, мала, менша, значно менша, зменшується, однакова) визначають за розміром проєкції відрізка, що з'єднує праву та ліву екстремальні точки графічного елемента на лінію його основи (рис. 3).

Нижче наведено приклади формулювання ознак протяжності рухів.

Протяжність рухів по вертикалі при виконанні:

- початкового штриха букви «І» — у досліджуваному підписі є значно меншою, ніж у зразках;

- штрихів у середній частині підпису — зменшується до кінця підпису.

² Лінія основи окремого графічного елемента — пряма лінія, проведена через його нижню екстремальну точку паралельно до лінії підпису.

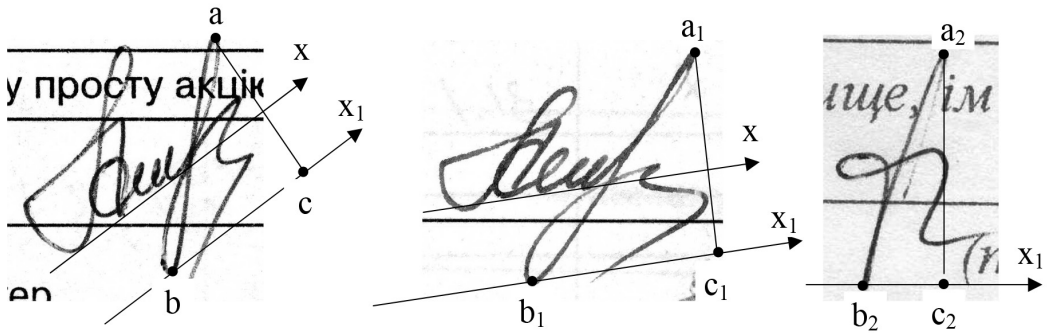

Рис. 2. Визначення протяжності рухів по вертикалі:
 a, a₁, a₂ — верхні екстремальні точки;
 b, b₁, b₂ — нижні екстремальні точки;
 ac, a₁c₁, a₂c₂ — протяжність рухів по вертикалі (висота);
 x₁ — лінія основи графічного елемента (збігається з лінією підпису);
 x — лінія підпису

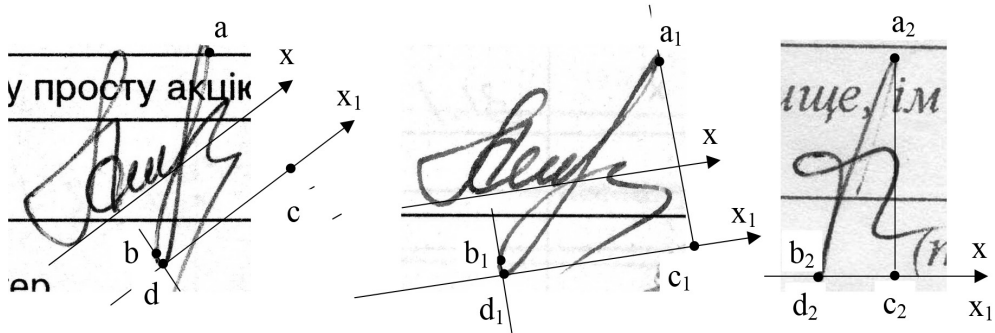

Рис. 3. Визначення протяжності рухів по горизонталі:
 a, a₁, a₂ — праві екстремальні точки;
 b, b₁, b₂ — ліві екстремальні точки;
 dc, d₁c₁, d₂c₂ — протяжність рухів по горизонталі;
 x₁ — лінія основи графічного елемента;
 x — лінія підпису

Протяжність рухів по горизонталі при виконанні:

– четвертого елемента букви «Т» — у досліджуваному підписі є значно меншою, ніж у зразках;

– заключної частини першого елемента букви «П» — велика.

Під час визначення ідентифікаційних ознак за точками потрібно враховувати ступінь нахилу складових частин підпису. Нахил визначають за положенням повздовжніх осей графічних елементів відносно перпендикуляра, опущеного на лінію підпису або на лінію основи цих елементів (правий, лівий, нахил відсутній). У разі збільшення ступеня нахилу зростає протяжність графічного елемента по горизонталі з одночасним зменшенням його протяжності по вертикалі. Залежність ознак протяжності від нахилу наведено на рис. 4.

Точки дають змогу визначати протяжність рухів по вертикалі (розмір) підпису в цілому: середній (від 10 мм до 25 мм), малий (менше ніж 10 мм), великий (біль-

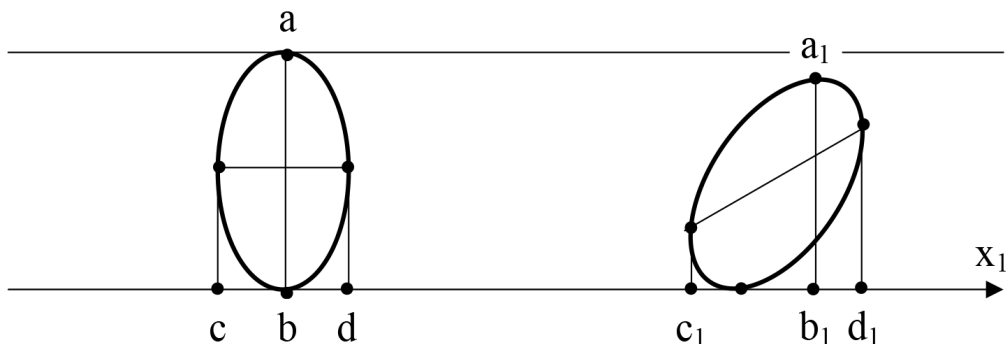

Рис. 4. Залежність протяжності рухів по вертикалі та горизонталі від нахилу:
 $cd < c_1d_1$ — протяжність рухів по горизонталі;
 $ab > a_1b_1$ — протяжність рухів по вертикалі (висота);
 x_1 — лінія основи графічного елемента

ше ніж 25 мм). Її визначають за розміром проекції відрізка, що з'єднує найвищу та найнижчу (екстремальні) точки підпису до перпендикуляра, опущеного на лінію підпису [3, с. 126].

Оскільки до складу підписів здебільшого входять графічні елементи, які мають форму овалів та петель, у них можна виокремити такі ознаки, як протяжність рухів за повздожньою та поперечною осями:

– протяжність рухів за повздожньою віссю (значно більша, більша, менша, значно менша, однакова) визначають за розміром інтервалу між точками перетину овалу або петлі із повздожньою віссю (рис. 4, ab , a_1b_1);

– максимальну протяжність рухів за поперечною віссю (значно більша, більша, менша, значно менша, однакова) визначають за розміром інтервалу між найвіддаленішими точками перетину овалу або петлі із поперечною віссю (рис. 4, cd , c_1d_1).

Значення протяжності рухів за осями того самого графічного елемента, на відміну від протяжності рухів по вертикалі та горизонталі, не змінюється при його виконанні як з нахилом, так і за відсутності нахилу. Стабільність цих ознак можна прослідкувати на рис. 5.

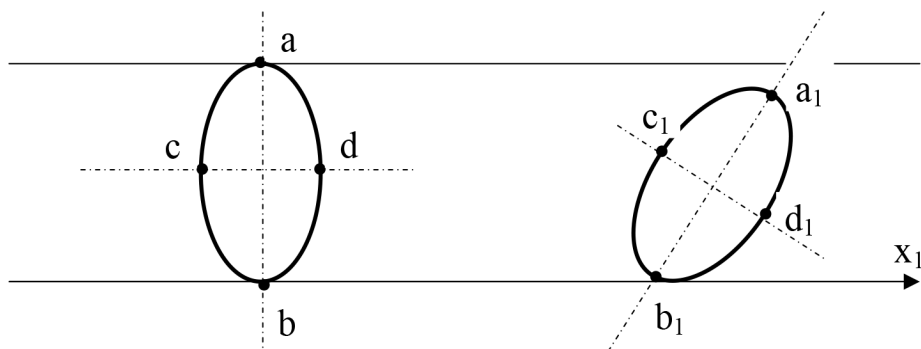

Рис. 5. Протяжність рухів за осями овалу:
 $ab = a_1b_1$ — протяжність рухів за повздожньою віссю;
 $cd = c_1d_1$ — протяжність рухів за поперечною віссю;
 x_1 — лінія основи графічного елемента

Результати порівняльного дослідження ілюструють за зображеннями підписів, виконаними зі збільшенням, в однаковому масштабі. Масштаб зображень вибирають довільно. Масштабну лінійку розміщують знизу, паралельно лінії підпису, або справа, перпендикулярно до неї. Точки підписів вказують виносками у вигляді суцільних ліній червоного або синього кольору (без стрілок), лінії підписів — лініями зеленого кольору зі стрілками. Ілюстраціями, виконаними у такий спосіб, демонструють розташування «особливих» точок підписів і встановлення співвідношення розмірних характеристик графічних елементів.

Використання експертами на практиці зазначеного вище матеріалу розширює спектр ідентифікаційних ознак, які використовують під час дослідження підписів, зменшує вплив суб'єктивного фактору під час визначення та оцінки таких ознак, надає змогу наглядно підтвердити достовірність результатів порівняльного дослідження переконливим ілюстративним матеріалом.

Список використаної літератури

1. Журавлева Т. Н. Общие и частные признаки почерка : альбом (в помощь экспертам) / Журавлева Т. Н., Макарова Л. Н., Федосеева В. Б. — М. : ВНИИСЭ, 1987. — 53 с.
2. Криминалистическое исследование подписей, выполненных в необычных условиях (намеренное изменение, подражание, состояние алкогольного опьянения и стресса), в целях установления их подлинности неподлинности) : метод. пособ. для эксперт. / [Ефремов В. А., Маркова Л. В., Орлова В. Ф. и др.]. — М. : ВНИИСЭ, 1994. — 82 с.
3. Заблоцький І. Є. Загальні та окремі ознаки, що використовуються при проведенні почеркознавчої експертизи підписів / І. Є. Заблоцький, С. А. Мороз // Криміналістичний вісник. — 2015. — № 1 (23). — С. 125—130.

УДК 343.711.4

О. А. Кожевніков, головний судовий експерт

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ПРИЛАДИ ДЛЯ ЗЛАМУ РАДІОКАНАЛЬНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ СИГНАЛІЗАЦІЙ ЯК ОБ'ЄКТ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлено принципи дії та розглянуто класифікацію пристроїв електронного зламу радіоканальних автомобільних сигналізацій, наведено особливості їх роботи, які має враховувати експерт під час дослідження, а також запитання, на які він має відповісти за результатами дослідження.

Ключові слова: радіоканальна автомобільна сигналізація, кодграбер, експерт, дослідження.

Освещены принципы действия и рассмотрена классификация приборов электронного слома радиоканальных автомобильных сигнализаций, приведены особенности их работы, которые должен учитывать эксперт при исследовании, а также вопросы, на которые он должен ответить по результатам исследования.

The paper studies classification of the devices for electronic breakdown of radio-channel car alarm, their operating principles and features, which should be taken into consideration during forensic research. The questions which should be answered in forensic report are also provided.

Розбудова ринкової економіки в Україні сприяла стрімкому зростанню рівня автомобілізації населення. Для пересічної людини автомобіль перестав бути дефіцитом. З його придбанням людина стала мобільнішою, отримала можливість зручно та вільно пересуватися.

Проте, якщо для одних громадян автомобіль став невід'ємним атрибутом життя (своєрідним приватним осередком, у якому залишають цінні речі), то для інших — об'єктом злочинної діяльності. Стан кримінальної злочинності, пов'язаної з автотранспортом, ускладнюється проникненням у цю сферу організованих злочинних угруповань. Такі злочинні структури зазвичай мають налагоджені міжрегіональні та міжнародні зв'язки.

Колосальні прибутки за мінімального ризику зробили цей вид злочинної діяльності надзвичайно привабливим для кримінальних елементів суспільства та надали йому статусу одного із головних джерел зиску [1]. Як наслідок, кримінальний «автобізнес» має стійку тенденцію до зростання та розповсюдження, зміни якісного складу злочинців. Згідно зі статистичними даними впродовж 2013 року в Україні лише крадіжок з автомобілів зареєстровано 9633, упродовж 2014 року — 9659, 2015 — 10789, 2016 — 13610 [2]. Особливу соціальну небезпеку становлять

способи проникнення до автомобілів, застосування для цього складних технічних пристроїв (на противагу механічним пошкодженням замикальних пристроїв і розбиттям вікон), що суттєво підвищує «кримінальну ефективність» таких правопорушень. А отже, боротьба з такими кримінальними правопорушеннями, запобігання їм, ефективно їх розслідування з використанням сучасних досягнень науки і техніки сьогодні не лише не втрачають своєї актуальності, а й посідають одне з чільних місць серед завдань правоохоронних органів.

Дослідженню широкого кола питань з розслідування злочинів у сфері автотранспорту присвятили свої праці багато вчених, серед яких М. С. Алексеєв, В. П. Бахін, М. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, Б. Є. Боровський, В. І. Василенко, С. В. Гізімчук, В. С. Гуславський, В. В. Ємельяненко, В. В. Єременко, І. В. Каретников, В. І. Касинюк, В. Є. Квашис, Н. С. Корчан, О. М. Костенко, О. М. Котовенко, В. В. Лукьянов, М. І. Мельник, Г. М. Надгорний, С. І. Новіков, О. М. Опальченко, М. С. Романов, П. Я. Сегай, В. Я. Тацій та ін. Проте більшість наукових праць щодо цих злочинів розроблялася в умовах інших, ніж сьогодні, суспільних відносин в Україні і не враховує застосування правопорушниками сучасних досягнень у галузі науки і техніки.

Метою статті є узагальнення наявної інформації про засоби електронного зламу радіоканальних автомобільних сигналізацій як об'єкти експертного дослідження.

Як крадіжка з автомобіля (ст. 185 Кримінального кодексу України (далі — КК України), так і незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 цього Кодексу) є доволі тяжким злочином проти власності, а тому їх розслідування — один із пріоритетних напрямів діяльності відповідних підрозділів МВС України [3].

З метою протидії правопорушенням, пов'язаним з автотранспортом, заводи-виробники автомобілів, а також окремі спеціалізовані компанії розробляють і постійно вдосконалюють комплекси автомобільних сигналізацій.

У спеціалізованих довідниках автомобільну сигналізацію визначають як систему захисту, що сигналізує про спробу впливу на автомобіль і має необхідний мінімум для протидії незаконному заволодінню ним, захищаючи автомобіль від проникнення до його салону через двері та вікна, а також охороняючи капот і багажник [4].

Як свідчить аналіз, за способом шифрування радіосигналу радіоканальні автомобільні сигналізації (йдеться про ті з них, що керовані брелоком) можна поділити на три групи [5; 6]:

- сигналізації з фіксованим (незмінним) кодом зі стандартним діапазоном частот: MS-150, MS-200-A7) (нині трапляються вкрай рідко);

- сигналізації з динамічним кодом: Fortress Type-3, Mongoose Base 275, Guard RF-03. З кожним натисканням на кнопку брелока в ефірі з'являється нова комбінація (шляхом зміни старої цифри за математичною формулою). Приймач в режимі очікування здатний розпізнати приблизно 16 послідовних команд на випадок, якщо було натискання поза зоною дії. Підібрати число, яке має щонайменше 16 розрядів, неможливо. На вітчизняному ринку більша частина цих пристроїв працює на мікросхемах компанії Microchip Technology, що реалізують алгоритм шифрування KeeLoq, який неможливо врахувати;

- сигналізації з діалоговим кодом: Сталкер 600LAN3, MS-530. Роботу системи сигналізації організовано в режимі діалогу. Отримавши сигнал, система засвідчує, що він надісланий зі «свого» брелока. У відповідь на перший сигнал вона надсилає на брелок запит у вигляді випадкового числа, який після обробки брелоком

за спеціальним алгоритмом надсилається назад. Система сигналізації обробляє свою «посилку» за тим самим алгоритмом, порівнюючи отриману відповідь зі своїми даними. Якщо вони збігаються, команда виконується, і на пульт надходить підтвердження. Відтворити подібний «діалог» за допомогою стороннього пристрою та зняти систему з охорони неможливо.

Винайдення електронних приладів для відключення автомобільних сигналізацій зумовило появу нового способу вчинення правопорушень щодо транспортних засобів — за допомогою так званих сканерів і кодграберів.

Кодграбер, або «захоплювач коду» (від англійських слів *code* — код, *grab* — захоплення), чи більш вживаний термін «сканер», — це пристрій, який використовується для відключення сигналізації автомобіля. Під час його застосування вимикається охоронна система автомобіля, відкриваються двері та багажник, а також знімаються всі блокування на старт двигуна. В основу роботи більшості цих пристроїв покладено заводські алгоритми виробників автосигналізацій [7; 8; 9].

Цей вид злочинної діяльності з'явився на теренах України не так давно. Переважну більшість крадіжок з автомобілів та незаконного заволодіння ними здійснюють у місцях масового їх скупчення (центральні вулиці міст, стоянки супермаркетів, стихійно припарковані авто біля офісних центрів). З огляду на особливий («інтелектуальний») характер вчинення такого правопорушення, коли на автомобілі немає жодних механічних пошкоджень, а сигналізація перебуває в режимі охорони (після вчинення правопорушення її повернуто в нормальний стан), потерпілий усвідомлює про вчинене правопорушення лише через деяких час і не в змозі напевно визначити місце його вчинення.

Нині розповсюджені такі види кодграберів [7; 8; 9]:

– кодграбери статичних кодів — найпримітивніші серед зазначених електронних пристроїв, які використовують лише для відкриття автосигналізацій, що мають статичний код шифрування радіосигналу. Принцип дії кодграбера заснований на поступовому перебиранні в ефірі статичних кодів радіосигналів заздалегідь встановленої довжини;

– кодграбер, в основі роботи якого — принцип заміщення коду, або кодопідмінний кодграбер. Принцип дії кодграбера полягає в перехопленні радіосигналу, який надсилає брелок власника автомобіля, та спотворенні його так, щоб сигналізація не сприймала його. При цьому пристрій зберігає первинний сигнал у його правильному вигляді. Далі пристрій перехоплює наступний радіосигнал, а натомість надсилає перехоплений перший. Якщо ввімкнення сигналізації та її вимкнення приводять у дію натисканням різних кнопок брелоку, кодграбер чекатиме тієї миті, коли власник почне хаотично натискати всі кнопки на брелоку та, врешті-решт, зафіксує момент для заміщення коду (рис. 1). Ця технологія не є бездоганною, оскільки в процесі «радіогри» уважний автовласник обов'язково зверне увагу на неадекватну реакцію охоронної системи (зазвичай це виглядає так: сигналізація ігнорує перше натискання кнопки брелоку та із запізненням (приблизно в 1 с) реагує на повторну команду);

– алгоритмічний (мануфактурний) кодграбер зберігає в пам'яті алгоритми систем кодування більшості популярних брендів автомобільних сигналізацій, знімає з охорони сигналізації без створення непотрібних перешкод у радіоефірі та зайвих блокувань оригінального брелока (рис. 2, 3). Пристрій перехоплює лише один за-

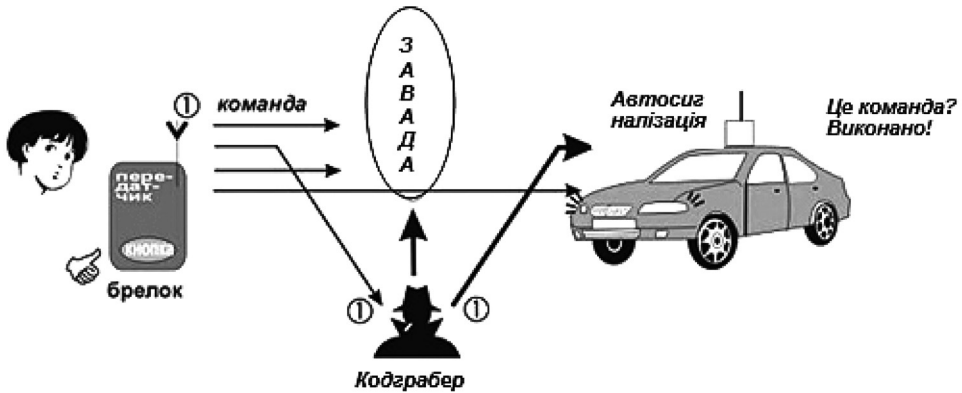

Рис. 1. Схема роботи кодопідмінного кодграбера

пит з оригінального брелока (навіть за відсутності автомобіля поруч), після чого створює цифровий аналог брелока та зберігає його. З цієї миті злочинці фактично володіють клоном брелока охоронної системи. При цьому електронним дублікатом можна скористатися через необмежену кількість часу (термін дії його є невичерпним). Пристрій жодним чином себе не виказує, лише потай фіксує всі команди в ефірі, і якщо поруч є та сигналізація, на яку він налаштований, то перешкод з доступом до автомобіля практично не існує. На сьогодні це основний пристрій, який використовують автомобільні крадії.

Рис. 2. Загальний вигляд алгоритмічного кодграбера

Кодграбер без особливих труднощів можна придбати через глобальну мережу Інтернет. З юридичної точки зору зберігання, виготовлення, збут і розповсюдження кодграберів не містить складу кримінального правопорушення. За офіційною версією їх реалізаторів ці пристрої призначені для тестування систем безпеки в автосервісах і страхових компаніях [10]. І лише в окремих випадках кодграбер є знаряддям вчинення злочину.

Нині єдиним чинником, що стримує масове розповсюдження кодграберів серед крадіїв, є його вартість (на однойменному веб-сайті www.kodgrabber.net ціна одного комплекту (алгоритмічний варіант) залежно від переліку автосигналізацій, які він може відкрити, коливається від 15 до 70 тис. грн.) [10].

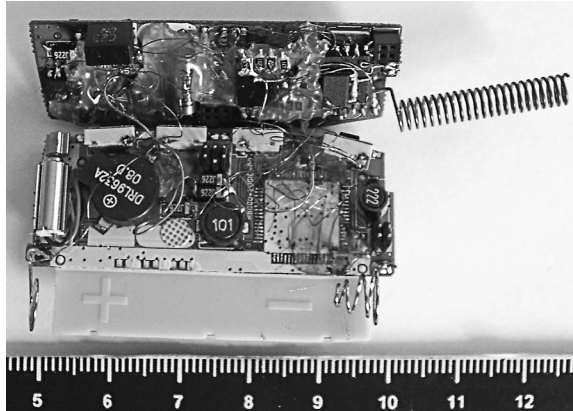

Рис. 3. Зовнішній вигляд пристрою в розібраному стані зі слідами ручного паяння та нестандартними з'єднувальними елементами

Загалом імовірність зламу охоронної системи автомобіля таким пристроєм дуже велика. За результатами досліджень, проведених у 2008 та в 2010 роках редакторами популярного автомобільного журналу «За рулем» [11; 12], більшість з досліджуваних сигналізацій найпоширеніших брендів (KGB FX-7, Tomahawk TW-950, Scher-khan Magicar, StarLine Twage B9), обраних для проведення експерименту, що використовують технологію кодування сигналу типу KeeLoq, зазнали несанкціонованого доступу.

Кодграбери зазвичай виготовлені в оригінальному корпусі брелока для вмикання серійної автосигналізації. Візуально вони можуть виділятися лише антеною, що вмонтована зовні та має вигляд спіралі.

Як правило, кодграбери захищені від несанкціонованого вмикання. Для активації режиму перехоплення радіосигналу або заміщення кодової «посилки» набирають певну комбінацію кнопок (визначається для кожного приладу окремо). Тобто кодграбери як інструмент вчинення злочину з моменту їх реалізації адаптують виключно для цілеспрямованого («індивідуального») використання.

З огляду на зазначене у судових експертів під час встановлення технічних можливостей пристрою виникають певні труднощі.

Загалом експертне дослідження можливостей кодграбера проводять судові експерти державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, що мають право на проведення експертиз за спеціальністю «Дослідження телекомунікаційних систем та засобів» [13].

У постанові про призначення експертизи, предметом дослідження якої є кодграбер, перед експертами, зокрема, ставлять такі запитання.

Чи може наданий пристрій приймати і передавати сигнали, надіслані з приладів автомобільної сигналізації?

Чи дозволяє наданий пристрій обробляти дані, отримані від приладів автомобільної сигналізації?

Наведені в статті загальні відомості про принципи роботи та технічні можливості приладів для зламу радіоканальних автомобільних сигналізацій є корисними як для органів досудового слідства, так і для спеціалістів, яких залучають до огля-

дів місць подій, та судових експертів, які досліджують ці прилади і розвивають відносно новий напрям експертної діяльності. Водночас активного розвитку потребує науково-методична база цих досліджень, а також законодавча база, яка врегулює порядок збуту та використання цих пристроїв та запровадить заходи з правового впливу на осіб, які не дотримуватимуться цього порядку.

Список використаної літератури

1. *Чепурко В.* Украденные за рубежом джипы воры перегоняли в Украину [Электронный ресурс] / В. Чепурко. — Режим доступа : <http://kr.ua/daily/080911/300099/>.
2. *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень — грудень 2013 року, січень — грудень 2014 року, січень — грудень 2015 року, січень — грудень 2016 року* [Електронний ресурс]. — Режим доступа : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112757&libid=100820&c=edit&_c=fo#.
3. *Кримінальний кодекс України : станом на 16 берез. 2016 р.* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступа : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. *Корякин-Черняк С. Л.* Автосигнализации от А до Z : справ. пособ. / С. Л. Корякин-Черняк. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Солон-Пресс, 2005. — 350 с.
5. *Дворецкий М. Е.* Автомобильные сигнализации / М. Е. Дворецкий. — М. : Наука и техника, 2006. — 544 с.
6. *Краткое описание технологии кодирования KeeLoq.* — М. : ООО «Микрочип», 2001.
7. *Кодграббер для статического кода* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://www.ugona.net/page95.html>.
8. *Замещающий код-граббер (устройство 409)* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.ugona.net/page94.html>.
9. *Кодграббер № 502 (изделие 502)* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.ugona.net/page98.html>.
10. *Кодграббер № 502* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.kodgrabber.net>.
11. *Колодочкин М.* Охрана от угона. Волк и девять козлят на противоугонный лад / М. Колодочкин // За рулем. — 2010. — № 5.
12. *Колодочкин М.* Брелок за сто тысяч / М. Колодочкин // За рулем. — 2008. — № 11.
13. *Офіційний сайт Харківського НДІ судових експертиз імені Засл. проф. М. С. Бокариу-са* [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.hniise.gov.ua/page/15.html>.

УДК 343.983.2

О. Ф. Федулова, старший судовий експерт

Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЛАВЛЕНЬ КОРОТКОГО ЗАМИКАННЯ НА ПРОВІДНИКАХ, ЩО ЗАЗНАЛИ ТРИВАЛОГО ВІДПАЛУ В УМОВАХ ПОЖЕЖІ

Розглянуто вплив короткого замикання і струмового перевантаження різної кратності на пошкодження мідного провідника. Проведено металографічний аналіз оплавлених ділянок мідних жил, що утворилися внаслідок протікання по провіднику надструму. Виявлено і узагальнено структурні ознаки, що формуються в оплавленнях мідного провідника при струмовому перевантаженні і короткому замиканні після відпалу.

Ключові слова: металографічний аналіз, коротке замикання, відпал, судова пожежно-технічна експертиза, струмове перевантаження, надструм, оплавлення, мідь, електропроводка.

Рассмотрено влияние короткого замыкания и токовой перегрузки различной кратности на повреждения медного проводника. Проведен металлографический анализ оплавленных участков медных жил, образующихся в результате протекания по проводнику сверхтока. Выявлены и обобщены структурные признаки, формирующиеся в оплавлениях медного проводника при токовой перегрузке и коротком замыкании после отжига.

The influence of short circuit and process overcurrent different multiplicity damage the copper conductor. An analysis of metallographic sections of melted copper wires, resulting from over-current flow through the conductor. Identified and described the features formed in the structure of melting copper conductor with current overload and short circuit after annealing process.

У сучасних умовах науково-технічного прогресу постійно з'являються нові прилади великої потужності, постійно збільшується їх кількість. Відповідно, збільшується питоме споживання електроенергії, що призводить до прихованого розвитку аварійного режиму роботи електромережі у вигляді струмових перевантажень, що, у свою чергу, може спричинити виникнення пожежі.

Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами, значною мірою утруднені у зв'язку зі специфікою самого явища пожежі, що містить у собі небезпеку знищення слідової інформації про обставини її виникнення і розвитку. Під час дослідження переважної більшості пожеж виникає версія про причетність до виникнення горіння аварійних режимів в електрообладнанні. Аналіз цієї версії майже завжди пов'язаний з дослідженням електрообладнання й електричної проводки.

У різні частини окремі питання цього напрямку досліджували А. І. Колмаков, Л. С. Мітрічев, А. Ю. Мокряк, В. П. Підгайний, О. Р. Росинська, Б. В. Степанов, Г. І. Смелков, З. І. Твер'янович, І. Д. Чешко та інші. Проте, як свідчить аналіз, питанню впливу відпалу на структуру оплавлень короткого замикання (далі — КЗ), за якою й визначають його тип, в існуючій літературі приділено недостатньо уваги. Це призводить до певних труднощів і навіть помилок під час оцінки цієї структури, а може призвести й до неправильного загального висновку стосовно причинно-наслідкового зв'язку між пожежею та КЗ.

Метою цієї статті є висвітлення особливостей дослідження оплавлень КЗ на провідниках, що зазнали тривалого відпалу в умовах пожежі.

Електричні провідники — основна складова електромережі. Вони є унікальними носіями слідової інформації як об'єкти експертних досліджень, мета яких — встановлення причин й обставин виникнення та розповсюдження пожежі. Це, зокрема, зумовлено порівняно високою температурою плавлення металу провідників (для найбільш вживаних алюмінієвих і мідних провідників вона становить близько 660 °С і 1100 °С відповідно, для сталевих — понад 1500 °С) [1]. Тобто за температурних умов, за яких вироби з деревини, полімерів та інших розповсюджених легкозаймистих матеріалів знищуються, провідники як більш термостійкі меншою мірою піддаються руйнівному впливу пожежі. При цьому електропровідники, на відміну від інших виробів господарського і спеціального призначення, є обов'язковими складовими оснащення будинків, об'єктів і споруд, а також обов'язково присутні в розповсюджених електротехнічних пристроях і апаратурі.

У спеціальній літературі [2; 3; 4; 5; 6] автори виокремлюють такі основні пожежонебезпечні аварійні режими в електромережах і установках:

- повне (металічне) КЗ;
- неповне КЗ;
- перевантаження електромережі;
- великий перехідний опір;
- вихрові токи;
- іскріння.

Під час струмового перевантаження (аварійного пожежонебезпечного режиму, за якого елементом електричного ланцюга проходить струм, що перевищує номінальне значення, на яке розрахований цей елемент) елементи електричного ланцюга, зокрема провідники, перегріваються і можуть пошкодитись. При цьому ступінь їх пошкодження залежить від кратності струму перевантаження, що дорівнює відношенню величини робочого струму до номінального або допустимого за тривалістю [7]. Так, у разі значних перевантажень упродовж короткого часу може і не виникнути помітних термічних ушкоджень, водночас тривалий нагрів провідника до температур понад 65 °С призводить до втрати його еластичності, подекуди тріщинуватості його ізоляційного покриття, а отже, уможливорює виникнення, у тому числі, режиму затяжного КЗ, за якого сила струму здатна перевищувати робочі значення у сотні разів. Це, у свою чергу, може призвести до виникнення осередків займання.

При цьому має місце й зворотний причинно-наслідковий зв'язок, коли в умовах зовнішнього термічного впливу пожежі порушується цілісність ізоляції провідників, результатом чого стає утворення оплавлень короткого замикання.

На сьогодні найбільш дослідженим (з експертно-криміналістичної точки зору) пожежонебезпечним режимом є саме КЗ.

Установлення прямого або зворотного причинно-наслідкового зв'язку між пожежею та КЗ на електричних провідниках можливе завдяки тому, що метал провідників здатен зберігати ситуаційну слідову інформацію в мікроструктурі, яка фіксує параметри стану металу як у процесі його затвердіння, так і після цього разом зі змінами фізико-хімічних (у першу чергу температурних) умов навколишнього середовища.

До того ж уявлення експерта, який досліджує КЗ на провідниках, про первісний стан і специфічні характеристики загалом стандартизованого металу цих провідників значною мірою сприяють ідентифікації зазначених вище ознак і слідів.

Зокрема, відомо, що мідні дроти для провідників виготовляють на машині грубого волочіння з грубих заготовок — мідної катанки, яку, у свою чергу, отримують методом безперервного лиття і прокатки з мідних катодів [8]. Процес волочіння являє собою холодну обробку металу тиском, за якої заготовка проходить через волочильний інструмент (волоку) і набуває форми і розмірів його внутрішнього каналу. У процесі волочіння відбувається так звана нагартівка, що погіршує електропровідність дроту. Також під час волочіння змінюються пластичні властивості металу: він зміцнюється (наклепується); змінюється і його структура: зерна металу подрібнюються у напрямку волочіння, тобто утворюється текстура. Зняття «наклепу» і повернення металу первісних властивостей досягається шляхом відпалу — нагріву металу до певної температури, витримання упродовж певного часу й охолодження. У результаті цього метал знову стає пластичним, до того ж утворюється так звана двійникова структура (ділянки з набором зерен зі спільними паралельними межами в структурі металу провідника).

Сьогодні експерти мають у своєму розпорядженні низку методичних посібників для проведення комплексних металознавчих і пожежно-технічних досліджень щодо встановлення причин виникнення пожеж [2; 3; 9; 10; 11]. У них описано інструментальні методи встановлення моменту виникнення КЗ на мідних і алюмінієвих провідниках, що дозволяє диференціювати дугові оплавлення, які виникають у результаті так званих первинних і вторинних КЗ (тобто тих, що ініціювали пожежу, і тих, що стали її наслідком). У процесі використання ці методики було доповнено результатами експериментальних досліджень Київського науково-дослідного інституту судових експертиз [12].

Експертами ДНДЕКЦ було розроблено узагальнену практичну методику металознавчого дослідження електричних провідників з ознаками КЗ, яка на підставі структурних ознак дозволяє реставрувати умови, за яких виникло КЗ, що сприяє встановленню причетності струмових перевантажень до виникнення певної пожежі [13].

Відповідно до зазначених методик і методичних рекомендацій основоположною ознакою, яка є вирішальним чинником для експерта під час визначення ним температурних умов навколишнього середовища, у яких відбулося досліджуване оплавлення КЗ, і встановлення відповідності цього КЗ конкретному типу, є мікроструктура металу досліджуваного оплавлення. Зокрема, наявність дрібних, витягнутих у бік зони тепловідводу зерен свідчить про прискорене, направлене (у бік холодного провідника або нерозжареного навколишнього середовища) затвердіння

металу оплавлення КЗ, а отже, за винятком рідкісних випадків наявності специфічних умов локалізованого тепловідводу в умовах розжареного середовища пожежі, про наявність достатнього градієнту температур між розплавленим КЗ металом провідника і контактуючим з ним оточенням, що загалом відповідає первинному КЗ. Водночас структура, що складається з рівновісних укрупнених зерен, відповідає тривалому затвердінню в умовах відсутності пріоритетного направлення (коли температура розплавленого КЗ металу є порівнянною з температурними складовими неоплавленої ділянки провідника і навколишнього середовища, що априорі свідчить про розжарене середовище, у якому виникло замикання), а отже, відповідає вторинному КЗ.

Критеріями відбору провідників з ознаками КЗ для проведення діагностичного металографічного аналізу є основні морфологічні показники величини і тривалості зовнішнього термічного впливу на ці провідники в умовах пожежі [2; 11], а саме: спікання і сплавлення дротинки у жилі, зміна перерізу дроту по його довжині, набуття крихкості, коли провідник після двох-чотирьох згинів ламається. Наведені чинники свідчать про ступінь перепалу металу оплавлення КЗ, що може призвести до зміни як структурних, так і морфологічних його характеристик у вигляді повної або часткової втрати металевих властивостей.

Оскільки у вилучених з місця пожежі багатодротових провідниках спікання дротинки певною мірою наявне майже завжди і при цьому при збереженні виражених пластичних властивостей металу здебільшого зберігаються також його первісні структурні ознаки, експерти під час відбору зразків для металографічного аналізу обмежуються переважно саме показниками пластичності провідників з ознаками КЗ (їх стійкості до деформації згину).

Водночас, як свідчить експертна практика, мідні дроти електротехнічного призначення, а особливо ті з них, що мають порівняно великі перерізи, часто-густо мають і достатньо високі показники пластичності навіть після значних перепалів, що призводять до структурних видозмін металу (рекристалізації) або навіть до зниження його структури.

На структурному рівні рекристалізація починається з появи зародків на межах деформованих зерен [14; 15; 16]. У подальшому зародки ростуть за рахунок деформованих зерен, через що утворюються нові зерна аж до повного зникнення деформованої структури.

Під температурою рекристалізації розуміють температуру, при якій у металах, що піддавалися деформації в холодному стані, починається утворення нових зерен.

Згідно зі встановленою А. А. Бочваром залежністю між температурою порогу кристалізації і температурою плавлення для чистих металів і великого ступеня деформації (правило Бочвара):

$$T_{\text{рекр}} = 0,4 T_{\text{пл}}$$

де: $T_{\text{рекр}}$ — температура рекристалізації в абсолютних градусах;
 $T_{\text{пл}}$ — температура плавлення в абсолютних градусах.

У зв'язку з тим, що при температурі рекристалізації (для міді це близько 270 °С) процес утворення нових зерен відбувається дуже повільно, практично холодноте-

формовані метали і сплави нагрівають до більш високої температури, наприклад, мідь до 450—500 °С. Ця температура і є температурою рекристалізаційного відпалу. Залежно від ступеня деформації величина зерна після рекристалізації може бути різною, у тому числі можуть утворюватися зерна дуже великих розмірів.

Загалом рекристалізація є одним з видів термічної обробки металів і сплавів, що призводить до структурної оптимізації і зменшення вільної енергії матеріалу в межах певної фази. Процес рекристалізації відбувається за рахунок руху і зникнення меж з великими кутами розорієнтування. Швидкість рекристалізації зростає з підвищенням температури по експоненті.

Розрізняють три стадії рекристалізації: первинна, збиральна і вторинна.

Первинна рекристалізація супроводжується утворенням нових неспотворених кристалітів у деформованому матеріалі. Зародки рекристалізації формуються, як правило, під час збільшення розміру субзерен, яке відбувається за рахунок навколишньої деформованої матриці. При первинній рекристалізації відбувається відновлення структури і властивостей недеформованого матеріалу.

Збиральна рекристалізація супроводжується збільшенням середньої величини зерна шляхом їх зростання за рахунок один одного. Основною рушійною силою збиральної рекристалізації є прагнення до зменшення енергії меж зерен за рахунок зменшення їх протяжності.

При вторинній рекристалізації лише окремі зерна виявляються спроможними зростати зі значно більшою швидкістю, ніж інші, тобто відігравати роль вторинних центрів (при збиральній рекристалізації таких центрів немає). Вторинна рекристалізація характеризується структурою, що складається з різних за розміром зерен (різnozернистістю).

Групою дослідників Федеральної державної бюджетної установи «Всеросійський науково-дослідний інститут протипожежної оборони» МНС, які отримали та опублікували результати морфологічного і металографічного аналізу оплавлень мідних провідників, що їх піддавали струмовому перевантаженню різної кратності, було також проаналізовано вплив високих температур на мідні провідники, оплавлені внаслідок струмового перевантаження і КЗ [7; 17].

Відпал оплавлень мідних провідників, отриманих у результаті моделювання аварійних процесів, проводили в муфельній печі за таких умов:

- температура нагріву — 700 °С, 800 °С, 900 °С, 1000 °С;
- швидкість нагріву — 10 град/хв.;
- час витримки зразків — 20 хв. і 40 хв.;
- охолодження до кімнатної температури — у муфельній печі при відкритих дверцятах.

Зазначені умови загалом відповідають температурному режиму відпалу оплавлень КЗ в умовах пожежі.

Металографічний аналіз оплавлень після відпалу проводився звичайним способом [7; 11; 13]. Кількість кисню в міді визначали з використанням еталонів мікроструктур. У подальшому проводився аналіз найбільш значущих параметрів мікроструктури: вміст кисню, форма і розмір зерен, оплавлень меж зерен, пористість і видимість межі між провідником і оплавленням з погляду визначення природи оплавлень.

Загалом вплив відпалу на мікроструктуру оплавлень, спричинених струмовим перевантаженням, такий. Відомо, що на вміст кисню в оплавленні впливає крат-

ність надструму і для таких оплавлень характерний доевтектичний і евтектичний стан міді (тобто вміст кисню перебуває в межах 0,05—0,39 %). При 8-разовому перевантаженні концентрація кисню в зоні оплавлення становить 0,20—0,39 %, при 12-разовому перевантаженні — 0,05—0,15 %.

Під час проведеного дослідження було встановлено, що відпал оплавлень, спричинених 8- і 12-разовим перевантаженням, до певних температур призводить до зменшення в них вмісту кисню. При цьому при температурному впливі 700—750 °C помітних змін цього параметра не було. Водночас нагрів до 800 °C супроводжується незначним зменшенням вмісту кисню в оплавленні. Подальше збільшення температури до 900 °C призводить до зменшення вмісту кисню до 0,05—0,10 %. При температурі відпалу 1000 °C упродовж 20 хв. і 40 хв. концентрація кисню в оплавленні становить 0,05 %.

Як відомо зі спеціальної літератури [7; 11; 13], протікання по провіднику надструму, що перевищує номінальне значення, спричиняє в оплавленій ділянці утворення зерен міді різної форми та орієнтації до поверхні оплавлення. У процесі дослідження спостерігали зерна дендритної, стовпчастої і рівновісної форми.

Відпал при температурах 800—900 °C упродовж 20 хв. і 40 хв. не спричиняє появу виражених дендритних зерен, спостерігається лише укрупнення рівновісних зерен міді з появою двійників відпалу всередині. Підвищення температурного впливу до 1000 °C супроводжується зникненням дендритної структури з нівелюванням їх переважної орієнтації і значним укрупненням рівновісних зерен міді аж до розмірів, наближених до перерізу провідника.

Оплавлення, що утворюються при протіканні по провіднику надструму, мають чітку межу переходу до неоплавленої частини проводу. Цю межу спостерігають під час металографічних досліджень. Експерименти з відпалом таких оплавлень засвідчили, що ця межа зберігається при відпалі до 800—900 °C, а в окремих випадках — і при відпалі у 1000 °C. Проте високотемпературний відпал при температурі 1000 °C зазвичай нівелює цю межу.

У межах оплавлень наявні пори різних розмірів, у деяких випадках порівнянні з діаметром оплавлення. Будь-якого впливу температури і часу відпалу на пористість не виявлено.

Характеризуючи вплив відпалу на мікроструктуру оплавлень, спричинених КЗ, доцільно зазначити таке. Оплавлення, що утворюються при електродуговому процесі КЗ, під час металографічного дослідження, як правило, мають структуру швидкої кристалізації, а саме сильно витягнуті зерна, орієнтовані вздовж осі провідника. Концентрація кисню при цьому в зоні оплавлення не перевищує 0,05 %.

Відпал оплавлень, спричинених електродуговим процесом, при температурі 700—800 °C суттєвих змін у форму зерна не вносить, а при температурі 900 °C призводить до формування зерен рівновісної форми з проявленням при цьому двійників відпалу. Збільшення температури до 1000 °C спричиняє оплавлення меж зерен по всьому об'єму оплавлення КЗ. Відомо також, що електродуговий процес за рахунок локальності дії сприяє формуванню між оплавленнями і провідником чітко видимої межі. При відпалі понад 900 °C цю межу не спостерігають.

На підставі проведених експериментальних досліджень встановлено, що відпал оплавлень мідних провідників, спричинених надструмами і електродуговими

процесами КЗ, за певних температур впливає на мікроструктуру і, відповідно, на збереження ознак природи цих процесів.

Нижче наведено приклади з експертної практики ДНДЕКЦ МВС України щодо дослідження мідних провідників з ознаками КЗ, вилучених з місця пожежі (пожежа відбувалася в будинку).

За результатами дослідження встановлено, що структура металу оплавлення КЗ провідника № 1 свідчить про утворення і рівномірний розподіл інтерметалідів різного розміру в металі оплавлення досліджуваного зразка (рис. 1), що є ознакою відпалу металу [16].

Рис. 1. Рівномірний розподіл інтерметалідів різного розміру в металі оплавлення КЗ провідника № 1 до травлення (x200)

Дрібнозерниста структура, що складається з новоутворених кристалітів по межах розподілених інтерметалідів, відповідає первинній рекристалізації металу (рис. 2). Структурні ознаки природи КЗ, що спричинило це оплавлення, знищено в умовах температурного впливу пожежі.

Рис. 2. Структура первинної рекристалізації металу оплавлення КЗ провідника № 1 (дислокація новоутворених кристалітів по межах розподілених інтерметалідів, x200)

Структура металу оплавлення КЗ провідника № 2 складається з укрупнених рівновісних зерен, близьких за розмірами до перерізу провідника. Зазначена структура наявна як на оплавленій КЗ ділянці (рис. 3), так і в прилеглий до неї неоплавленій зоні провідника (рис. 4). Межа між оплавленням і провідником нівельована. Укруп-

нені співрозмірні зерна структури відповідають другій стадії рекристалізації — збиральній. Первинні структурні ознаки природи КЗ, що спричинило це оплавлення, знищено внаслідок рекристалізаційних процесів.

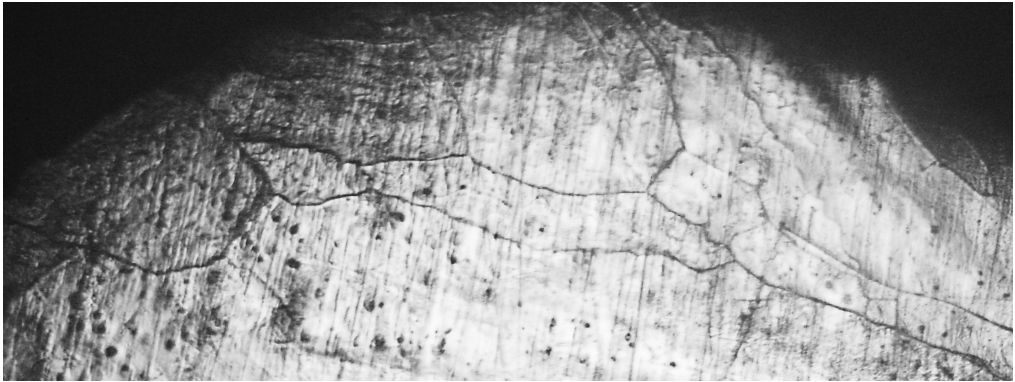

Рис. 3. Крупнозерниста рекристалізована структура зони оплавлення КЗ провідника № 2 (x200)

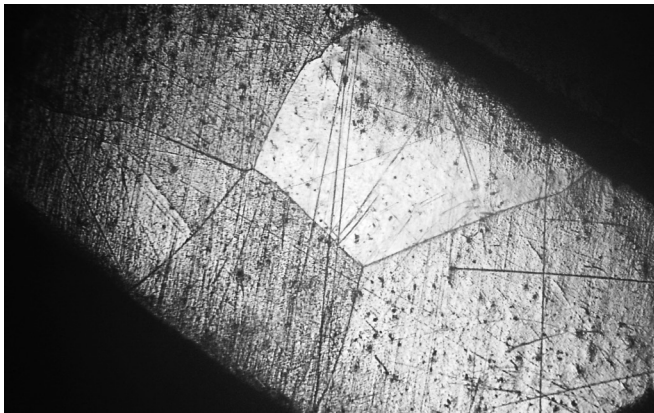

Рис. 4. Крупнозерниста рекристалізована структура провідника поза зоною КЗ провідника № 2 (x200)

Структура металу оплавленої КЗ і неоплавленої ділянок провідника № 3 складається зі сформованих внаслідок високотемпературної (близько 900 °С) рекристалізації зерен рівновісної форми з двійниками відпалу всередині (рис. 5).

З огляду на те, що в жодному з відомих випадків відпалу рекристалізація не призвела до утворення дендритів, а лише до утворення рівновісних, переважно укрупнених зерен, то перестраховуватися з приводу небезпеки видозмін в умовах пожежі первинних ознак природи КЗ слід лише при виявленні на досліджуваних оплавленнях саме рівновісної структури, особливо у випадках її різнозернистості або укрупнених зерен.

У цих випадках під час металографічного дослідження провідників з ознаками КЗ саме наявність зони структурного переходу металу провідника від вихідної двійникової до новоутвореної дугою КЗ є показовою при оцінці структури оплавлення на придатність до встановлення по ній природи (типу) КЗ.

а)

б)

Рис. 5. Зерна рівновісної форми з двійниками відпалу в структурі металу оплавлення КЗ (а) та на ділянці поза зоною КЗ (б) провідника № 3 (x200)

Підсумовуючи, слід звернути увагу на небезпеку прийняття рівновісної крупнозернистої безвтектичної структури оплавлень КЗ після відпалу і рекристалізації в умовах пожежі за вихідну (утворену безпосередньо після оплавлення КЗ) рівновісну структуру, що характеризує застигання оплавлення в безкисневому високотемпературному середовищі.

Наведені у статті відомості можуть використовуватися під час проведення експертиз у справах про пожежі та електротехнічних експертиз, у тому числі з метою уникнення помилкової оцінки структурних особливостей металу оплавлень КЗ провідників.

Список використаної літератури

1. Болховитинов Н. Ф. *Металловедение и термическая обработка* / Н. Ф. Болховитинов. — М. : Машгиз, 1961. — 462 с.
2. Смелков Г. И. — Методы определения причастности к пожарам аварийных режимов в электротехнических устройствах / Смелков Г. И., Александров А. А., Пехотиков В. А. — М. : Стройиздат, 1980. — 58 с.
3. Влияние нагрева электрическим током и внешнего нагрева на структуру алюминиевого провода / [Росинская Е. Р., Степанов Б. В., Сандлер В. С. и др.] // *Металловедение и термическая обработка металлов*. — 1990. — № 8. — С. 61—63.
4. Чешко И. Д. *Экспертиза пожаров (объекты, методы, методики исследования)* / И. Д. Чешко. — СПб. : СПб ИГБ МВД России, 1997. — 560 с.
5. Чешко И. Д. *Технические основы расследования пожаров : метод. пособ.* / И. Д. Чешко. — М. : ВНИИПО, 2002.
6. Смелков Г. И. *Пожарная безопасность электропроводок* / Г. И. Смелков. — М. : ООО «Кабель», 2009. — 328 с.
7. Мокряк А. Ю. *Металлографический анализ медных проводников, подвергшихся воздействию токовой перегрузки при экспертизе пожаров* / А. Ю. Мокряк, И. Д. Чешко // *Вестник Санкт-Петербургского университета ГПС МЧС России*. — 2014. — № 4. — С. 51—58.
8. Хаяк Г. С. *Волочение проволоки из цветных металлов и сплавов* / Г. С. Хаяк. — М. : Металлургия, 1967. — 151 с.
9. Колмаков А. И. *Диагностика причин разрушения металлических проводников, изъятых с мест пожаров : метод. реком.* / Колмаков А. И., Степанов Б. В., Зернов С. И. — М. : ЭКЦ МВД РФ, 1992. — 32 с.

10. Смелков Г. И. Пожарная опасность электропроводок при аварийных режимах / Г. И. Смелков. — М. : Энергоатомиздат, 1984. — 184 с.

11. Исследование медных и алюминиевых проводников в зонах короткого замыкания и термического воздействия : метод. реком. / [Митричев Л. С., Колмаков А. И., Степанов Б. В. и др.]. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1986. — 44 с.

12. Підгайний В. П. Розробка методичних рекомендацій дослідження слідів коротких замикань з метою встановлення їх причетності до пожежі : звіт / В. П. Підгайний. — К., 2002.

13. Буханченко О. А. Методика дослідження електричних провідників з ознаками короткого замикання / Буханченко О. А., Гуралюк І. В., Запорожець Є. В. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2014. — 111 с. : іл.

14. Бочвар А. А. Основы термической обработки сплавов / А. А. Бочвар. — М. : Металлургиздат, 1940. — 139 с.

15. Новиков И. И. Теория термической обработки металлов : учеб. / И. И. Новиков. — М. : Металлургия, 1978. — 480 с.

16. Горелик С. С. Рекристаллизация металлов и сплавов / Горелик С. С., Добаткин С. В., Капуткина Л. М. — М. : МИСИС, 2005. — 432 с.

17. Мокряк А.Ю. Влияние отжига на микроструктуру оплавленных медных проводников, вызванных сверхтоком / А. Ю. Мокряк, А. В. Мокряк // Пожарная безопасность: проблемы и перспективы. — 2014. — № 1 (5). — Т. 2. — С. 241—245.

УДК 343.982.34+343.98.063

В. М. Троцюк, судовий експерт

Волинського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У ПРОЦЕСІ ВИЛУЧЕННЯ ТА УПАКУВАННЯ СЛІДОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДАКТИЛОСКОПІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Визначено основні проблемні питання щодо вилучення та упакування слідової інформації дактилоскопічного походження, запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: сліди рук, вилучення слідів рук, упакування слідової інформації, слідова інформація дактилоскопічного походження.

Определены основные проблемные вопросы, касающиеся изъятия и упаковки следовой информации дактилоскопического происхождения, предложены пути их решения.

The main issues concerning removal and packaging information fingerprint trace the origin of proposed solutions.

Серед великої кількості слідів, які вилучають під час проведення оглядів місць вчинення правопорушень, вагоме значення мають сліди рук, що є відображенням папілярних узорів пальців і долоней рук на різних предметах і речовинах.

Як відомо, сліди рук є цінним і доволі розповсюдженим джерелом інформації про особу, для яких характерними є індивідуальність, незмінність, відновлюваність. Саме ці якості вигідно вирізняють їх серед великої кількості інших видів слідів (зокрема, тих, за якими можна ідентифікувати, наприклад, предмети, які використав правопорушник (не його самого), у тому числі знаряддя правопорушення, або лише встановити групу належність цих слідів).

Важливе значення слідів рук зумовлено також можливістю їх використання для розшуку правопорушників за допомогою автоматизованих дактилоскопічних систем «Дакто 2000», «Сонда» тощо.

Досліджуючи такі сліди, у певних випадках можна встановити фізичні ознаки особи, що їх залишила, зокрема, особливі ознаки кисті руки (відсутність пальців рук, їх вади, наявність шрамів, опіків, інших ушкоджень), приблизний вік особи, її стать (за розмірами сліду папілярного узору, шириною папілярних ліній, відстанню між ними). Крім цього, аналіз розміщення слідів рук на предметах обстановки місця події дозволяє визначити деякі елементи механізму вчинення правопорушення (наприклад, як правопорушник торкався певних предметів, тримав зброю тощо) [1, с. 172].

Ефективність роботи з виявлення слідів рук залежить як від об'єктивних умов

слідоутворення, так і від дій особи, яка здійснює їх пошук, а також вибору засобів і методів, які вона при цьому використовує, її компетентності, професіоналізму, ініціативи, відповідальності.

Проблеми ідентифікації особи за дактилоскопічною інформацією і впровадження цього методу ідентифікації в правоохоронну діяльність у різні часи досліджували В. Бахін, Р. Белкін, А. Бертільон, Є. Буринський, Х. Вучетич, Ф. Гальтон, В. Гончаренко, Г. Гросс, Д. Маріанашвілі, А. Левенстім, В. Лебедєв, М. Лучинський, С. Потапов, Р. Рейсс, Г. Рудий, В. Русецький, С. Трегубов, С. Хазієв, В. Юсупов та ін. Проте, з огляду на розвиток науково-технічного прогресу, а отже, і появу нових експертних можливостей проблеми дактилоскопічної ідентифікації потребують постійного додаткового дослідження.

Метою статті є висвітлення основних проблемних питань вилучення та упакування слідової інформації дактилоскопічного походження.

Правильність фіксації та вилучення з місця події слідів рук дає змогу розкрити кримінальне правопорушення, від моменту вчинення якого минув значний період часу, що є не завжди можливим за іншими видами слідів унаслідок зміни слідоутворюючої поверхні об'єкта (знос підошви взуття, заточки знаряддя злочину тощо).

Успіх роботи зі слідами рук залежить від багатьох чинників, чи не основним серед яких є належне отримання дактилоскопічної інформації: виявлення, фіксація, вилучення слідів рук у процесі огляду місця події.

Сліди рук, виявлені на місці події, фіксують за допомогою спеціальних засобів, процесуально закріплюючи цей факт у протоколі огляду місця події (без належного процесуального оформлення отримана інформація не матиме необхідної доказової сили, а дії слідчого не зможуть призвести до настання необхідних процесуальних наслідків) [2].

Сліди рук вилучають:

- разом з об'єктом, на якому вони знаходяться, без обробки і будь-яких змін (уламки скла, пляшка тощо);

- разом з частиною об'єкта (ручка дверей, замок, телефонна трубка, меблеве скло тощо);

- шляхом копіювання або виготовлення зліпків.

Правильне вилучення слідів рук, що дозволяє зберегти дактилоскопічну інформацію в повному обсязі, передбачає дотримання таких вимог:

- вилучати (перекопійовувати) усі групові сліди потрібно разом, незалежно від їх придатності для ідентифікації особи;

- перекопійовувати групові сліди рук необхідно по змозі на поверхню одного слідокопіювального матеріалу;

- у разі вилучення слідів однієї руки частинами на слідокопіювальні матеріали різних видів (наприклад, слід великого пальця руки — на зліпок, інші сліди — на дактилоплівку) це відображають у протоколі огляду місця події, використовують єдину упаковку з пояснювальними написами;

- результати попереднього дослідження дактилоскопічної інформації під час проведення огляду місця події (визначення механізму слідоутворення, виду слідів, пальців, якими їх залишено, тощо), які не було відображено в протоколі огляду місця події (не висновки, а описи ознак), мають бути відображені в процесі упакування

об'єктів для забезпечення передавання цієї інформації експерту, якому доручать виконання експертизи за цими матеріалами;

– не слід обмежуватися однократним вилученням (копіюванням) слідів рук на дактилоскопічну плівку — можлива неодноразова їх обробка з подальшим копіюванням (якість слідів, вилучених повторно, часто-густо є вищою за первісні (для прикладу: зі слідів на поверхні скла можна робити до чотирьох копій)).

Завершальним етапом роботи зі слідами рук (об'єктами зі слідовою інформацією дактилоскопічного походження) під час проведення огляду місця події є їх належне упакування. Вимоги до належного упакування таких об'єктів продиктовані необхідністю збереження їх доказової цінності, безпечного транспортування, недопущення несанкціонованого доступу до них [3]. Упаковуючи об'єкти дослідження, потрібно дотримувати таких загальноприйнятих вимог:

– об'єкт має закріплюватися нерухомо і жорстко відносно внутрішньої поверхні упаковки;

– упаковка крихких об'єктів має передбачати можливість амортизації, на її зовнішній поверхні доцільно наносити пояснювальні написи: «Обережно: скло!» «Не кидати!», «Не трясти!», «Верх», «Низ» тощо;

– пакувальний матеріал має бути міцним, по змозі не деформуватись і захищати об'єкт від вологи, пилу тощо;

– об'єкти всередині упаковки не повинні торкатись її внутрішніх поверхонь з метою недопущення знищення слідів [1, с. 243];

– на упаковці мають бути пояснювальні написи (про об'єкти і сліди на їх поверхнях);

– об'єкти, які надсилають на дактилоскопічне дослідження, категорично заборонено обгортати папером, тканиною, поліетиленовим пакетом тощо, тобто поверхні об'єктів з дактилоскопічною інформацією не повинні контактувати з пакувальним матеріалом (наприклад, дульний зріз ствола вогнепальної зброї закривають марлевым тампоном, а вогнепальну зброю поміщають між двома листами фанери або пластмаси, які фіксують, і упаковують у картонну коробку (ящик), на зовнішній поверхні якої обов'язково наносять пояснюючий напис «розряджена», «заряджена»);

– розмір упаковки має бути оптимальним (упаковку обирають залежно від розміру об'єкта).

Зазначений перелік вимог є загальним і в жодному разі не є вичерпним, адже не враховує сучасні вимоги практичної діяльності, пов'язані з розвитком науки криміналістики (йдеться про те, наприклад, що в теперішній час сліди рук — це об'єкт не лише дактилоскопічних, а й молекулярно-генетичних досліджень, тощо).

З прийняттям Закону України «Про національну поліцію», проведенням реформи Експертної служби МВС України, згідно з наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» фіксацію обстановки на місці події, виявлення, вилучення та упакування слідової інформації здійснюють інспектори-криміналісти, що увійшли до складу слідчих підрозділів Національної поліції України, яких залучають до складу слідчо-оперативних груп під час проведення оглядів місць подій (за дорученням слідчого або керівника органу

досудового розслідування) [4; 5; 6]. У чітко визначених випадках до оглядів місць подій залучають судових експертів і використовують спеціалізовану пересувну лабораторію відповідного підрозділу Експертної служби МВС України.

Як засвідчила практика, результатом проведеного реформування стали не лише позитивні тенденції в роботі працівників експертних підрозділів, а й проблеми, які можуть завадити якісному проведенню досліджень (чи взагалі поставити під загрозу їх проведення), пов'язані з надходженням на дослідження об'єктів неналежної якості або неправильно упакованих.

Деталізуючи зміст негативних аспектів у ланцюгу «огляд місця події — проведення судової експертизи», слід зазначити таке.

Під час огляду місця події інспектори-криміналісти часто-густо вилучають об'єкти, що ймовірно стосуються вчинення правопорушення, не перевіряючи наявності на них слідової інформації дактилоскопічного походження та її характерні ознаки і не оцінюючи якість об'єктів, що свідчить про недостатній рівень як їх теоретичної підготовки, так і практичних навичок роботи зі слідами. Як наслідок, до експертів на дослідження надходять об'єкти, на яких або немає слідової інформації, або наявна слідова інформація за висновками проведених експертиз визнається непридатною для ідентифікації особи.

Крім того, як свідчить практика, суттєву проблему становить упакування об'єктів дослідження. Доволі часто інспектори-криміналісти нехтують основними правилами упакування таких об'єктів та забувають про головне завдання упакування, а саме: не знищити сліди та не додати нових слідів. Такий стан справ зумовлений низкою причин, однією з яких є той самий недостатній рівень їх теоретичної підготовки щодо природи слідів, їх особливостей і характеру, механізму їх утворення. Інспектор-криміналіст має володіти основними прийомами та принципами роботи зі слідами, у тому числі дактилоскопічного походження, знати прийоми належного упакування об'єктів дослідження зі слідовою інформацією та вибору відповідного матеріалу упаковки об'єктів тощо.

Серед причин неналежного упакування об'єктів дослідження можна назвати недостатній рівень деталізації цього питання в криміналістичній літературі. Крім того, інспектори-криміналісти не мають достатнього досвіду упакування об'єктів дослідження, у тому числі об'єктів зі слідами пальців рук.

Під час оформлення висновку експерта об'єкти дослідження та їх упакування описують у дослідницькій частині. Порушення цілісності упаковки може свідчити про факт (намагання) стороннього втручання з метою внесення змін до об'єкта дослідження. У цьому випадку судова перспектива справи суттєво зменшується. А отже, правильне упакування об'єктів дослідження потрібне не лише для збереження слідової інформації, а й для забезпечення її доказової ваги.

Можливими шляхами вирішення зазначених проблемних питань є:

- запровадження на базі Національної академії внутрішніх справ України окремого курсу навчання (у тому числі практичних) інспекторів-криміналістів з метою оволодіння ними теоретичною базою і практичними навичками роботи зі слідовою інформацією під час проведення оглядів місць подій;

- розробка методичних рекомендацій з упакування об'єктів дослідження з використанням сучасних технологій та новітніх досягнень науки.

Зазначені заходи дозволять суттєво підвищити якість проведення оглядів місць

подій, забезпечити судових експертів інформативними, правильно упакованими об'єктами дослідження.

Список використаної літератури

1. *Разумов Э. А.* Осмотр места происшествия / Э. А. Разумов, Н. П. Молибога. — К. : РИО МВД Украины, 1994. — 672 с.
2. *Криміналістичне дослідження слідів рук* : наук.-прак. посіб. / [Дубовий О. П., Лукашенко В. Я., Рибалко Я. В. та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. — К. : Атіка, 2000. — 152 с.
3. *Кримінальний процесуальний Кодекс України* : станом на 16 берез. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.
4. *Закон України «Про національну поліцію»* : станом на 06 квіт. 2017 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
5. *Наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1343 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1390-15>.
6. *Наказ МВС України від 03.11.2015 р. № 1339 «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1392-15>.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.327

О. В. Мельник, *завідувач сектору
Волинського науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України*

ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ХІМІЧНОГО МЕТОДУ ВИЯВЛЕННЯ ВИДАЛЕНИХ ЗАВОДСЬКИХ ЗНАКІВ НА ЧАСТИНАХ ЗБРОЇ

Розглянуто три основних методи виявлення видалених заводських знаків на зброї, докладно описано послідовність дій при використанні хімічного методу виявлення видалених заводських знаків на частинах зброї. Наведено приклади практичного застосування хімічного методу виявлення заводських маркувальних позначень на частинах зброї.

Ключові слова: зброя, заводські маркувальні позначення, реактив, травлення.

Рассмотрены три основных метода выявления удаленных заводских знаков на оружии, подробно описана последовательность действий при использовании химического метода выявления удаленных заводских знаков на основных частях оружия. Приведены примеры практического применения химического метода выявления заводских маркировочных обозначений на частях оружия.

The article describes three basic methods of identification of removed factory marks. The work in detailers describes the stages of the usage of the method of identification of removed factory marks on the parts of the weapon. Positive examples of practical application of the chemical method in which factory marks on the parts of weapon were identified are described.

Нинішній стан криміногенної ситуації в Україні характеризується зростанням кількості вилученої зброї з видаленими заводськими маркувальними позначеннями. Найчастіше видаляють заводські номери на зброї, яку незаконно завезено із зони проведення антитерористичної операції, а також на викраденій зброї. Метою цих дій є приховування походження зброї та унеможливлення встановлення її власника. А отже, проведення досліджень з метою винайдення ефективних методів виявлення видалених заводських знаків на зброї є доволі актуальним.

Широке коло питань у галузі дослідження зброї в різні часи становило інтерес для вчених М. І. Авдеева, В. В. Арешонкова, М. С. Артамонова, В. Є. Бергера, А. П. Бо-

рисова, В. Ф. Гущина, А. В. Кофанова, Г. А. Кушніра, О. С. Лазарі, І. В. Макарова, І. О. Сапожнікова, Г. А. Скобелева, О.І. Устінова та ін. Однак питання застосування ефективних методів виявлення видалених заводських знаків на частинах зброї у літературних джерелах досліджено і висвітлено недостатньо. Дослідження саме цих питань і становить мету статті.

Як свідчить досвід, на вирішення експертизи вказаної зброї зазвичай ставлять такі запитання.

Чи піддавалися видаленню або зміні заводські маркувальні позначення на зброї?

Якщо заводські маркувальні позначення видалено, то якими вони були до цього?

У який спосіб було видалено маркувальні позначення?

Для встановлення видалених заводських маркувальних позначень на зброї застосовують три методи: хімічний, електрохімічний і метод магнітної суспензії.

Обираючи метод встановлення видалених заводських маркувальних позначень, дотримують правила первісного застосування методів, які найменше змінюють первинний стан об'єкта (за цим правилом спочатку застосовують електрохімічний метод, а потім хімічний). Крім того, питання про обрання методу встановлення видалених заводських маркувальних позначень вирішують з урахуванням розмірів і конструктивних особливостей об'єкта дослідження, умов проведення досліджень тощо. Так, під час дослідження вертикальних поверхонь із зрозумілих причин не рекомендується застосовувати хімічний чи електрохімічний методи, що потребують використання ванночки для травлення досліджуваної ділянки. Не застосовують електрохімічний метод із зануренням у ванночку і для дослідження великогабаритних об'єктів або таких, які важко розібрати.

Найчастіше для встановлення видалених заводських маркувальних позначень на зброї застосовують хімічний метод.

Установлення зображень видалених заводських маркувальних позначень на зброї хімічним методом — це процес хімічного травлення (розчинення) поверхнього шару металу під дією різних хімічних реактивів. Метод заснований на різній хімічній активності ділянок металу, в яких відбулися структурні зміни, та тих, які не піддавали пластичним деформаціям. У результаті нерівномірного розчинення металу на поверхні виникають рельєфні контури видалених номерних знаків.

Процес виявлення зображень видалених заводських маркувальних позначень на металевих поверхнях зброї складається з трьох етапів:

- підготовка поверхні об'єкта (металевого виробу);
- обробка підготовленої поверхні хімічними реагентами, результатом якої є виявлення первинних заводських позначень;
- закріплення і фотографування відновлених заводських маркувальних позначень.

Одним з найважливіших етапів, від якості проведення якого залежить успішність відновлення зображення та його чіткість, є підготовка поверхні об'єкта. Поверхню металу звільняють від грубих слідів і подряпин, залишених інструментами, за допомогою яких знищували маркування. Спочатку рекомендовано застосовувати напилки, потім наждачний папір (від грубого до тонкого залежно від характеру подряпин та їх глибини) або шліфувальний порошок. Шліфувальну операцію

проводять дуже обережно, знімаючи мінімальний шар металу, аби не пошкодити ті його шари, які знаходяться нижче рівня подряпин, адже зняття зайвого шару металу погіршує результати відновлення. Для того, щоб не поглиблювати подряпини шліфовку та полірування проводять перпендикулярно до напрямку штрихів і подряпин від інструмента.

Якщо після знищення заводських номерів на їх місці було набито нові, то шліфують лише ділянки поверхні металу навколо знову набитих серійних номерів, не видаляючи їх. Кінцеве полірування поверхні металу проводять за допомогою пастки «ГОИ». Підготовлену ділянку протирають ватою, а потім промивають органічним розчинником (спиртом, бензином чи уайт-спіритом).

У разі якщо на ділянці з видаленими заводськими знаками немає грубих потертостей і подряпин або вони знаходяться лише на окремих ділянках, обробляти всю поверхню за допомогою наждачного паперу та напилків не потрібно. У цьому випадку відразу переходять до полірування або видалення подряпин.

Якщо поверхня з видаленими заводськими номерами відполірована раніше, то підготовка до відновлення полягатиме у видаленні жирних плям, промиванні та безпосередньо відновленні.

Зазвичай металеві частини зброї, яка підлягає дослідженню, виготовлено з чорних металів. Для травлення поверхні металевих частин зброї з видаленими заводськими маркувальними позначеннями використовують реагенти, виготовлені за такими рецептами.

Рецепт № 1:

- азотна кислота (концентрована) — 1 частина;
- оцтова кислота (концентрована) — 1 частина;
- спирт етиловий (96 %) — 2 частини.

Залежно від способу обробки та хімічного складу сталі співвідношення азотної та оцтової кислоти можна змінювати, що часто-густо покращує видимість відновленого зображення.

Рецепт № 2: 3—5-процентний розчин дихромату калію у 60—96 % сульфатній кислоті.

Рецепт № 3:

- хлоридна кислота (концентрована) — 8 частин;
- спирт етиловий (96 %) — 5 частин;
- мідь хлориста — 1 частина;
- вода дистильована — 6 частин.

Реагенти потрібно змішувати безпосередньо перед застосуванням.

Реагент за рецептом № 1 може використовуватися для відновлення зображення заводських маркувальних позначень на будь-яких виробах зі сталі. Для цього підготовлену ділянку виробу оточують з усіх боків бортиком з пластичного матеріалу (пластиліну). В отриману таким чином ванночку наливають реагент у кількості, яка покриває поверхню металу шаром у 2—3 мм. Відновлення заводських маркувальних позначень починається з моменту нанесення реагенту на поверхню металу [1, с. 12—13].

Тривалість процесу відновлення залежить від хімічного складу сталі, глибини завданих пошкоджень (товщини спіяного шару металу) та якості підготовки поверхні.

Проявлення первинних позначень відбувається впродовж від кількох хвилин до кількох годин. Якщо процес відновлення затягується, то використаний реактив через деякий час видаляють з поверхні фільтрувальним папером і замінюють свіжим, повторюючи ці дії за потреби кілька разів до отримання необхідного результату.

Чорний прошарок (суміш продуктів реакції металу та кислоти), яким вкривається ділянка поверхні після травлення, видаляють ватним тампоном, змоченим водою, а потім протирають тампоном, змоченим етиловим спиртом. Після такої обробки виявлені первинні номери стають видимими. У разі якщо відновлення номерів не відбулося, час травлення збільшують, додаючи, як зазначено вище, нову порцію свіжого реагенту.

Метод відновлення первинних номерів за допомогою реагентів, виготовлених за рецептами № 2, 3, передбачає нагрівання відшліфованої ділянки поверхні металу до 200—220 °С (ступінь нагрівання встановлюють експериментально до утворення на поверхні металу нальоту жовтуватого кольору), полірування її до дзеркальної поверхні, знежирення органічним розчинником з подальшим нанесенням на ще теплий метал одного із зазначених реагентів.

У міру виявлення первинних номерів або їх окремих частин об'єкт фотографують кілька разів (адже нерідко виявлені цифри в процесі роботи частково або повністю зникають). Після закінчення травлення досліджувану ділянку промивають водою або спиртом до повного видалення травного реагенту, висушують та для збереження відновлених знаків вкривають шаром масла для чищення зброї, після чого за потреби ще раз фотографують.

З метою демонстрації ефективності використання хімічного методу для відновлення первинних позначень доцільно навести кілька прикладів.

Приклад 1. Потрібно було дослідити перероблений стартовий пістолет «Zoraki mod. 914-S» зі знищеним заводським номером на рамці пістолета (рис. 1).

Рис. 1. Зображення стартового пістолета «Zoraki mod. 914-S»

Відновлення заводського номера на рамці пістолета проводили звичайним хімічним методом з використанням реагенту, підготовленого за рецептом № 1 на основі азотної кислоти. Після його застосування упродовж 30 с на затемненому фоні з'явилися цифри заводського номера — 068081, які не зникали (рис. 2, 3).

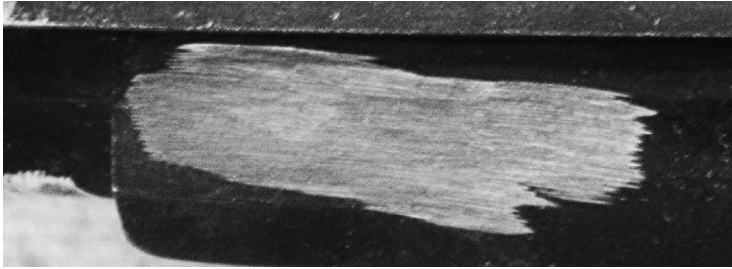

Рис. 2. Зображення ділянки на рамці пістолета з видаленим заводським номером

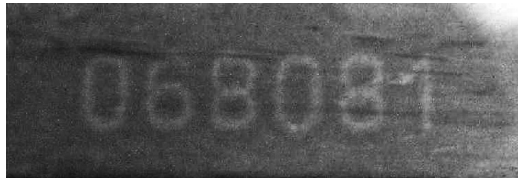

Рис. 3. Зображення ділянки на рамці пістолета з відновленим заводським номером

Приклад 2. На дослідження надійшла цівка [2] мисливської рушниці зі знищеним заводським номером (рис. 4).

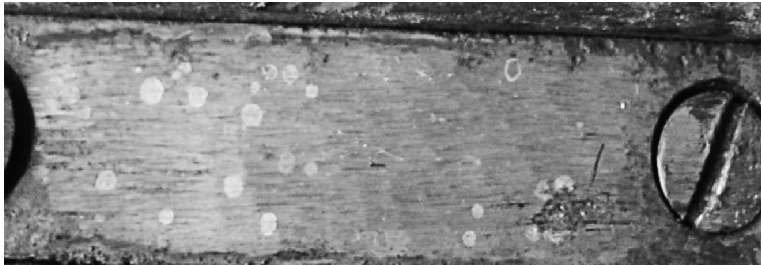

Рис. 4. Зображення ділянки на металевій рамці цівки мисливської рушниці зі знищеним заводським номером

Для відновлення заводського номера на цівці рушниці застосували хімічний метод. Травлення проводили реагентом, виготовленим за рецептом № 3 на основі соляної кислоти. Під дією реагенту на ділянці, яку обробляли, з'явилися букви та цифри заводського номера — Я 125846-57 (рис. 5).

Рис. 5. Зображення ділянки на металевій рамці цівки мисливської рушниці з відновленим заводським номером

Слід пам'ятати, що, у разі якщо використання хімічного методу з певним реагентом не дало позитивного результату, треба обов'язково сфотографувати ділянку

об'єкта з номерним позначенням у тому вигляді, який вона має на момент завершення дії реагенту, і, злегка зачистивши поверхню цієї ділянки, повторити експеримент, застосувавши один з електрохімічних методів. Якщо електрохімічний метод також не дав очікуваних результатів, експеримент проводять ще раз, знову використовуючи хімічний метод (у такому разі полірування поверхні не потрібне) [1, с. 10].

Отже, як свідчить практика, хімічний метод виявлення видалених заводських знаків на частинах зброї є доволі ефективним, а тому його рекомендовано використовувати для вирішення зазначених завдань.

Список використаної літератури

1. Борисов А. П. Выявление удаленных знаков на металлических и некоторых не металлических предметах : метод. реком. / А. П. Борисов, Г. А. Скобелева. — М. : НИИ МВД РСФСР, 1960. — 41 с.
2. Судова балістика та суміжні галузі знань : словник / [В. В. Арешонков, А. В. Кофанов, Г. А. Кушнір та ін.]. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. — 184 с.

УДК 343.98+581.52

А. Н. Хох, научный сотрудник ГУ «Научно-практический центр Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь»

ВОЗМОЖНОСТИ ИЗУЧЕНИЯ АНАТОМО-ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ГОДИЧНЫХ СЛОЕВ ДРЕВЕСИНЫ СОСНЫ ОБЫКНОВЕННОЙ С ЦЕЛЮ СУЖЕНИЯ ГРУППОВОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

Рассмотрены особенности анатомической структуры годичных слоев древесины сосны обыкновенной из разных условий произрастания, оценена криминалистическая значимость исследованных клеточных параметров. Полученные результаты могут быть использованы в экспертных исследованиях при решении задач, связанных с сужением групповой принадлежности в рамках выяснения вопроса отношения объектов к определенному участку местности.

Ключевые слова: анатомическое строение, групповая принадлежность, сосна обыкновенная, судебно-ботаническая экспертиза, тип условий местопроизрастания, трахеиды.

Розглянуто особливості анатомічної структури річних шарів деревини сосни звичайної з різних умов зростання, оцінено криміналістичну значущість досліджених клітинних параметрів. Отримані результати можуть бути використані в експертних дослідженнях під час вирішення завдань, пов'язаних зі звуженням групової належності в межах з'ясування питання щодо належності об'єктів до певної ділянки місцевості.

Abstract: In the article features of the anatomical structure of the tree layers of Scots pine wood from different growing conditions are considered, the forensic significance of the investigated cellular parameters is estimated. The obtained results can be used in expert studies aimed at solving problems associated with the narrowing of the group affiliation in ascertaining the relationship of objects to a particular site.

Древесина как компонент окружающей среды, с которой тесно связана деятельность человека, достаточно часто встречается в следственной и экспертной практике и имеет большое значение в качестве доказательства. Непосредственным объектом исследования при этом являются ее индивидуальные свойства либо их избирательная изменчивость, которые способствуют диагностированию искомых состояний или частных событий [1]. Эти особенности сохраняют свою стабильность в течение идентификационного периода, что и способствует решению экспертных задач.

В Республике Беларусь лесо- и пиломатериалы относятся к группе товаров, установить происхождение которых зачастую не представляется возможным из-за от-

сутствия необходимого методического инструментария. Данный факт существенно затрудняет контроль за выполнением правил лесопользования и препятствует раскрытию правонарушений, связанных с незаконным оборотом древесины.

В настоящее время при решении вопроса о месте происхождения срубленной древесины устанавливается только самая широкая групповая принадлежность и констатируется принадлежность исследуемых объектов к значительным по площади территориям. В подавляющем большинстве случаев это не может полностью удовлетворить интересы следственной и судебной практики, так как повседневно встают задачи, нацеленные на установление источника и локального места происхождения лесоматериалов, то есть на сужение их групповой принадлежности.

В ГУ «Научно-практический центр Государственного комитета судебных экспертиз Республики Беларусь» с 2016 года ведутся исследования, направленные на разработку методических подходов к установлению места произрастания срубленной древесины по анатомометрическим параметрам, которые формируются под воздействием факторов окружающей среды.

Знания закономерностей возникновения тех или иных свойств в результате внешних воздействий на растительный организм, дифференциация этих воздействий, переход от качественного описания к их количественному выражению — все это позволит сузить групповую принадлежность и осуществить отождествление растений. Такая информация в настоящее время практически не используется ни в экологических исследованиях, ни в судебно-экспертной практике.

Следует подчеркнуть, что анатомические особенности древесных растений являются генетически детерминированными признаками, на формирование которых оказывают влияние экологические условия среды, то есть деревья адаптируют свою структуру в соответствии с условиями произрастания, сезонной и межгодовой изменчивостью климата [2—4]. Адаптация происходит во время процессов деления и дифференцировки клеток, оставляя свой след в анатомических характеристиках клеток. Поэтому анатомические элементы годичных слоев наравне с основными показателями радиального прироста (ширина годичного слоя, ширина зон ранней и поздней древесины) могут быть успешно использованы в экспертной практике при определении места обитания сосен и, соответственно, интересующего участка местности.

В данной статье представлены результаты экспериментальных исследований, связанные с выяснением тенденций изменчивости анатомических признаков годичных слоев древесины сосны обыкновенной (*Pinus silvestris* L.) в зависимости от типа леса и экологических условий.

Древесина сосны отличается простым строением и радиальным расположением основных клеточных элементов. Выбор сосны обыкновенной в качестве объекта исследования объясняется тем, что ее насаждения широко представлены во всех регионах страны и доминируют как по занятой площади, так и по запасам древесины. В условиях умеренного климата сосна является природно-прогрессивным эдификатором с наиболее широким диапазоном экологической пластичности по отношению к таким важнейшим средообразующим факторам, как богатство и увлажненность почвы [5]. Сосняки успешно произрастают в гидротопях (от очень сухих до мокрых) и в трофотопях (от боров до судубрав). С этим связано богатство лесотипологической структуры лесов сосновой формации (рис. 1).

Рис. 1. Сосняк мшистый¹ (Белынквичское лесничество Костюковичского лесхоза)

Сосновые лесоматериалы широко используются в подавляющем большинстве отраслей производства, в которых возможно применение древесины, а потому являются наиболее частыми объектами противоправных действий. Значение сосны как лесообразующей породы не уменьшится и в будущем. Напротив, стратегический план развития лесного хозяйства на 2015—2030 годы предусматривает существенное — до 60 % — увеличение площади сосновых лесов гослесфонда [6].

Объектами настоящего исследования являлись лесные массивы сосны обыкновенной на территории Государственного природоохранного учреждения «Березинский биосферный заповедник». Всего были заложены 3 временные пробные площади на территории этого заповедника по общепринятым в области лесоведения и лесной таксации методикам [7—9]. Выбранные пробные площади находились на территории Государственного природоохранного учреждения «Березинский биосферный заповедник» и представлены рядом особенностей.

Для пробной площади № 1 характерны сухие условия. Тип леса — сосняк мшистый (155 лет). Древостой густой, одноярусный, одновозрастный. В подросте — редко береза. Подлесок — из единичной ольхи, живой покров — брусника, редко — лишайники и зеленые мхи. Почва рыхло-песчаная (бедные сухие почвы, балл увлажнения — 4,5).

Для пробной площади № 2 характерны полуувлажненные условия. Тип леса — сосняк долгомошный (150 лет). Древостой двухъярусный: 1-й ярус — сосна, 2-й — ель и береза. В подросте — осина. Подлесок — из рябины и ольхи развит слабо. Живой покров состоит из багульника, черники, брусники, зеленых мхов. Почва дерново-подзолистая (богатые почвы оптимального увлажнения, балл увлажнения — 7,8).

Пробная площадь № 3 характеризуется условиями застойного увлажнения (болото). Тип леса — сосняк сфагновый (150 лет). Древостой разновозрастный. Значительную долю составляет сухостойная осина. Подрост и подлесок отсутствуют. В живом покрове — багульник, брусника, зеленые и сфагновые мхи. Почва торфяно-болотная (богатые почвы повышенного увлажнения, балл увлажнения — 9,0).

¹ Преобладает среди выделенных геоботаниками 13-ти типов леса в Республике Беларусь. На 1 января 2016 года занимает 1687705 га (40,74 %) от всей площади сосновых лесов.

Ранжирование пробных площадей в осях влажности (F) выполнено с использованием экологических шкал Г. Элленберга [10].

На каждой пробной площади у 20 деревьев сосны без признаков ослабления (по существующей классификации Крафта ранжирование проводили с I по II класс) с помощью возрастного бура Пресслера отбирались образцы (по 2 буровых керна с противоположных сторон ствола в направлении запад-восток на высоте 1,3 м от поверхности земли), которые затем анализировались в лаборатории.

Перед непосредственным проведением измерений анатомических параметров годовичных слоев с образцов были получены поперечные срезы. Для этого буровые керны замачивали на 10—15 мин. в горячей воде, что значительно облегчало последующую обрезку. Затем ножом пистолетным с выдвижным трапециевидным лезвием срезали верхнюю часть толщиной 1—1,5 мм. Для удобства обрезки и предотвращения разлома керн закрепляли при помощи винтов на металлической основе (кернодержателе), старались добиться максимально ровной плоскости, избежать образования царапин и других изъянов на поверхности образца.

Анатомические параметры годовичных слоев ранней и поздней древесины изучали по направлению от коры к сердцевине с помощью сканирующего электронного микроскопа (далее — СЭМ) высокого разрешения «MIRA3» фирмы «Tescan» (Чехия) при увеличении $\times 100$, $\times 200$, $\times 500$, $\times 1000$ на базе ГУ «Научно-исследовательский институт порошковой металлургии» (рис. 2). Принципиальные особенности СЭМ позволяют применять его для изучения тончайших деталей микроскопического и ультрамикроскопического строения древесины, в частности трахеид, сосудов, механических волокон, паренхимных клеток и др.

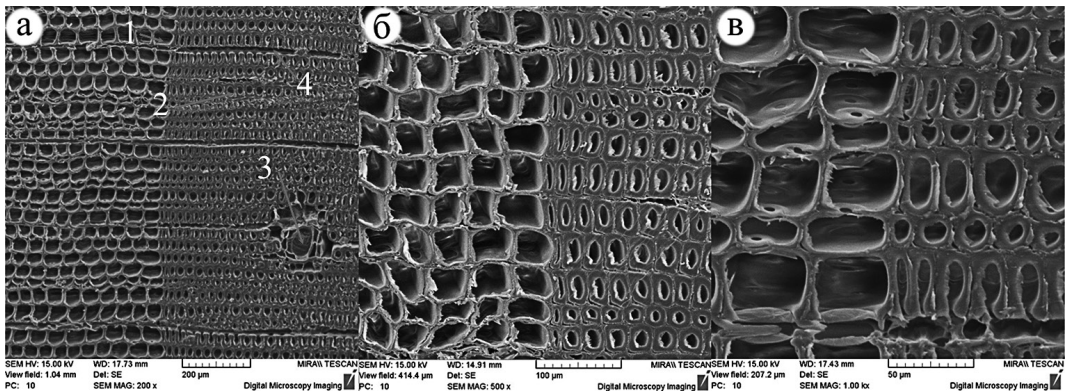

Рис. 2. Примеры микроструктуры годовичных слоев древесины при увеличении: (а) — $\times 200$, (б) — $\times 500$, (в) — $\times 1000$ (1 — ранняя трахеида, 2 — поздняя трахеида, 3 — вертикальный смоляной ход, 4 — сердцевинный луч)

Для целей проводимого исследования в последних 80-ти годовичных слоях каждого образца древесины подсчитывали количество трахеид, измеряли размер их полостей и толщину стенок отдельно для ранней и поздней древесины, а также диаметр вертикальных смоляных ходов. Во всех случаях измерялась двойная толщина стенки трахеид — от полости одной трахеиды до полости другой. В ранней зоне толщину стенок измеряли между полостями 2-й и 3-й, 3-й и 4-й трахеид, считая от границы предыдущего годовичного слоя по радиусу. В поздней зоне измеряли

толщину стенок «срединной» трахеиды этой зоны [11]. Далее парные измерения по годичным слоям каждого дерева усредняли, затем проводили усреднение для всех исследованных деревьев на каждой пробной площади.

Обобщенные результаты рассчитанных годичных слоев сосны обыкновенной представлены в таблице.

Таблица

**Сравнительный анализ некоторых анатомических параметров
годичных слоев сосны обыкновенной из разных типов леса**

Исследуемый параметр	Пробная площадь № 1	Пробная площадь № 2	Пробная площадь № 3
Ширина годичного слоя, мм	1,65±1,13	1,52±0,81	0,89±0,58
% поздней древесины в годичном слое	26,2	31,1	34,5
Число годичных слоев в 1 см	5	5	8
Количество ранних трахеид	46,6±0,41	50,2±2,96	42,4±3,11
Количество поздних трахеид	26,1±1,61	25,4±3,11	37,8±2,16
Радиальный размер полостей ранних трахеид, мкм	41,7±9,26	34,3±1,30	29,1±9,1
Радиальный размер полостей поздних трахеид, мкм	21,4±4,99	13,4±3,53	11,1±1,53
Радиальный диаметр вертикального смоляного хода, мкм	107,6±6,21	107,4±5,29	107,4±5,34
Тангенциальный размер полостей ранних трахеид, мкм	29,9±5,99	26,5±4,42	21,5±3,44
Тангенциальный размер полостей поздних трахеид, мкм	15,4±5,31	12,5±3,76	10,5±3,21
Тангенциальный диаметр вертикального смоляного хода, мкм	106,3±5,31	106,1±5,35	106,2±5,71
Толщина двойной клеточной стенки ранних трахеид, мкм	2,5±0,74	2,6±0,27	1,8±0,21
Толщина двойной клеточной стенки поздних трахеид, мкм	5,2±1,31	5,6±0,75	6,9±0,98

Полученные данные подтвердили, что существуют определенные особенности микроструктуры годичных слоев, характерные для конкретного места произрастания, то есть клеточная структура адаптируется к условиям окружающей среды, реагирует на изменяющиеся экологические факторы: солнечный свет, тепло, влагу и питательные вещества. Чем резче разница между древостоями по условиям местопроизрастания, тем больше коэффициент достоверности в различиях показателей годичного слоя.

Из данных таблицы можно видеть, что наиболее широкие годичные слои характерны для сосняка мшистого, то есть для условий местопроизрастания, приближающихся к оптимальным, а самые узкие — для сосняка сфагнового, то есть для верховых болот с избытком влаги. Другими словами, увеличение увлажнен-

ности почвы вызывает уменьшение ширины годовых слоев. Процент поздней древесины сосны изменяется в пределах от 26,2 до 34,5 %. Наименьшие значения отмечаются в сосняке мшистом, наибольшие — в сосняке сфагновом. При сокращении ширины годовых слоев у сосны увеличивается число поздних трахеид. Среднее число годовых слоев на 1 см для сосны с пробных площадей № 1 равно 4, для пробной площади № 3 — 8, то есть количество годовых слоев увеличивается с увеличением влажности почвы.

Увеличение числа ранних трахеид наблюдается для деревьев на пробной площади № 2, поздних — на пробной площади № 3. Проведенные измерения показали, что для всех деревьев сосны характерны более широкие ранние трахеиды с тонкими стенками и широкими полостями и более узкие поздние трахеиды с толстыми стенками и узкими полостями. При этом размер трахеид по радиальному направлению меньше, чем по тангенциальному.

Сравнительное анатомическое исследование трахеид годовых слоев по пробным площадям выявило существенные различия. В частности, наибольшие радиальный и тангенциальный размеры полостей трахеид как ранней, так и поздней древесины характерны для деревьев сосны с пробной площади № 1 (сосняк мшистый), а трахеиды с более узкими полостями характерны для сосняка сфагнового (пробная площадь № 3). Толщина стенок поздних трахеид изменяется от 5,2 до 6,9 мкм (максимальная на пробной площади № 3 — сосняк сфагновый). Толщина тангентальных стенок ранних трахеид изменяется от 1,8 до 2,6 мкм (максимальная на пробной площади № 2 — сосняк долгомошный). И радиальный, и тангенциальный диаметры вертикального смоляного хода являются относительно стабильными и слабо изменяются в зависимости от степени увлажненности. По этой причине в дальнейшем можно отказаться от измерений данного параметра.

Проведенные исследования позволили выявить некоторые особенности анатомического строения годовых слоев сосны обыкновенной в зависимости от влажности почвы. Все вышеописанные отличия анатомической структуры годовых слоев могут служить наглядным примером воздействия факторов среды на древесную ткань и являются важными отличительными признаками для однородных условий роста. Вероятно, они имеют адаптивный характер и в значительной степени определяются локальными условиями произрастания, в которых они развиваются.

Также необходимо отметить, что такие признаки, как удельные объемы однорядных и веретеновидных лучей не имеют достоверных различий ни под влиянием атмосферных загрязнений, ни под влиянием лесорастительных условий. Количество лучей в поле зрения и соотношение объемов однорядных и веретеновидных лучей во всех изученных случаях остаются одинаковыми, так как эти признаки не являются показателями состояния сосны обыкновенной в условиях промышленного загрязнения. В то же время ширина годового слоя, толщина тангентальных стенок трахеид ранней и поздней древесины и размеры просветов ранних трахеид всегда имеют достоверные различия и являются четкими показателями жизнеспособности древесного растения.

Полученные результаты имеют практическое значение для проведения сравнительных исследований древесины сосны с целью определения участка местности ее произрастания.

Список использованной литературы

1. *Майорова Е. И.* Концептуальные основы судебно-биологической экспертизы : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Майорова Елена Ивановна. — М., 1996. — 347 с.
2. *Егоров М. Н.* Введение в фенетику древесных растений / М. Н. Егоров. — Воронеж : ВГУ, 2004 — 120 с.
3. *Видякин А. И.* Фенетика, популяционная структура и сохранение генетического фонда сосны обыкновенной (*Pinus sylvestris* L.) / А. И. Видякин // Хвойные бореальной зоны. — 2007. — Т. 24. — №. 2-3. — С. 159—166.
4. *Косиченко Н. Е.* Влияние генотипа-среды на формирование микроструктуры стебля и диагностика технических свойств, роста и устойчивости древесных растений : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. биол. наук : спец. 03.00.05 «Ботаника» / Н. Е. Косиченко. — Воронеж, 1999. — 42 с.
5. *Юркевич И. Д.* Сосновые леса Белоруссии / И. Д. Юркевич, Н. Ф. Ловчий. — Мн. : Наука и техника, 1984. — 175 с.
6. *Стратегический план развития лесохозяйственной отрасли на период с 2015 по 2030 годы*, утв. зам. Премьер-министра Республики Беларусь от 23.12.2014 г. № 06/201-271. — 20 с.
7. *Ярошенко П. Д.* Геоботаника. Основные понятия, направления и методы / П. Д. Ярошенко. — М.-Л. : Наука, 1961. — 476 с.
8. *Анучин Н. П.* Лесная таксация / Н. П. Анучин. — М. : ВНИИЛМ, 2004. — 552 с.
9. *Шевелев С. Л.* Таксация леса / С. Л. Шевелев, В. В. Кузмичев. — Красноярск : СибГТУ. — 2003. — 248 с.
10. *Ellenberg H.* Unkrautgemeinschaften als Zeiger für Klima und Boden / H. Ellenberg. — Stuttgart: Ulmer, 1950. — № 1. — 141 p.
11. *Мелехов И. С.* Влияние пожаров на лес / И. С. Мелехов. — М.-Л. : Гослестехиздат, 1948. — 44 с.

УДК 343.983.22

О. М. Янчяускас, *государственный эксперт
центрального аппарата Государственного комитета
судебных экспертиз Республики Беларусь*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСТАНОВЛЕНИЯ ЦЕЛОГО ПО ЧАСТЯМ НА ПРИМЕРАХ ЭКСПЕРТНОЙ ПРАКТИКИ

Сделан обзор экспертной практики установления целого по частям. На примерах исследования отдельных объектов освещены некоторые особенности установления целого по частям, проанализированы различные подходы решения экспертных задач по установлению целого.

Ключевые слова: судебная экспертиза, заключение эксперта, трасология, идентификация, части разделенного целого, установление целого по частям.

Зроблено огляд експертної практики встановлення цілого за частинами. На прикладах дослідження окремих об'єктів висвітлено деякі особливості встановлення цілого за частинами, проаналізовано різні підходи до вирішення експертних завдань зі встановлення цілого.

This article is devoted to the review of expert practice of identifying of a whole in parts. On the examples of Study of individual objects have highlighted certain features of the identification of a whole in parts; different approaches to identifying of a whole in parts are also analyzed.

Исследование частей предметов с целью установления, не составляли ли они ранее единое целое, является специфическим видом трасологической экспертизы. Необходимость в криминалистическом исследовании отдельных частей какого-либо предмета, являющегося вещественным доказательством, нередко возникает при расследовании уголовных дел. Соответственно, дальнейшие исследования в этой области и анализ экспертной практики проведения таких исследований не утрачивают своей актуальности.

Проблемы проведения трасологических экспертиз, в том числе исследование частей предметов с целью установления их принадлежности к единому целому, поднимали в своих работах многие ученые, среди которых В. Я. Колдин [1, 2], В. С. Метричев [3], И. И. Пророков [4], М. И. Розанов [4] и др.

Целью данной статьи является анализ экспертной практики установления целого по частям, освещение некоторых особенностей проведения такого исследования.

Понятие «целого» в трасологии неоднозначно и может трактоваться по-разному. Так, «целым» может быть монолитный предмет, если исследованию подвергаются его части, на которые он оказался разделен. В свою очередь, «целым» также

может считаться только часть этого предмета, если она разделена на фрагменты. Под «целым» понимают и составной предмет, представляющий совокупность механически взаимосвязанных (чаще всего выполняющих индивидуальные функции) деталей. Наконец, «целым» может быть совокупность предметов, имеющих самую различную природу и происхождение, объединенных не физическим соединением, а совместным одновременным использованием и/или хранением, так называемое комплектное целое.

Установить экспертным путем принадлежность частей единому целому удается благодаря тому, что у частей разрушенного (расчлененного) предмета сохраняются взаимосвязывающие признаки, одни из которых возникли в момент и вследствие разделения (конфигурация линии разделения и особенности рельефа плоскостей разделения), а другие имелись у объекта до расчленения на части. При этом для установления целого по частям при проведении исследований могут быть использованы лишь те признаки, которые присущи предмету как целостной системе.

В целом объекты экспертизы, являясь объектами материального мира, характеризуются множеством признаков внешнего и внутреннего строения, специфика которых обуславливается природой возникновения, назначением, использованием предметов. Они могут быть как специально заданными (текст, линовка, рисунок и т. д.), так и иметь случайный характер (следы инструментов при ручной и машинной обработке). Особые признаки возникают и при эксплуатационном износе объектов (царапины, складки, пятна, др.).

Образование линий и плоскостей разделения существенно зависит от того, был ли объект составным или монолитным. У составного объекта линии разделения определены заранее, они формируются при изготовлении или сборке. Однако при длительном контакте, а тем более при взаимодействии подвижных деталей объекта, на каждой из них в большей или меньшей степени отражается внешнее строение другой контактирующей части. При разрушении монолитного объекта линии и плоскости разделения возникают вследствие нарушения его целостности. Образованные линии и плоскости разделения индивидуальны по своей конфигурации, что обусловлено внутренней индивидуальной структурой объектов.

Принадлежность частей единому монолитному целому устанавливается при наличии общих линий разделения и взаимопереходящих признаков. При исследовании частей несоставного предмета первоначально определяют их однородность, а значит, и сопоставимость [4, с. 235]. С этой целью исследуют внешние морфологические признаки, отражающие общее строение расчлененного предмета, а также признаки, отражающие природу материала и его внутреннюю структуру.

Необходимо отметить, что, в отличие от иных идентификационных исследований, когда алгоритм сравнительного исследования начинается с установления групповой принадлежности путем сравнения общих признаков в виде ряда последовательных сужений группы вплоть до полного отождествления, которое достигается лишь совпадением комплекса частных признаков, при установлении целого по частям на стадии раздельного исследования определяется самая широкая групповая принадлежность объектов, после чего производится их сравнение. Более глубокое изучение общих признаков представляется нерациональным, поскольку отдельные части разделенного предмета могут значительно видоизме-

ниться, и различие в их признаках послужит основанием для ошибочного вывода о несопоставимости частей друг другу.

При наличии визуально наблюдаемой общей линии разделения, а также индивидуализирующих взаимопереходящих признаков установление единого монокристаллического целого не вызывает особой сложности. Однако предметы, части которых могут стать объектами экспертизы, чрезвычайно многообразны и могут не иметь плотной целостной структуры, являясь при этом единым монокристаллическим целым. Вследствие этого установление общей линии разделения частей таких предметов может быть затруднительно, хотя и возможно. Так, например, это подтверждается случаем из экспертной практики, когда при производстве экспертизы сравнительному исследованию подвергались фрагменты шпагата из полимерных фибриллированных пленочных нитей, изъятые в ходе осмотра места происшествия (далее — ОМП) и в ходе обыска у подозреваемой. Сложность установления целого в отношении такого предмета (шпагата) состояла в том, что при визуальном исследовании концов его фрагментов общая линия разделения не прослеживалась, так как в шпагате из полимерных фибриллированных пленочных нитей нити в крутке расположены не плотно, не имеют жесткой фиксации, а при разделении концы фрагментов шпагата раскручиваются и расплетаются. В ходе исследования была установлена общая групповая принадлежность и механизм разделения фрагментов шпагата (разрез). Дальнейшее исследование концов этих фрагментов проводилось с учетом особенностей структуры шпагата, и того факта, что при его разделении каждая нить разделяется отдельно, а совокупность разделенных нитей формирует конец одной части его фрагмента, конфигурация которого повторяется во взаимно обратном рельефе конца другой части. Таким образом, при исследовании концов фрагментов шпагата особое внимание обращалось на длину нитей и их взаимное расположение относительно друг друга. В результате было установлено, что группа нитей на одном из концов фрагмента, изъятых в ходе ОМП, разделена значительно выше уровня разделения остальных нитей, а группа нитей на одном из концов другого фрагмента разделена ниже уровня разделения остальных (рис. 1, 2).

Рис. 1

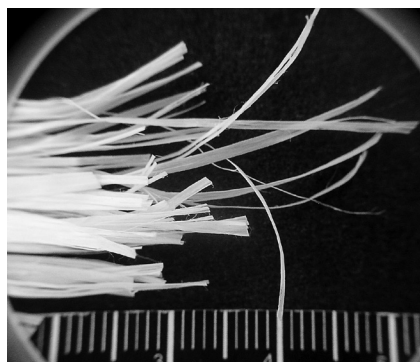

Рис. 2

Рис. 1, 2. Вид исследуемых концов фрагментов шпагата

При исследовании концов шпагата под микроскопом было установлено, что между нитями расположены «перемычки», соединяющие их друг с другом и фикс-

сирующие положение той или иной нити по отношению к соседним. Учитывая технологию изготовления шпагата, под микроскопом нити указанных выше концов фрагментов шпагата были выложены в плоскую ленту (концы раскручены). Таким образом, концы нитей были переведены в одну плоскость, что дало возможность проследить конфигурацию каждого из концов и провести их совмещение. В результате совмещения было установлено наличие у сопоставляемых концов фрагментов шпагата общей линии разделения, совпадение ее конфигурации и наличие взаимопереходящих признаков в виде совпадения расположения трещин на нитях фрагмента шпагата (рис. 3, 4).

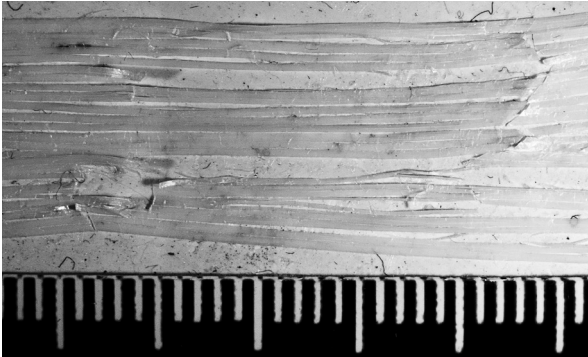

Рис. 3. Вид совмещения по линии разделения фрагментов шпагата на определенном участке

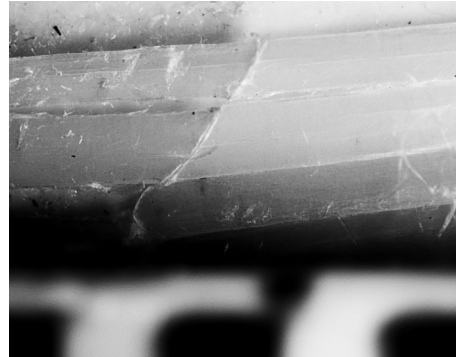

Рис. 4. Вид совмещения по линии разделения отдельных нитей шпагата на исследуемом участке

Наличие общей линии разделения свидетельствует о практической достоверности факта установления взаимной принадлежности частей. Полное совмещение по линии или плоскости разделения служит реальным доказательством того, что ранее они составляли единое целое. Исключения составляют случаи, когда линия разделения (например, в результате разреза) является прямой, без выраженных особенностей, а также в случае если разделение объектов выполнено одномоментно. В подтверждение изложенного целесообразно привести несколько примеров.

Пример. На экспертизу были предоставлены фрагмент прозрачной липкой ленты типа «скотч» и липкая лента типа «скотч», намотанная на бобину. Из факты дела известно, что в ходе ОМП был обнаружен неопознанный труп мужчины, руки которого перемотаны фрагментом липкой ленты типа «скотч». При обыске по месту жительства подозреваемого изъята бобина прозрачной липкой ленты типа «скотч». Эксперту необходимо было выяснить, составляли ли ранее единое целое объекты, предоставленные на экспертизу. В ходе исследования была установлена общая групповая принадлежность и механизм разделения объектов (разрез). Для линий разделения характерна прямолинейная конфигурация. Также было установлено, что на поверхностях объектов наблюдаются хаотично расположенные складки, образованные в результате смятия краев липкой ленты, сопряженного с дальнейшим склеиванием отдельных ее участков. В результате оценки строения и свойств объектов, характера и способа образования этих складок, механизма их разделения, состояния краев, а также учитывая конкретные обстоятельства дела,

имеющиеся на вышеуказанных объектах, признаки в виде складчатости были отнесены экспертом к признакам эксплуатации и при совмещении объектов между собой рассматривались в качестве индивидуализирующих взаимопереходящих признаков (рис. 5).

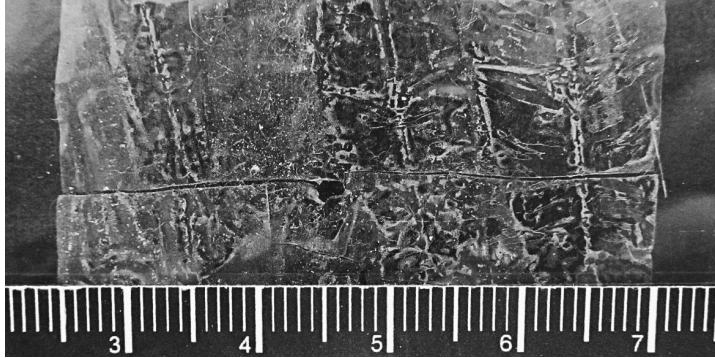

Рис. 5. Вид совмещения объектов по общей линии разделения

Пример. Согласно фабуле уголовного дела при личном обыске гр. А были изъяты два бумажных свертка с веществом зеленого цвета (фрагменты бумаги № 1, 2), а несколькими днями ранее при обыске по месту жительства гр. М был изъят один бумажный сверток с веществом коричневого цвета. Все три фрагмента бумаги были предоставлены на экспертизу. Перед экспертом был поставлен вопрос о том, составляли ли ранее предоставленные объекты единое целое. В результате исследования была установлена общая групповая принадлежность и механизм разделения фрагментов бумаги (разрез). Также было установлено, что фрагменты бумаги деформированы, на их поверхностях расположены разнонаправленные мелкие складки, характерные для смятия. Линии разделения объектов характеризуются прямолинейной конфигурацией. Кроме того, в ходе исследования было установлено, что фрагменты бумаги, изъятые при личном обыске гр. А, имеют одинаковую конфигурацию линий разделения, являются нижними частями листов бумаги и были отделены от целого одновременно (рис. 6, 7). При совмещении фрагментов бумаги, изъятых у гр. А, с фрагментом бумаги, изъятым у гр. М, установлено наличие общей линии разделения, совпадение ее конфигурации и наличие индивидуализирующих взаимопереходящих признаков в виде перехода (продолжения) штрихов элементов линий графления: у фрагмента бумаги № 1 с фрагментом бумаги, изъятым у гр. М (рис. 8).

Рис. 6. Общий вид линии разделения фрагмента бумаги № 1

Результаты анализа вышеприведенных примеров свидетельствуют о том, что при наличии линии разделения, конфигурация которой не имеет выраженных особенностей, а также при установлении одновременного разделения объектов, когда конфигурация линий разделения одинакова, наибольшую ценность для вывода

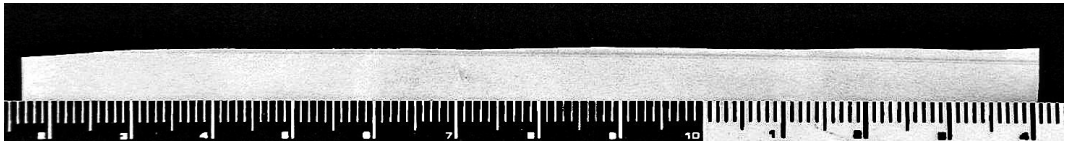

Рис. 7. Общий вид линии разделения фрагмента бумаги № 2

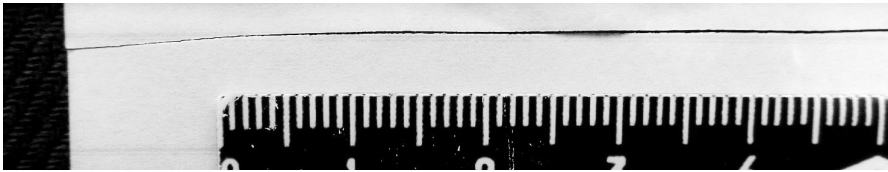

Рис. 8. Вид совмещения по линии разделения фрагмента бумаги № 1 и фрагмента бумаги, изъятого у гр. М

приобретают не линии разделения, а индивидуализирующие взаимопереходящие признаки, которые были присущи целому объекту и сохранились в определенной взаимосвязи у ее частей. Универсального и четко установленного перечня таких признаков нет. Следует лишь учитывать, что одни и те же признаки не всегда могут выступать в качестве таковых. Выделение того или иного признака в качестве индивидуализирующего взаимопереходящего осуществляется экспертом на основе исследования внешнего строения и внутренней структуры частей предмета, состояния поверхностей, механизма разделения объекта, а также с учетом особенностей конкретных обстоятельств дела, связанных с возникновением тех или иных признаков.

Таким образом, устанавливая целое по частям, эксперт делает заключение на основе специальных знаний, не связанных с обстоятельствами дела. Вместе с тем именно знание обстоятельств дела позволяет эксперту не только выбрать путь экспертного исследования, но и конкретно представить себе механизм возникновения тех или иных признаков отождествляемого целого.

При разделении целостного предмета в зависимости от материала, его внутренней структуры и внешнего строения края частей предмета могут претерпевать некоторые изменения. В таком случае при исследовании краев разделенных частей эксперт должен определить степень их изменения, а при совмещении частей по общим линиям разделения дать оценку результатам совмещения с учетом имеющихся изменений. Такие изменения, в частности, могут быть характерны при разделении тонких полимерных, металлических изделий, изделий из бумаги, трикотажа, ткани. В одном из случаев экспертной практики производства экспертизы сравнительному исследованию подвергались два фрагмента полимерной изоляционной ленты: изъятый с оконной рамы в ходе осмотра дома и обнаруженный на следующий день при осмотре прилегающей к дому местности. В результате исследования была установлена их общая групповая принадлежность и механизм разделения фрагментов (разрыв). Совмещение предоставленных фрагментов по линии разделения позволило установить наличие общей линии их разделения, совпадение ее конфигурации на отдельных участках и наличие индивидуализирующих взаимопереходящих признаков в виде перехода (продолжения) частей (элементов) маркировочных обозначений (рис. 9). Совпадение конфигура-

ции линии разделения и несовпадение ее на определенных участках объясняется деформированностью поверхностей у линии разделения, растяжением краев и особенностями механизма отделения от целого. Оценка результатов совмещения исследуемых фрагментов позволила эксперту сделать вывод о том, что они ранее составляли единое целое.

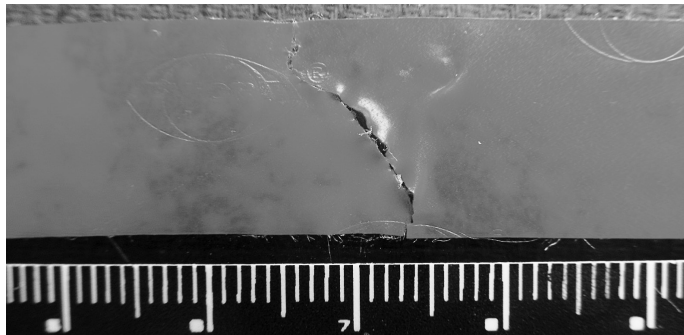

Рис. 9. Вид совмещения объектов по общей линии разделения

Частичные изменения (как в указанном примере) не затрудняют оценку результатов исследования, так как совпадение конфигурации линии разделения на определенном участке или на нескольких участках свидетельствует о том, что разделенные части ранее составляли единое целое (как правило, изменение краев образуется при разрыве, разломе, а линии или плоскости разделения характеризуются сложной формой). При значительном изменении краев (полной деформации краев или «минуса» промежуточной части) разделенных частей оценка результатов исследования осложняется. В таком случае вывод о том, что части, не совмещающиеся по линии или плоскости разделения, ранее составляли единое целое, может быть сделан только при совпадении у них индивидуальной совокупности взаимопереходящих признаков. Речь идет о признаках, наблюдаемых в зоне расчленения, расположенных как на поверхности, так и в структуре материала. Не совпадая полностью при сопоставлении и совмещении, они тем не менее как бы продолжают друг друга. Убедительность такого совмещения зависит от характера указанных признаков и способа их происхождения, степени деформации, а также от величины отсутствующего участка между сопоставляемыми объектами.

Если же исследуемые части сопоставимы по групповым (родовым) признакам, но результаты совмещения не дают основания ни для отрицательного, ни для положительного вывода о принадлежности этих частей единому целому (отсутствуют общая линия разделения и взаимопереходящие признаки), эксперт формулирует вывод о невозможности решения вопроса.

Принадлежность составных частей единому предмету устанавливается, когда в зоне соединения совпадают взаимосвязанные по происхождению и индивидуальные по качеству следы и иные особенности. Они могут располагаться как в плоскости контакта, так и на поверхностях исследуемых элементов. При исследовании составных частей целого, в отличие от исследования частей монолитного целого, признаки, отражающие природу материала, внутреннюю структуру и общее строение предмета, не играют заметной роли. При исследовании частей составного целого важно определить, относятся ли исследуемые части к объекту

одного и того же типа (вида), и если относятся, то в какой взаимосвязи они находятся, какими участками и как взаимодействуют друг с другом и с другими частями в процессе хранения или использования целого.

Алгоритм установления составного целого по его частям целесообразно рассмотреть на примере из практики, когда на экспертизу были предоставлены два фрагмента ткани: белого и зеленого цветов. Из фабулы уголовного дела следовало, что фрагмент ткани зеленого цвета был изъят в ходе проведения ОМП вблизи здания школы. Позже при обыске по месту жительства гр. Д был изъят фрагмент ткани белого цвета. На решение экспертизы поставлен вопрос о принадлежности объектов единому целому. В ходе раздельного исследования каждого объекта по результатам анализа их материала, формы, размеров, способов обработки краев и расположения швов стачки (линий строчек проколов с «минусом» швейных нитей) эксперт делает вывод, что предоставленные объекты являются отдельными составными элементами изделия, относящегося к группе готовых текстильных изделий («флаг»), и представляют собой фрагмент правой части флага — фрагмент зеленого цвета и фрагмент левой части флага — фрагмент белого цвета. То есть эксперт определил предмет, деталями которого являются предоставленные объекты, их пространственную локализацию, способ и место крепления. Далее визуальному осмотру и микроскопическому исследованию подвергались линии разделения: измерялись длина одного стежка, шаг строчки, расстояние между строчками шва, а также расстояние от каждого прокола до краев объекта. В результате исследования каждого объекта было установлено отклонение одной из линий строчки шва на определенном участке, а также совпадения локализации и размера участка отклонения. Затем проколы по исследуемым линиям строчек были сориентированы относительно друг друга и краев предоставленных объектов, установлено совпадение локализации каждого из них. С учетом особенностей и механизма образования машинного шва совпадение локализации и размеров участков отклонения исследуемых строчек в предоставленных фрагментах, а также совпадение относительного и взаимного расположения проколов на определенном участке относительно друг друга и краев предоставленных фрагментов, при отсутствии необъяснимых различий, оценены экспертом в своей совокупности в качестве индивидуализирующих частных признаков механизма образования строчки машинного шва при подаче изделия. В результате наложения фрагментов по линии разделения друг на друга установлено, что верхняя и нижняя линии строчки шва фрагмента флага зеленого цвета накладываются соответственно на верхнюю и нижнюю линию строчки шва фрагмента флага белого цвета, а участки отклонения линий строчек совпадают по своей локализации и размерам (рис. 10). Экспертом сделан вывод о том, что фрагменты флага ранее составляли единое целое.

Подводя итог, можно сказать, что экспертиза установления целого по частям характеризуется выявлением системы взаимосвязывающих индивидуальных признаков отождествляемого целого, которые сохраняются при его разделении. Для всех видов предметов интегративным свойством обладает общая линия разделения. Образование линий и плоскостей разделения существенно зависит от того, был ли объект монолитным или составным. В связи с этим подходы решения экспертных задач по установлению целого будут различны.

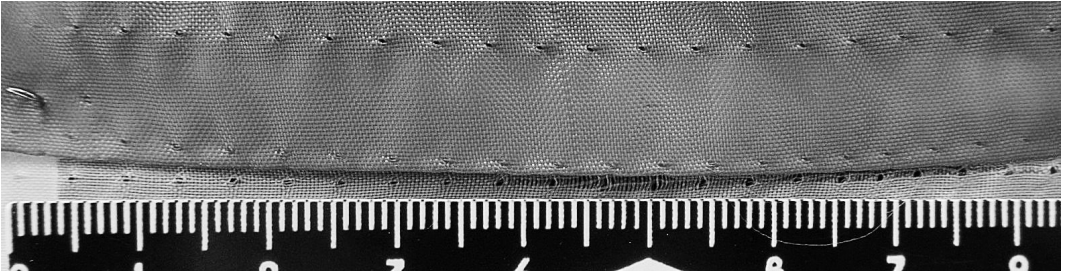

Рис. 10. Вид наложения фрагментов флага по линии проколов
(участок отклонения линии строчки)

Список использованной литературы

1. Колдин В. Я. Идентификация и ее роль в установлении истины по уголовным делам / В. Я. Колдин. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. — 150 с.
2. Колдин В. Я. Судебная идентификация / В. Я. Колдин. — М. : ЛексЭст, 2002. — 528 с.
3. Метричев В. С. Об организации комплексного криминалистического исследования контактно взаимодействовавших или разделенных на части объектов / В. С. Метричев. — М. : ВНИИСЭ, 1977. — 16 с.
4. Пророков И. И. Криминалистическая экспертиза следов (трасологические исследования) / И. И. Пророков. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1980. — 285 с.
5. Розанов М. И. Теоритические основы идентификации целого по частям / М. И. Розанов. — М. : Всесоюз. юрид. заоч. ин-т, 1970. — 8 с.
7. Экспертиза частей разделенных предметов (утв. протокол заседания МНМС № 3 (11) от 11.10.2016). — Мн., 2016.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98 (092)

В. М. Чисніков, кандидат юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник Державного науково-
дослідного інституту МВС України

П. Д. Біленчук, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики Київського інституту
права НАУ

ДОКТОР ПРАВА С. П. ГИК — АВТОР ПЕРШОГО УКРАЇНОМОВНОГО ПІДРУЧНИКА «КРИМІНАЛІСТИКА» (ДО 105-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Розглянуто життєвий шлях і творчу діяльність українського правознавця, доктора права, лікаря і мецената Степана Пилиповича Гика (1912—1981 рр.), автора першого підручника з криміналістики, який було видано українською мовою у 1948 році для студентів-правників Українського вільного університету (м. Мюнхен, ФРН). Надано загальну характеристику цієї маловідомої сучасним фахівцям наукової праці.

Ключові слова: доктор права С. П. Гик, Український вільний університет, історія криміналістики.

Рассмотрены жизненный путь и творческая деятельность украинского правоведа, доктора права, врача и мецената Степана Филипповича Гика (1912—1981 гг.), автора первого учебника по криминалистике, изданного на украинском языке в 1948 году для студентов-юристов Украинского свободного университета (г. Мюнхен, ФРГ). Дана общая характеристика этого малоизвестного современным специалистам научного труда.

The article deals with life and creative activity of Ukrainian lawyer, doctor of law, doctor and philanthropist Stepan Pulupovych Hik (1912—1981). He is the author of the first textbook «Criminalistics», which was published in Ukrainian for students of Ukrainian free university (Munich, Germany) in 1948. The general characteristic of his work is given.

25 грудня цього року минає 105 років з дня народження Степана Пилиповича Гика — українського правознавця, доктора права, лікаря і мецената. Його постать як вченого-криміналіста відома лише вузькому колу фахівців, хоча саме він був ав-

тором першого підручника з криміналістики, виданого українською мовою.

Степан Гик народився у 1912 році на Галичині, у містечку Добромиль, яке входило тоді до складу Австро-Угорщини (тепер Старосамбірський район Львівської області). Після закінчення в 1931 році Перемишльської гімназії він чотири роки навчався на факультеті права Львівського університету.

Закінчивши університет, С. П. Гик упродовж п'яти років працював правником у м. Перемишлі та м. Білостоці. Згодом став директором Перемишльської української торговельної школи. За цей час він підготував і видав дві монографічні наукові праці з кримінального права: «Кримінальний кодекс і його тлумачення» (м. Перемишль, 1941 р.) та «Тлумачення Кримінального Суду» (м. Перемишль, 1942 р.).

Центр м. Добромиль,
де народився С. П. Гик

Український вільний
університет у м. Мюнхені

Загальна частина підручника складалася з передмови та восьми розділів, поділених на підрозділи. У передмові автор зазначив мету: «не тільки показати широкі обрії, що їх відкрили для криміналістики нові досягнення інших дисциплін: як медицина, хімія, техніка тощо, але також виробити в нашого правника спосіб стисло-криміналістичного думання та дати йому хоч би мінімум теоретичного знання з цієї ділянки» [1, с. 1].

У розділі I висвітлено основні постулати науки кримінології, до якої, на думку автора, входила і криміналістика. Розділ складається з двох підрозділів: «Завдання криміналістики» та

С. П. Гик

У 1944 році Степан Пилипович одружився з Марією Веремчук — студенткою фармацевтичного факультету Львівського університету, у якому він також навчався медицині. Невдовзі молодята емігрували до Німеччини, де поселилися у м. Ельвангені (Баварія, ФРН). З метою отримання вченого ступеня правника Степан Гик у 1945 році вступив до мюнхенського Українського вільного університету (далі — УВУ), де через два роки отримав диплом доктора права. У 1947—1950 роках працював у тому самому університеті викладачем, а згодом доцентом кримінального права. За сумісництвом він також обіймав посаду професора Українського технічно-господарського інституту в м. Регенсбурзі.

Працюючи в УВУ, доцент Гик підготував дві наукові праці, які вийшли друком: «Вина та її доказування» (м. Мюнхен, 1947 р.) і «Криміналістика» (м. Регенсбург, 1948 р.). Останню працю, маловідому сучасним фахівцям, доцільно розглянути докладніше, щоб мати уявлення про перший підручник з криміналістики, виданий українською мовою.

Підручник налічував 221 сторінку і складався з двох частин: загальної та подрібної, а також покажчика літератури.

«Етіологія правопорушення». Останній підрозділ, у свою чергу, містить такі складові частини:

- 1) вступ;
- 2) криміналістично-психологічні методи;
- 3) антропологічна школа;
- 4) криміналістично-соціальна школа;
- 5) біологічна школа;
- 6) причини і збудники карних вчинків:
  - а) причини антисоціальних вчинків;
  - б) збудники карних вчинків;
- 7) вплив економічних обставин на правопорушення:
  - а) добробут;
  - б) село-місто;
  - в) святкові дні;
  - г) пори року і кримінальність;
  - д) пори дня;
  - е) спосіб життя;
  - є) війна та карні вчинки,а також додаток: «сугестія і гіпноза».

Наводячи визначення криміналістики, С. П. Гик, як зазначалося, вважав її складовою частиною кримінології, яка є наукою про злочин і злочинця. На його думку, головне завдання криміналістики — «викрити карний вчинок і його вчинника та відшукати і закріпити докази правопорушення, щоб ними на шляху судового процесу довести правопорушникові вину» [1, с. 1].

«Сугестія» (у перекладі з латині «непомітно подавати, впливати»), на думку автора, відіграє позитивну роль у вихованні дитини, яка наслідує старших в їх вчинках. Автор також зазначає, що «приклад поганого товариства може негативно вплинути на виховання людини» [1, с. 25].

Розділ II присвячено типам злочинців, серед яких виокремлено такі:

- випадковий злочинець;
- правопорушники з афекту;
- принагідний правопорушник;
- правопорушник з премедитації;
- повторник (рецидивіст);
- податковий правопорушник;
- заводові правопорушники.

Принагідним правопорушником автор вважає особу, яка не лише має нагоду «заподіяти карний вчинок», але й відчуває потребу в його вчиненні (наприклад, злодій, маючи нагоду вкрасти якийсь предмет, краде його, бо потребує цього предмета). На думку автора, цей тип правопорушника «не є особливо небезпечним для оточення». Загрозу він становить лише тоді, коли, маючи часто нагоду до злочинних дій, зникає до правопорушень [1, с. 30].

Прямопорушник з премедитації, як зазначає автор, «до дрібниць передумує виконання свого вчинку з усіма користями та можливими втратами». Такий правопорушник може лише раз в житті наважитися на один недозволений вчинок (наприклад, підпалити свій будинок, щоб одержати страхові кошти) [1, с. 30].

Найнебезпечнішими для суспільства, на думку С. П. Гика, були так звані заводів правопорушники, до яких він відносив «безчисленних спричинників зла, для яких карний вчинок є джерелом їхнього утримання, їхньою професією, радістю їхнього життя». Для цієї категорії правопорушників характерним є переважно низький рівень розуму, а також численні найнижчі почуття: брутальність, смислова пристрасть, самолюбство, самоволя, сваволя, помста тощо [1, с. 32].

Розділ III «Доноси» містить п'ять підрозділів («Коло доносів», «Конфіденти», «Потерпілі», «Самообвинувачення», «Фальшиві самообвинувачення»).

Під доносом автор розуміє «джерело, що з нього черпаються відомості про правопорушення» [1, с. 36]. На його думку, кожний громадянин має право донести про відомий йому карний вчинок, хоча і не зобов'язаний це робити. Це не стосувалося державних службовців, зокрема, чинів поліції, «прокураторів» тощо, які не лише мали право, а й були зобов'язані доносити. За формою доноси поділялися на усні та письмові, серед яких нерідко були й так звані анонімні доноси.

Доволі змістовну характеристику автор надав конфідентам: «це платні, довірені особи поліциста. Їх залюбки використовує поліція майже всіх країв, зокрема в більших містах, тому що без них не можна обійтися» [1, с. 57]. Конфідентами є здебільшого колишні правопорушники, що з різних причин (каліцтво, хвороба) змушені залишити свій попередній «фах». С. П. Гик вважав використання конфідентів недоцільним, ненормальним і шкідливим явищем з огляду на інтереси держави, а, враховуючи ще й невелику користь від їх використання, їм не місце в кримінальній практиці. «В сучасну пору, — робить висновок вчений, — відтиск пальця, що його знайдено на місці злочину, порох, нанесений взуттям злочинця, одна тисячна частина грама крові жертви на її вбивникові — це далеко більше промовисті аргументи, ніж інформації завжди непевного конфідента» [1, с. 39].

Розділ IV присвячено допиту. Його поділено на три підрозділи:

- 1) допит в історичному аспекті;
- 2) допит у сучасному аспекті:
  - допитувач;
  - техніка допиту;
  - допит свідків у справі невідомого трупа;
  - техніка будови питань;
  - техніка допиту при зводинах;
  - фальшиве алібі;
  - спостереження допитуваного;
  - допит запідозреного;
  - матеріальна і тематична правда;
  - типи свідків:
    - правдомовний свідок;
    - свідок-брехун;
    - інші типи свідків (нервовий, «святий»);
- 3) безпосередні та посередні свідки.

У розділі V розглянуто питання, що стосувалися огляду:

- оглядини місця злочину;
- об'єктивна і суб'єктивна методика оглядин;
- статистична і динамічна стадія оглядин;

– спосіб оглядин.

Наприкінці розділу автор пропонує слідчому визначитися за кожною розслідуваною справою з таких питань:

- чим є справа у цьому випадку: карним вчинком, його симуляцією, самогубством чи нещасним випадком;
- хто був спричинцем цього вчинку;
- яким шляхом спричинець прибув на місце вчинку: через двері, вікно, підкоп, злом;
- яким шляхом спричинець віддалився та яким способом: пішки чи якимись способами пересування;
- скільки часу злочинець перебував на місці вчинку;
- які дії спричинець виконував на місці карного вчинку та в який час (година, пора) заподіяно карний вчинок;
- чим заподіяно карний вчинок;
- хто був присутній на місці карного вчинку;
- як виглядає місце карного вчинку і яке положення займали злочинець і потерпілий під час заподіяння вчинку;
- звідки можна було спостерігати (чути, бачити) злочинні дії, їх наслідки;
- які сліди та предмети залишилися на місці карного вчинку внаслідок перебування там правопорушника;
- з яких причин сталося правопорушення і які його мотиви [1, с. 77–78].

Розділ VI присвячено ревізії (обшуку). Він містить чотири підрозділи («Ревізія (обшук)», «Техніка ревізизації», «Локальна ревізія», «Персональна ревізія»).

«Мета ревізії, — зазначає автор, — зловити підозрілу людину, викрити докази вини або предмети, ті, що їх здобуто каригідним вчинком, і ті, що послужили до його виконання, або речі, що їх треба конфіскувати» [1, с. 78].

Найоб'ємнішим є розділ VII, у якому йдеться про сліди правопорушення. Розділ складається з двох підрозділів («Сліди правопорушення», «Дактилоскопія») та додатка і має складові частини:

- сліди ніг;
- сліди взуття;
- предмети, занесені взуттям;
- сліди транспорту;
- кінний транспорт;
- сліди зубів;
- сліди пилу;
- кров;
- посмертні плями крові;
- сліди крові;
- групи крові;
- закріплення доказів з крові;
- волосся;
- сліди запаху (слідчі собаки);
- сліди екскрементів;
- сліди пломб;
- письмо та його сліди;

- шифри, грипси;
- цигани та їх знаки;
- сліди на мертвих;
- інші сліди.

Завершується додаток невеликим підрозділом «План місця карного вчинку».

Висвітлюючи питання щодо застосування слідчих собак, автор підручника зазначає: «Одне, що може відвернути увагу собаки від запаху стеженої людини, — це запах сечовини сучки. Про це знає багато правопорушників, і тому вони на місці свого вчинку та на шляху втечі поливають землю сечовиною сучки. Проти цього борються поліцейні органи в той спосіб, що до праці використовують сучок, бо на них не діє сеча, ані їхня, ані сечовина псів» [1, с. 123].

Розділ VIII, який завершує загальну частину, за обсягом є найменшим і містить два підрозділи: «Карна реєстрація» і «Пам'ятевий портрет». Для того, щоб впізнати людину, рекомендовано описувати її за такими критеріями:

- зріст людини (великий, малий, середній);
- форма обличчя і нахил (повздожне лице, загнутий ніс, високе чоло тощо);
- колір волосся (рудий, чорний, блондин).

Зріст людини поділено на п'ять ступенів [1, с. 140]:

- 1) дуже малий — до 155 см;
- 2) малий — від 156 до 164 см;
- 3) середній — від 165 до 170 см;
- 4) високий — від 171 до 176 см;
- 5) дуже високий — більше 177 см.

Подрібна частина книги містить три розділи, у яких висвітлено методику розслідування окремих видів злочинів. Зокрема, розділ IX, присвячений убивствам, має такі підрозділи:

- 1) смерть та пошкодження тіла;
- 2) самогубство;
- 3) повішення;
- 4) задушення;
- 5) утоплення;
- 6) постріл;
- 7) отруєння;
- 8) смерть під колесами машини;
- 9) смерть від ран;
- 10) дітогубство;
- 11) викидиш (плодозгін).

«Обговорюючи карні вчинки, пов'язані з життям та здоров'ям людини, — зауважує автор, — ми дуже часто опинимося на грані між криміналістикою й судовою медициною, що не входить в межу цього курсу. Проте, щоб краще зрозуміти предмет, будемо старатися все ж взяти з судової медицини ті відомості, що їх обов'язково повинен знати кожний криміналіст і які повинні бути інтегральною частиною криміналістики. Детальний розбір та аналіз й дослідження біологічних та анатомічно-патологічних проблем, зв'язаних з судово-медичними потребами, та методи цієї праці виєлімінуємо з цього курсу, як матеріал, що переходить його межі» [1, с. 143—144].

У розділі X є два підрозділи («Статеві карні злочини» і «Проституція») та додаток. Перший підрозділ містить такі складові частини:

- садизм;
- мазохізм;
- фетишизм;
- ексгібіціонізм;
- некроманія;
- гомосексуалізм.

У додатку автор звертає увагу читачів на те, що в карних і цивільних процесах інколи є потреба з'ясувати, чи була дівчина незайманою до статевого стосунку з підсудним чи пізнаним. При цьому він характеризує деякі властивості «дівочої перетинки» [1, с. 131—132].

Заключний розділ XI «Карні вчинки проти майна» є найбільшим у підручнику і складається з шести підрозділів («Крадіж», «Слідство в справі крадежу», «Влом», «Ошуканство», «Пасерство», «Підпал»).

Підрозділ «Крадіж» поділено на складові частини:

- кишенькові злодії;
- мешканеві злодії;
- крамничні злодії;
- готелеві злодії;
- багажеві злодії;
- горищеві злодії;
- підвальні крадежі;
- обкрадання предметів з вікон і балконів;
- злодії клейнодів;
- крадіж велосипедів;
- обкрадання скарбничок;
- домашній крадіж;
- крадіж з забобону.

На думку автора, «мешканеві злодії» — «...холоднокровні сміливці, що чепурно вбрані, приготовлені на безліч викрутів, з течкою або іншими предметами в руках, ідуть як ділові люди від мешкання до мешкання, шукаючи такого, в якому нікого немає. Вони дзвонять або стукають у двері, а колись хтось виходить, дуже чемно перепрошують за помилку, або за щось байдуже запитують» [1, с. 186].

Цікаву характеристику надано і «зłodіям з клейнодів». Це дуже проворні й холонокровні особи, які «здебільшого гарно одягаються, чепурні, вміють добре поводитися і справляють враження людей з доброго товариства. Ці злодії гарними автами або підводами під'їжджають до магазину і в ньому крадуть, користаючи різних хитрощів. Не раз вони дуже вміло заміняють вкрадений предмет і на місці дорогого предмету залишають маловартісний або фальшивий. Деколи вони причіпляють коштовну річ, яку їм дав купець оглянути, до ляди на куснику воску, а їх спільник, зайшовши до складу за якоюсь дрібницею, хоч би й жебраючи, забирає її з-під ляди» [1, с. 190—191].

Характеризуючи «крадіж з забобону», С. П. Гик писав, що «є злодії, що крадуть з забобону. Вони вірять, що вкрадене добро принесе їм щастя. З забобону крадуть всякі предмети та тварин: курей, собак, котів, полотно і навіть шнурок, що на ньому повісив-

ся вішальник, або зброю, що нею самогубець вкоротив собі життя...» [1, с. 191—192].

Характеризуючи різні категорії злочинців, автор згадує і про малолітніх злодіїв, яких дорослі зловмисники використовують у своїх карних операціях. «Такого злодійчука, — пише С. П. Гик, — можна скрізь знайти на вулиці, в трамваях, на базарі, на ярмарках, в поїзді... У них іноді крадіж і зухвалі вихватки — це спорт, це пристрасть». При цьому він зазначає, що в Америці до боротьби з такою пристрасстю поліція використовує... «цю саму пристрасть. А саме, коли одні злодійчуки крали на станціях та виривали в жінок з рук торбинки, інших таких самих дітлахів намовляли висліджувати цих перших і їм перешкоджати в злочинах. Розбудивши в дітей захоплення цією забавою в вишукуванні злодіїв, поліція мала дуже добрі результати» [1, с. 192].

Досліджуючи техніку вломів, автор у підрозділі «Влом» (під «вломом» він розумів «фізичне усунення перешкод, що охороняють якоесь добро: замків, дрючків, стін, залізних кас тощо») підкреслював, що вони бувають не лише під час крадіжок, а й під час нападів, вбивств, підпалів, пошкоджень чужого майна тощо [1, с. 194].

Доволі змістовним і об'ємним у підручнику є підрозділ «Ошуканство». Ошуканство автор характеризує як щоденне явище, яке полягає в тому, що потерпілі люди внаслідок помилки «некорисно розпоряджаються майном», причому причиною цього є те, що «ошуканець призвів їх до помилки або використав помилку, блуд, в якому потерпіла людина знаходилася. При цьому правопорушник вживає тільки хитрощі, щоб посідач якоїсь речі некорисно нею розпорядився» [1, с. 198—199]. Іншими словами, йдеться про шахрайство.

Характеризує автор і різні категорії ошуканства:

- гохштаплери;
- інзератові ошуканства;
- ошукування селян;
- ошуканство золотими предметами;
- фальшування тварин;
- матримоніальні ошуканства;
- ошуканці посадами;
- ошуканства кінями;
- шулери;
- фальшування грошей;
- фальшування документів;
- фальшування печаток.

Так, за визначенням автора, «гохштаплери» — це правопорушники, які, маючи великопанські манери і гомінке прізвище, видають себе за заможних людей (графів, баронів, князів), входять в довіру до наївних осіб і «...роблять з ними найрізноманітніші трансакції» [1, с. 198—199].

«Інзератові ошуканці» — це шахраї, які, користуючись тим, що редакції часописів не беруть на себе відповідальність за анонімні оголошення, подають до часописів оголошення, обдурюючи легковірних людей.

«Матримоніальні ошуканці» — це шлюбні аферисти, які видають себе за «...людей з визначного роду, з високою освітою та високим званням тощо й цим самим ошукують багатих дівчат, заручаються з ними й навіть одружуються, під усякими приводами беруть від них гроші, а пізніше цих жінок кидають. Деякі обманці

для кращого успіху в своїй справі одягаються ще в військові або поліцейні уніформи» [1, с. 201].

Підрозділ «Пасерство» присвячено скупникам краденого, тобто пасерам. Як зазначає С. П. Гик, з юридичної точки зору пасерства поділяють на навмисні і не-навмисні залежно від того, чи знав правопорушник про те, що предмет має кримінальне походження, або «чи він, судячи за обставинами, повинен був в цьому догадатись». Найнебезпечнішим для суспільства, на думку автора, є пасер, який постійно займається цією карною справою, перетворивши її на джерело своїх прибутків [1, с. 209].

Наприкінці підручника автор наводить показчик літератури, використаної під час його написання. Показчик нараховує 40 джерел, переважно німецьких й австрійських авторів. Серед них зазначено праці відомих вчених-криміналістів, зокрема, А. Вейнгарта, Р. Гейдля, Г. Гросса, Е. Локара та ін.

С. П. Гик з дружиною

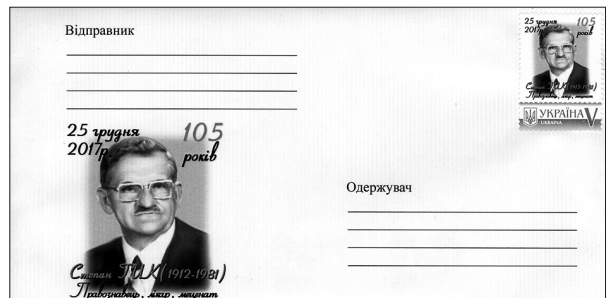
Слід зазначити, що, працюючи в УВУ, доцент С. П. Гик одночасно навчався і на медичному факультеті Ельвангенського університету, який закінчив у 1949 році. Двома роками раніше у цьому навчальному закладі здобула ступінь магістра і його дружина. Отримавши диплом лікаря, Степан Пилипович деякий час керував медичною службою в м. Ельвангені, а його дружина була фармацевтом.

У квітні 1950 року в подружжя Гиків народилася донька Наталка, а в кінці цього самого року вся сім'я емігрувала до США. Спочатку вони жили в м. Джолієт (Joliet), де голова сімейства після двох років медичної практики склав нострифікаційні іспити, необхідні для визнання дипломів, отриманих в університетах інших країн. Незабаром посвідчення фахівця в галузі фармації отримала і Марія Гик.

У 1957 році подружжя переїхало до м. Грігсвіл (Grigsville), штат Іллінойс, де згодом у них народилася донька Софія. Отримавши ліцензію на приватну медичну практику, вони відкрили медичні клініки у цьому місті та у м. Мередозії. Обіймаючи посаду директора і провідного лікаря клінік, С. П. Гик також надавав послуги як судово-медичний радник й експерт. Його дружина очолювала діагностичну лабораторію і завідувала відділом фармацевтики. Родина Гиків щедро жертвувала кошти на українські культурно-освітні проекти як у США, так і в Німеччині. Зокрема, вони пожертвували 10 тис. доларів на щорічні стипендії студентам та викладачам УВУ.

4 лютого 1981 року Степан Пилипович Гик трагічно загинув в автомобільній катастрофі в місті, у якому прожив останні роки свого життя. Через три з половиною роки не стало і Марії Гик. Їхні доньки Наталка та Софія продовжили лікарську династію, успадкувавши справу батьків.

Нещодавно з нагоди святкування 105-ої річниці від дня народження видатного українсько-

го правознавця, доктора права, лікаря і мецената Степана Пилиповича Гика, який зробив вагомий внесок у розвиток криміналістичної науки, в Україні було випущено іменний конверт з маркою.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Гик Степан. Криміналістика / Степан Гик. — Регензбург, 1948. — 221 с.
2. Пундій П. Гик Степан / П. Пундій // Енциклопедія сучасної України. — 2006. — Т. 5. — С. 584—585.

УДК 343.98 (092)

В. Н. Чисников, кандидат юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник Государственного научно-
исследовательского института МВД Украины

ГАНС ГРОСС — ОСНОВОПОЛОЖНИК НАУКИ КРИМИНАЛИСТИКИ И КРИМИНАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ (К 170-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

Рассмотрены жизненный путь и творческая деятельность выдающегося австрийского ученого-криминалиста, доктора права, профессора Ганса Гросса (1847—1915 гг.) — одного из основоположников науки криминалистики и криминальной психологии, основавшего первый в мире музей и институт криминалистики в г. Граце, учредителя и главного редактора журнала «Архив по криминалистической антропологии и криминалистике», а также изобретателя следственного чемодана, инициатора введения дисциплины «криминалистика» для юристов, обучающихся на юридических факультетах университетов.

Ключевые слова: Ганс Гросс, криминалистика, криминальная психология, музей криминалистики, следственный чемодан, история криминалистики.

Розглянуто життєвий шлях і творчу діяльність видатного австрійського вченого-криміналіста, доктора права, професора Ганса Гросса (1847—1915 рр.) — одного з основоположників науки криміналістики та кримінальної психології, який започаткував перший у світі музей та інститут криміналістики в м. Грац, засновника і головного редактора журналу «Архів з криміналістичної антропології та криміналістики», а також винахідника слідчої валізи, ініціатора введення дисципліни «криміналістика» для юристів, які навчалися на юридичних факультетах університетів.

The life and creative activity of the outstanding Austrian criminal scientist, doctor of law, Professor Hans Gross (1847—1915), one of the founders of the science of criminalistics and criminal psychology, the creator of the world's first museum and institute of criminalistics in Graz, founder and Editor-in-chief of the magazine «Archive for Criminalistics Anthropology and Forensic Science». As well as the inventor of the investigative suitcase. It was he who took offense at the introduction of the «criminology» discipline for lawyers studying at law faculties of universities.

Ганс Густав Адольф Гросс (Gross) родился 26 декабря 1847 года в г. Грац Австро-Венгерской империи. Его отец Иоганн Гросс служил имперским военным комиссаром, мать Франциска Лютцендорф была домохозяйкой, а прадед был известным правоведом и служил придворным советником в судебной палате г. Ветцлара. По окончании местной гимназии юноша решил продолжить семейную традицию и стать юристом. Учился Ганс сначала на юридическом факультете Венского университета, а затем перевелся на аналогичный факультет родного Грацкого университета.

Г. Гросс был добросовестным студентом, настойчиво изучал право и проявлял незаурядные способности к юридическим наукам. В 1870 году он успешно окончил учебу, защитил диссертацию и был удостоен степени доктора права. Служебную карьеру начал в качестве следственного судьи в местном окружном суде. Вскоре молодому ученому предложили занять судейскую должность в одном из сельских округов, но он отказался и вынужден был оставить государственную службу. После отставки Ганс Гросс в качестве помощника присяжного поверенного занялся адвокатской практикой и научной работой, публиковал статьи по правовым проблемам на страницах юридических журналов [1]. В 1873 году в печати вышел его первый научный труд «Развитие права».

Ганц Гросс

Грацкий университет

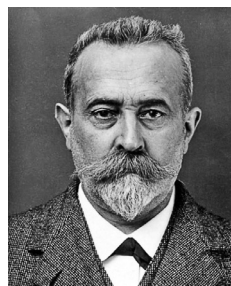
На научную деятельность помощника присяжного поверенного доктора Ганса Гросса обратил внимание министр юстиции Австрии Адольф Глазер, известный юрист и ученый, и в 1875 году предложил ему вновь поступить на государственную службу в качестве судебного следователя в местечке Фельдбах, расположенном на границе с Венгрией. Доктор Гросс принял предложение министра.

В 1876 году он женился на Аделе Райман (1850—1842 гг.), а спустя год у них родился сын Отто. Супруга ученого была интеллигентной, умной и высокообразованной женщиной. Несмотря на слабое зрение, она помогала мужу в подготовке к изданию его трудов.

Г. Гросс
в молодые годы

После женитьбы Ганс Гросс продолжил карьеру следователя в г. Леобене — промышленном районе Верхней Штирии, а затем перевелся в родной город советником Грацкого земельного суда. Современники характеризовали его как «высокого, крепкого и сильного мужчину с испытующим, но доброжелательным взглядом». Однако, по словам семейного врача доктора Г. Гросса, его пациент имел и некоторые «солдафонские» черты, которые достались ему, по всей вероятности, от отца, военного [2].

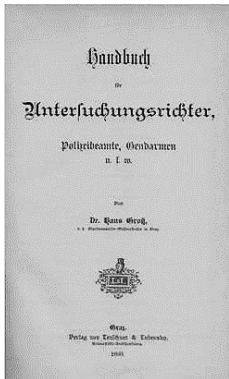
В 1878 году Ганс Гросс, состоящий после отбытия воинской повинности прапорщиком запаса, вынужден был принять участие в военных действиях на территории Боснии, оккупированной Австро-Венгрией. За проявленную отвагу он был произведен в поручики, награжден Рыцарским крестом Ордена Франца Иосифа и назначен ротным командиром. По окончании военных действий старший лейтенант Гросс вернулся в родной город Грац. Получив в 1884 году назначение на должность товарища окружного прокурора, он начал бурную деятельность по борьбе с преступностью, опубликовал ряд статей, посвященных анализу различных вопросов следственной практики. В 1888 году доктор Г. Гросс впервые узнал о новой системе идентификации

А. Бертильон

личности — антропометрии, разработанной французом Альфонсом Бертильоном. Вскоре по инициативе окружного прокурора обмеры преступников были введены во всех полицейских учреждениях округа. Доктор Г. Гросс решительно выступал за введение антропометрии на всей территории Австрии [3].

В 1890 году бывшего «боснийца» переводят в г. Вену на должность помощника столичного прокурора. Еще в начале своей следственной карьеры Ганс Гросс обратил внимание на то, что австрийская криминальная полиция при расследовании преступлений пользуется методами, присущими средневековой инквизиции: донесениями сыщиков, применением физического воздействия к обвиняемым с целью получения их собственного признания и т. п. Он приходит к выводу, что для успешной практической следственной деятельности необходимо создать научно-технический фундамент, для которого одних только знаний уголовного и уголовно-процессуального права совершенно недостаточно. Поэтому Г. Гросс, систематизируя успешные приемы расследования преступлений, начинает настойчиво изучать достижения различных наук: химии, физики, ботаники, зоологии, психологии, физиологии, фотографии, микроскопии.

Обложка книги
«Руководство...»
Г. Гросса

В конце 80-х — начале 90-х годов XIX в. выходят в печати несколько сочинений Ганса Гросса: «Поражение чести, вытекающее из приговора уголовного суда», «Проект правового развития», «О лжеприсяге». В 1892 году помощник Венского прокурора доктор права Ганс Гросс издал свой главный всемирно известный труд «Руководство для следственных судей, полицейских чиновников, жандармов и др.» (далее — Руководство) [4¹], который в третьем издании получил название «Руководство для следователей как система криминалистики».

Под криминалистикой автор понимал науку о фактах в уголовном праве, целью и задачей которой видел изучение его реалий и оценку результатов этого изучения. Содержание криминалистики, по Г. Гроссу, составляют учение о выявлении, изучении и использовании вещественных доказательств, изучение отдельных видов преступлений, а также быта преступников. Объектом криминалистического изучения, по мнению ученого, является преступная деятельность.

В своем труде доктор Г. Гросс не только обобщил опыт следственной работы, существовавший в то время, но и предложил использовать в следственной практике разработанные им и некоторыми его предшественниками тактические и технические приемы, основанные на положениях различных (преимущественно естественных) наук, специально приспособленных для расследования преступлений.

В Руководстве он систематизировал все известные в то время средства и приемы работы с доказательствами,

Профессору Г. Гроссу
демонстрируют
новую фототехнику

¹ Автор также указывает, что первое издание Руководства Г. Гросса вышло в 1893 году. Следует заметить, что в криминалистической литературе единого мнения о дате выхода первого издания нет.

разработал ряд новых рекомендаций по исследованию следов, заложил основы методики раскрытия и расследования отдельных видов преступлений. Эта фундаментальная работа (более 1000 стр.) стала первым учебником по криминалистике, своего рода «библией следователя».

Ученый хорошо понимал, что для подготовки будущих профессионалов — следователей необходимо вводить в университетскую программу подготовки юристов изучение криминалистики как учебной дисциплины. В одном из юридических журналов он опубликовал статью «Об образовании практических юристов» (1894 г.), в которой указывал на необходимость дополнения программы университетского курса юристов и создания специальной кафедры криминалистики.

Публикации доктора Г. Гросса заинтересовали министра юстиции Австрии, и он предложил ему прочесть трехмесячный курс лекций для лиц, начинающих свою службу в судебном ведомстве столицы. Программа курса состояла из теоретических и практических занятий. Помимо лекций, слушатели составляли планы, схемы, проводили измерения и изъятия оттисков следов ног и обуви, исследовали поддельные документы и т. д.

В марте 1894 года Ганс Гросс по просьбе военного министра начал преподавать 19-дневный курс смежных уголовно-правовых наук для офицеров жандармерии в г. Вене. Для этого по указанию военного министра, который в Австрии одновременно был и начальником всей жандармерии, ученый подготовил специальный учебник «Руководство для производства чинами корпуса жандармов разведочных действий по уголовным делам», который представлял собой краткое изложение его Руководства [5].

Кроме того, в этот период в печати выходят статьи доктора Г. Гросса: «Антропометрия после Бертильона», «Об инфекции в ранах в уголовно-правовом отношении», «Образование практикующегося юриста», «Курс криминалистики для офицеров-инструкторов цесарской королевской австрийской жандармерии», а также второе издание Руководства [6].

За успешную преподавательскую деятельность доктор Г. Гросс был удостоен правительственной награды, а министерство юстиции предложило ему каждый год читать свой курс судебным работникам в других крупных городах империи. Однако ученый не намерен был вести «цыганскую жизнь» и представил министру юстиции рапорт, в котором изложил свои взгляды на проблему юридического образования, предлагая ввести изучение криминалистики в университетскую программу для юридических факультетов, так как считал, что только в университетах юристы могут получать специальное образование, необходимое им для практической работы.

Предложения доктора Г. Гросса были переданы на рассмотрение министерства образования, которое вскоре ответило ученому, что преподавание криминалистики не соответствует гуманным целям университетов. По мнению министерских чиновников, «...криминалистика является отдельной, единичной материей, чтобы изучать ее как целостную науку» [7].

Несмотря на постигшую неудачу, Ганс Гросс верил, что рано или поздно его идеи о преобразовании юридического образования будут воплощены в жизнь. Тем более, что авторитет ученого-криминалиста возрастал с каждым годом. Его Руководство получило широкую известность, было переведено почти на все европейские языки и принесло автору мировую славу.

В 1895 году в австрийском городе Линце состоялся Конгресс Международного союза криминалистов, на котором доктор Ганс Гросс выступил с ярким и содержательным докладом. Участники Конгресса признали его «отцом криминалистики» и приняли решение рекомендовать ввести в университетах преподавание специального курса криминалистики для будущих юристов.

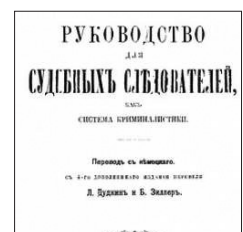
Фойницкий И. Я.

На этом Конгрессе выступил также известный российский ученый-юрист профессор И. Я. Фойницкий, который в своем докладе «О подготовке криминалистов-практиков» изложил теоретические основы юридического образования, не соглашаясь с его узкопрактической направленностью, сторонником которой выступал Ганс Гросс [8].

Первым популяризатором Руководства доктора Г. Гросса в Российской империи стал сотрудник Министерства юстиции, впоследствии член Харьковской судебной палаты А. А. Левенстим (1857—1915 гг.), который после выхода 2-го издания Руководства (1894 г.) опубликовал в Журнале Министерства юстиции статью «Предварительное следствие по руководству доктора Ганса Гросса». Вкратце характеризуя содержание общей и особенной части труда австрийского криминалиста, А. А. Левенстим уделил внимание его пятой главе «О лицах сведущих», в частности разделам: о судебном враче и его деятельности; о микроскописте; о химике; о лицах, сведущих в огнестрельном оружии; о лицах, сведущих в исследовании письменных документов: о фотографе; об антропометрии; о дактилоскопии; определение тождества личностей геометрическим путем; вознаграждение сведущих лиц. В конце статьи автор высказал пожелание, «чтобы эта книга не только нашла себе читателей среди наших следователей, но и была переведена на русский язык...» [9]. В этом же журнале А. А. Левенстим поместил и рецензию на Руководство [10].

Публикации А. А. Левенстима вдохновили судебных следователей Смоленского окружного суда Л. Дудкина и Б. Зиллера перевести и издать на русском языке в течение 1895—1896 годов общую и особенную части Руководства австрийского ученого [11; 12].

Следует также отметить, что А. А. Левенстим первый ознакомил русского читателя с понятием, задачами, содержанием новой науки криминалистики. В статье «Доктор Ганс Гросс и его проект улучшения следственной части» (1896 г.) он писал, что автор Руководства называет свою науку криминалистикой, понимая под этим словом совокупность сведений, необходимых для производства уголовных дел...» [1]. Затем А. А. Левенстим, «определив в точности, что такое криминалистика и какое положение занимает она относительно других наук», подробно остановился на предлагаемой Гроссом университетской программе криминалистики. В частности, по его словам, «цель криминалистики состоит в том, чтобы дать студенту запас технических сведений, которые пригодятся ему при обследовании и

разрешении уголовных дел, когда он будет работать в качестве следователя, прокурора или судьи» [13].

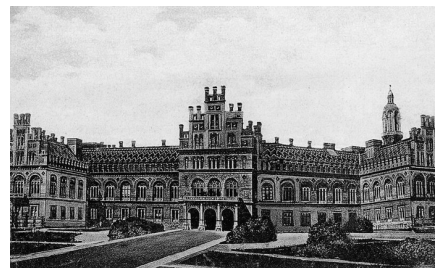
Следовательно, укоренившаяся в современной криминалистической литературе точка зрения, что Ганс Гросс в третьем издании своей книги, вышедшей под названием «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» (1898 г.), для обозначения новой самостоятельной науки впервые ввел в научный оборот термин «криминалистика», является, на наш взгляд, ошибочной [14; 15]. На самом деле слово «криминалистика» задолго до Г. Гросса широко использовалось в российской и зарубежной юридической литературе XIX века. Этим термином преимущественно обозначали науку уголовного права. Да и сам ученый еще до выхода третьего издания Руководства употреблял его в своих предыдущих работах, например, в статье «Об образовании практических юристов» (1894 г.). В действительности заслуга Г. Гросса состоит в том, что благодаря ему термин «криминалистика» получил новое значение: «особая научная дисциплина, занимающаяся раскрытием преступлений на научной основе».

Знаменательным событием, придавшим новый импульс развитию криминалистических знаний в Российской империи, явилась публикация в 1908 году на русском языке в Санкт-Петербурге 4-го издания Руководства доктора Гросса [16²; 17]. Труд Ганса Гросса был доброжелательно встречен не только в научных кругах России, но и стал практическим пособием для судебных следователей, чинов судебного ведомства, полиции и жандармерии. Так, Харьковский полицмейстер капитан Бочаров считал книгу Ганса Гросса «...в высшей степени полезной для сведения и руководства чиновникам полиции» [18]. На протяжении двух месяцев (февраль — март 1911 года) в его приказах печатались отдельные главы из Руководства, в частности, «О кражах».

Доктор Ганс Гросс считается не только одним из основоположников науки криминалистики, но и пионером криминальной психологии. В 1898 году он издал новый фундаментальный труд «Криминальная психология», которую известный психолог Вильям Штерн назвал «исторически значимой».

В мае 1896 года доктор Г. Гросс пытался получить в Грацком университете должность приват-доцента для чтения вспомогательных лекций по уголовному праву, то есть криминалистике. Министерство культуры и образования снова отказало автору Руководства, заявив, что считает его педагогический уровень недостаточным, а вспомогательные лекции по уголовному праву более полезными для практиков, чем для студентов.

1 августа 1898 года министерство культуры и образования Австрии принимает решение о направлении доктора права Ганса Гросса на работу в Черновицкий университет. 16 декабря того же года появляется приказ о зачислении его ординарным профессором уголовного права [19³] юридического фа-

Черновицкий университет,
XIX век

² Это издание было переиздано в Москве в 2002 году.

³ Редактор научной серии «Антология криминалистики» профессор В. В. Крылов ошибочно указывает, что Г. Гросс был приглашен на кафедру криминологии Черновицкого университета.

культета Черновицкого университета. К занятиям со студентами он приступил 1 марта 1899 года. В университетских стенах профессор Г. Гросс читал лекции по уголовному процессу, материальному уголовному праву, а также вел спецкурс пенитенциарного права и семинарские занятия по уголовному праву. В следующем 1899—1900 учебном году его избирают деканом юридического факультета. Преподавал профессор Г. Гросс в Черновицком университете до 31 июля 1902 года, проживая на улице Трансильванской, в доме № 26 [20⁴].

Черновицкий период научно-педагогической деятельности знаменитого криминалиста оказался весьма плодотворным. В 1898 году он основал журнал «Архив криминальной антропологии и криминалистики» с целью усовершенствования своего Руководства и сбора информации о преступном и следственном опыте, а также о новейших достижениях науки в борьбе с преступностью. За годы пребывания ученого в Черновцах вышло 9 выпусков журнала, которые он непосредственно редактировал. Именно в Черновцах ученый утвердился как опытный и авторитетный университетский педагог.

В этот же период профессор Г. Гросс разработал и сконструировал следственный чемодан для обнаружения и фиксации следов на месте происшествия. Образец такого чемодана осенью 1903 года демонстрировался на международной выставке новинок криминалистической техники в г. Дрездене. Именно здесь заведующий сыскной частью Киевской городской полиции Г. М. Рудой, будучи в служебной командировке, познакомился с содержанием следственного чемодана.

Г. М. Рудой

Возвратившись в Киев, он «устроил на собственный счет такой же чемодан, дополнив его многими принадлежностями, необходимыми по местным условиям». Об этом Георгий Михайлович не без гордости писал в одном из своих отчетов [21].

Находясь в Черновцах, Ганс Гросс поддерживал творческие связи с российскими коллегами. В конце 1898 года он направил в редакцию еженедельника «Право» (СПб.) рукопись своей статьи «Новые данные в области криминалистики», которая на русском языке была опубликована в нескольких номерах [22]. В предисловии автор писал: «помещая на страницах «Права» предлагаемые очерки, я тешу себя надеждой, что они представят некоторый интерес для моих собратьев по оружию, а, во-вторых, могут служить дополнением для тех лиц, которые приобрели мое руководство в русском переводе». Редакция журнала, в свою очередь, сообщая читателям о публикуемых очерках доктора Г. Гросса, выражала надежду, что сообщаемые австрийским ученым многочисленные и разнообразные сведения «не раз пригодятся нашим судебным следователям в их практической работе» [23].

Следственный чемодан
Г. Гросса

⁴ Автор С. Нежурбида указывает в качестве места жительства Г. Гросса в Черновцах улицу Семигородскую (см. указ. соч., с. 121).

Из Черновцов профессор Г. Гросс переехал в г. Прагу, где три года преподавал уголовное право в местном университете. На своих занятиях со студентами он проводил психологические эксперименты, широко используя различные ролевые игры. Ученого интересовали проблемы диагностики лжи в показаниях участников уголовного процесса, особенности восприятия свидетелями обстоятельств преступления и т. п. В г. Праге вышли его «Избранные статьи по криминалистике» (1902 г.).

20 июля 1905 года 57-летнего доктора Ганса Гросса, наконец, пригласили на должность ординарного профессора уголовного и уголовно-процессуального права в его альма-матер — Грацкий университет (в этом учебном заведении он будет работать последние 10 лет своей жизни). В 1908 году австрийское правительство, принимая во внимание активное участие ученого в реформе уголовного законодательства и судопроизводства, а также его научно-педагогические заслуги, наградило ученого орденом Железной короны. Через два года профессор Ганс Гросс был избран деканом юридического факультета.

Занимаясь преподавательской деятельностью, профессор Г. Гросс пытался создать специально оборудованные для изучения криминалистики лаборатории и не переставал мечтать о создании Института криминалистики. После переезда в родной город в 1905 году он передал университету собственный криминалистический музей, экспонаты для которого начал собирать, еще работая судебным следователем. Идею создания института поддерживало министерство юстиции, но министерство культуры и образования не видело в этом необходимости и всячески возражало. Гансу Гроссу понадобилось много лет ходатайств и обивания порогов чиновничьих кабинетов, чтобы наконец-то его мечта сбылась.

Музей криминалистики им. Г. Гросса в Грацком университете им. Карла и Франца (г. Грац, Австрия)

Грацкая школа криминалистики, приезжали за опытом не только отдельные специалисты, но и целые делегации из многих стран Европы и Америки.

Единственный сын Ганса Гросса Отто (1877—1920 гг.) известен в истории как анархист-психоаналитик и сторонник свободной любви. Получив в 1899 году медицинское образование, он два года работал в Южной Америке судебным врачом. Видимо, там молодой медик впервые пристрастил-

13 февраля 1913 года при Грацком университете открылся Институт криминалистики, руководителем которого был назначен профессор Ганс Гросс. Слушателям института читались курсы лекций по криминалистике, криминальной психологии, криминальной антропологии и криминальной статистике. В институте функционировала своя специализированная библиотека, учебный криминалистический музей, несколько лабораторий, издавался журнал «Архив криминальной антропологии и криминалистики», главным редактором которого оставался Ганс Гросс. В институт, где формировалась так называемая

Отто Гросс

ся к кокаину, а по возвращении домой уже не мог без него обходиться. В начале XX века Гросс-младший трудился ассистентом в г. Граце и г. Мюнхене и даже увлекся наукой. Есть сведения, что он работал вместе с известным психиатром Зигмундом Фрейдом. В этот период Отто увлекся анархическими идеями князя Кропоткина и неоязыческими взглядами Иоганна Бахофена, а также учением Фридриха Ницше о сверхчеловеке.

Ганс Гросс, обеспокоенный психическим состоянием сына, пытался лечить его от всех бед сразу. Сын не без помощи отца несколько раз попадал в психиатрические больницы, где проявлял себя как один из самых скандальных пациентов известного швейцарского психоаналитика Карла Юнга. Идеи больного о свободной любви оказали влияние на врача, и тот даже стал рекомендовать полигамные отношения другим своим пациентам.

В конце концов Ганс Гросс добился лишения сына гражданских прав и передаче его под свою опеку. Этот конфликт вызвал пересуды обывателей и большую газетную шумиху. Австрийский писатель Ф. Верфель под впечатлением конфликта отца и сына даже написал роман, в котором доктор Гебхарт (прообраз Ганса Гросса) предстает перед читателями деспотом, достойным осуждения и ненависти. Выход романа добавил популярности сыну-анархисту и значительно умножил число его сторонников.

Однако Отто Гросс так и не смог избавиться от наркозависимости. Последние годы жизни он провел в нищете, страдая от венерических заболеваний и пристрастия к морфию, преследуемый полицией за радикально анархические убеждения. Однажды его нашли недалеко от дома полузамерзшим, а на другой день он скончался. Потомкам он оставил свои труды: «О преодолении кризиса культуры» (1913 г.). «О функциональном духовном образовании революционера» (1919 г.). Ныне в Берлине функционирует Международное общество «Отто Гросс», почетным президентом которого является внучка основателя криминалистики София [24].

В последние годы жизни профессор Г. Гросс засел за написание мемуаров. Были напечатаны его воспоминания о детстве и молодости. Но семейные неурядицы, связанные с сыном Оттом, видимо, подкосили остаток сил ученого, и 9 декабря 1915 года он умер от воспаления легких в собственном доме на ул. Гердергассе, 6, не дожив двух недель до своего 68-летия. Похоронили основоположника криминалистики в семейном склепе в г. Граце на кладбище Святого Петра.

Список использованной литературы

1. Левенстим А. А. Доктор Ганс Гросс и его проект улучшения следственной части / А. А. Левенстим // Журнал юридического общества при Санкт-Петербургском университете. — 1896. — Кн. 2. — С. 44.
2. Михайлов М. А. Ганс Гросс / М. А. Михайлов // Ученые записки Таврического университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». — 2006. — Т. 19 (58). — № 1. — С. 216—221.
3. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики / Ю. Торвальд. — М. : Прогресс, 1975. — 608 с.
4. Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики : монография / В. Ю. Сокол. — Краснодар : КрУ МВД России, 2017. — 332 с.
5. Гросс Г. Руководство к расследованию преступлений / Г. Гросс. — 6-е изд., перераб. и доп. ; пер. И. Н. Якимова. — М. : НКВД РСФСР, 1930. — 144 с.

6. *Нежурбіда С.* Ганс Гросс: людина, вчений, вчитель / С. Нежурбіда // Вісник Академії прокуратури України. — 2006. — № 3. — С. 119—123.
7. *Халаїм С.* Пошуки Ганса Гросса / С. Халаїм // Буковинське віче. — 1992. — 10 грудня.
8. *Люблинский П. И.* Памяти трех русских криминалистов / П. И. Люблинский. — СПб. : Сенатская тип., 1914. — 151 с.
9. *Левенстим А. А.* Предварительное следствие по руководству доктора Ганса Гросса / А. А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1895. — № 5 (март). — С. 132—160.
10. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др. / Г. Гросс. ; пер. с нем. Л. Дудкин, Б. Зиллер. — Вып. 1. Общая часть. — Смоленск, 1895. — 177 с.
11. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др. / Г. Гросс. ; пер. с нем. Л. Дудкин, Б. Зиллер. — Вып. 2. Особенная часть. — Смоленск, 1896. — 545 с.
12. *Левенстим А. А.* Д-р Ганс Гросс. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др. / А. А. Левенстим // Журнал Министерства юстиции. — 1895. — № 11. — С. 173—175.
13. *Левенстим А. А.* Доктор Ганс Гросс и его проект улучшения следственной части / А. А. Левенстим // Журнал юридического общества при Санкт-Петербургском университете. — 1896. — Кн. 3. — С. 51.
14. *Баев О. Я.* Основы криминалистики: курс лекций // О. Я. Баев. — М. : Изд-во «Экзамен», 2001. — 288 с.
15. *Чисников В. Н.* Гросс (Gross) Ганс Густав Адольф (1847—1915) / В. Н. Чисников // Криміналістичні реєстраційно-довідкові й судово-експертні установи Російської імперії (1889—1917 рр.) : в 2-х кн. — К. ; Харків : ДНДІ МВС України, 2013. — Кн. 1. — С. 461.
16. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс ; пер. Л. Дудкина, Б. Зиллера. — 4-е изд., — СПб., 1908.
17. *Косарев С. Ю.* История и теория криминалистических методик расследования преступлений / С. Ю. Косарев ; под. ред. В. И. Рохлин. — СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2008. — 495 с.
18. *Государственный архив Харьковской области.* — Ф. 52. — Оп. 1. — Д. 517. — Л. д. 54.
19. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс — переп. с изд. 1908 г. — М. : ЛексЭст, 2002. — 1088 с.
20. *Никифорак М. В.* Ганс Гросс: життя і науково-педагогічна діяльність // М. В. Никифорак // Держава і право. Юридичні і політичні науки. — 2005. — Вип. 22. — С. 99—102.
21. *Отчет о деятельности сысского отделения Киевской городской полиции за 1902, 1903 и 1904 гг.* — К., 1905. — С. 5.
22. *Гросс Г.* Новые данные в области криминалистики / Г. Гросс // Право. — 1898. — № 4. — С. 25—27; 1899. — № 1. — С. 37—39; № 4. — С. 179—184; № 16. — С. 828—831; № 18. — С. 919—923.
23. *Гросс Г.* Новые данные в области криминалистики / Г. Гросс // Право. — 1898. — № 4. — С. 25.
24. *Михайлов М. А.* Новые данные в области криминалистики / М. А. Михайлов // Право. — 1898. — № 4. — С. 245—246.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.982(048)

Н. І. Клименко, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, процесу та
криміналістики Європейського університету

НОВА ПРАЦЯ З АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Визначною подією для наукового товариства криміналістів є вихід у світ монографії професора кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Юлії Миколаївни Черноус на тему: «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів»¹.

Автор уже відома своїми цікавими публікаціями з актуальних питань криміналістичного забезпечення, міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів, реалізації завдань кримінального провадження у межах протидії сучасній злочинності. Тому цілком логічним і бажаним є видання цілісної наукової праці, у якій системно висвітлюються окреслені важливі питання.

Належний науковий рівень видання підтверджується й тим, що рецензентами монографії є знані в Україні та за її межами вчені криміналісти: Віолетта Омелянівна Коновалова, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, та Андрій Володимирович Іщенко, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Презентує роботу передмова від імені доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України, члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук України, заслуженого юриста України Михайла Васильовича Костицького. У вступному слові видатний вчений слушно акцентує увагу читача на доцільності та змістовності проведеного дослідження.

Ураховуючи безцінний вклад у криміналістичну науку доктора юридичних наук,

---

¹ Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.

професора, заслуженого юриста України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки Володимира Сергійовича Кузьмічова, символічно і цілком логічно, що у вступній статті про Вчителя добрі й зворушливі слова сказав керівник вишу, роботі в якому Володимир Сергійович присвятив свої найкращі роки. Ректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, генерал поліції другого рангу Володимир Васильович Черней охарактеризував особистість професора В. С. Кузьмічова, його людські, наукові та професійні здобутки. Тим паче, що саме цього року Володимир Сергійовичу виповнилося б 60 років, однак трагічні події перервали життя професора Кузьмічова в розквіті життєвих і творчих сил. Приємно, що колектив академії та учні Володимира Сергійовича пам'ятають про Вчителя і продовжують його справу.

Безсумнівно, заслуговує на увагу автор монографії Юлія Миколаївна Черноус, біографію якої підготував професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Андрій Володимирович Іщенко.

Важливими й принциповими для однозначного розуміння в теорії та на практиці є питання, що розглядаються в монографії. Ю. М. Черноус послідовно розкриває питання теоретичних засад криміналістичного забезпечення розслідування злочинів; надає характеристику діяльності з розслідування злочинів, акцентуючи увагу на слідчих (розшукових) діях як на основній змістовній складовій; розкриває питання міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів; визначає актуальні питання реалізації криміналістичного забезпечення розслідування злочинів відповідно до техніко-криміналістичної, тактико-криміналістичної та методико-криміналістичної складової.

Зміст монографії дає підстави стверджувати, що праця присвячена актуальній темі, містить фундаментальні положення щодо криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, демонструє сформований авторський підхід до вирішення низки проблемних питань.

Я із задоволенням ознайомила із запропонованою монографією та вважаю за доцільне рекомендувати книгу широкому колу читачів: науковцям і практикам, які цікавляться окресленими питаннями.

Пропонується монографія:

Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів / Ю. М. Черноус. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. — 492 с.

УДК 348.98(048)

А. В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор кафедри
криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

Ю. М. Черноус, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

НОВИЙ ПІДРУЧНИК З КРИМІНАЛІСТИКИ — СУЧАСНЕ ВИДАННЯ В КРАЩИХ ТРАДИЦІЯХ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

Нещодавно вийшов друком підручник «Криміналістика»¹, підготовлений авторським колективом до 20-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчя Одеської школи права. До складу авторського колективу ввійшли доктори юридичних наук, професори Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тіщенко; кандидати юридичних наук, доценти О. Л. Ващук, В. Ю. Калугін, Р. В. Комісарчук, О. А. Самойленко, Д. М. Цехан; кандидати юридичних наук А. А. Барцицька, Л. С. Белік, В. А. Динту, С. П. Чумак; асистенти Ю. О. Гресь, Н. В. Чіпка. Зазначений підручник підготовлено за редакцією доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України В. В. Тіщенка.

Одеська криміналістична школа здавна відома своїми фундаментальними працями з актуальних питань криміналістичної науки. Наукові доробки закономірно трансформуються в освітній процес як Національного університету «Одеська юридична академія», так й інших вищих навчальних закладів нашої держави, адже підручник підготовлено згідно з програмою курсу криміналістики для юридичних вищих навчальних закладів України. Відповідно, логічним й необхідним є видання цілісного, сучасного підручника з криміналістики, в якому системно висвітлюються питання навчальної дисципліни.

Зміст підручника викладено відповідно до кримінального процесуального законодавства України, ураховуючи процеси реформування правоохоронних органів, відповідно до обраного євроінтеграційного напрямку розвитку держави. Ці та інші зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, зокрема, стрімкий науково-технічний прогрес і впровадження його досягнень як у правоохоронну, так і в злочинну діяльність, набуття сучасною злочинністю нових форм, міжнародного характеру, використання вдосконалених засобів і методів злочинної діяльності, вимагають пошуку і впровадження нових методів і підходів до вирішення завдань

---

¹ Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.

боротьби зі злочинністю, активізації наукових досліджень у цьому напрямі, розробки сучасних засобів і прийомів діяльності, надання дієвих криміналістичних рекомендацій. Отже, необхідним є якісне оновлення змісту навчальної дисципліни криміналістика.

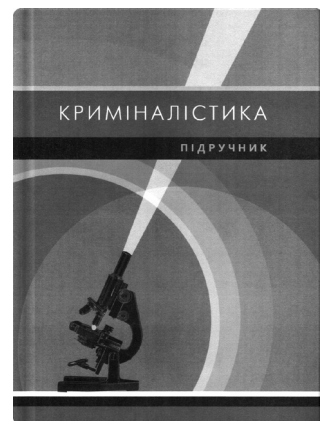
У підручнику послідовно, відповідно до чотирьох основних частин криміналістики, розкривається навчальний матеріал. У розділі I «Теоретичні засади криміналістики» формується підґрунтя для успішного вирішення таких завдань. Цікаво, що автори не обмежилися традиційним поглядом на зміст першої частини криміналістики і суттєво та небезпідставно її розширили. Так, спершу розкриваються поняття, завдання й система криміналістики; визначаються історичні передумови її виникнення й пояснюється шлях становлення і розвитку; розкривається зміст криміналістичної ідентифікації та діагностики. Новим і достатньо цікавим є включення до структури першої частини криміналістики вчення про криміналістичну версію, засад планування та розслідування злочинів, криміналістичних технологій у розслідуванні, криміналістичного прогнозування і криміналістичної профілактики, теорії криміналістичного моделювання, використання спеціальних знань у розслідуванні. Вбачається, що такий підхід повинен позитивно позначитися на навчанні здобувачів вищої освіти, адже надає повне уявлення про теоретичне підґрунтя криміналістики, окремі криміналістичні теорії та вчення.

Розділ II підручника «Криміналістична техніка» розпочинається з визначення загальних засад криміналістичної техніки, після чого послідовно розкриваються питання криміналістичної фотографії та відеозапису, криміналістичного дослідження слідів (трасології), криміналістичного дослідження ознак людини, криміналістичного дослідження зброї, криміналістичного дослідження документів, криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів, інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів та його автоматизації. Як побажання авторському колективу хочемо додати, що не зайвим було б приділити увагу й іншим галузям криміналістичної техніки, зокрема, криміналістичній фоноскопії та криміналістичній одорології.

У розділі III «Криміналістична тактика» ґрунтовно розкрито загальні засади криміналістичної тактики, акцентовано увагу на тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій (огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту) та тактиці негласних слідчих (розшукових) дій.

Розділ IV «Криміналістична методика» разом з висвітленням основних теоретичних засад звертає увагу на методики розслідування окремих видів злочинів: вбивств; статевих злочинів; крадіжок; корисливо-навальницьких злочинів; шахрайств; злочинів у сфері господарської діяльності; злочинів у сфері службової діяльності; злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, прекурсорів; організованої злочинної діяльності; дорожньо-транспортних подій; підпалів і злочинних порушень правил пожежної безпеки. Автори розглянули видові, родові

Пропонується підручник:

Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. — Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. — 556 с.

та позавидові методики розслідування окремих видів злочинів, проте цей перелік об'єктивно не можна вважати вичерпним.

Таким чином, підручник «Криміналістика», підготовлений авторським колективом Національного університету «Одеська юридична академія» за редакцією доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України В. В. Тищенко відповідає вимогам, що пред'являються до навчально-методичних праць, і, на переконання рецензентів, з метою забезпечення освітнього процесу у вищих навчальних закладах України при підготовці здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» рекомендується до використання.

Запропонований підручник «Криміналістика» є новим і сучасним виданням, підготовленим висококваліфікованим колективом авторів у кращих традиціях вітчизняної науки і освіти.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

- актуальність обраної тематики; постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання обраної проблематики і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше питань загальної проблематики, яким присвячено статтю;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки проведеного дослідження і перспективи подальших дослідження у цьому напрямі.

2. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, характеризуватися високим науковим і навчально-методичним рівнем підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів: ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-2004, ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ 4861:2007, ДСТУ 7152:2010, ДСТУ 3582:2013, ДСТУ 8302:2015, а також постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

У бібліографічному описі слід обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок (у разі посилання на статтю, надруковану в збірнику, вказувати номери сторінок, на яких її надруковано)¹.

3. Використані в тексті джерела нумеруються в послідовності посилання на них. Під одним номером у списку використаних джерел наводиться опис лише одного джерела. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад: « [1] ». Номер посилання має відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на одне джерело кілька разів слід обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад: « [7, с. 235] ».

4. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії і які раніше ніде не друкувалися; автори-кандидати наук надають одну рецензію, доктори наук надають статті без рецензій.

5. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом(-ами) автора(-ів) і на електронному носії в форматі doc. (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings), кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Увесь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

5.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселів / дюйм, розмір

¹ Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримувати набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. № 3. С. 9—13). — *Прим. ред.*

зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотografування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

5.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 5.1.

5.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

5.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

5.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм.

5.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

5.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

6. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських і російських текстів — кутові («...»).

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 і не більш як 12 сторінок тексту формату А4 (1700—1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу статті додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) трьома мовами (українською, російською, англійською) та 4—5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и), та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел. Також до статті автори додають **реферати (резюме) мовою оригіналу та англійською мовою**, кожний обсягом 1,5—2 стор.

9. Разом з матеріалами до редакції автори надають копію акта експертної комісії установи щодо можливості відкритої публікації статті (відсутності у ній відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію).

10. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

11. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей, точність та правильність викладення резюме (анотації) англійською мовою.

12. Редакція вносить без попереднього узгодження з автором(-ами) запропоновані редактором зміни та скорочення, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо.

13. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

14. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 2 (28), 2017

Свідоцтво про державну реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 09.02.2011, серія КВ № 18252 – 7052 ПР

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ПК «Типографія від «А» до «Я»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Редактор І. О. Пашкевич
Коректор І. О. Пашкевич
Комп'ютерна верстка С. М. Гавриляк

Підп. до друку 11.12.2017. Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк.10. Фіз. арк. 10.
Тираж 310 пр. Зам. № 3947.

Віддруковано на ПК «Типографія від «А» до «Я»
02660, м. Київ, вул. Колекторна, 38/40, тел./факс 562-37-03
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
від 26.05.2014, серія ДК № 4724

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03170, Україна
тел.: (044) 374-34-23, факс: (044) 405-74-69
dndekc@mvs.gov.ua <http://dndekc.mvs.gov.ua>